

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО СТУДЕНТІВ,
АСПІРАНТІВ, ДОКТОРАНТІВ І МОЛОДИХ
ВЧЕНИХ УНІВЕРСИТЕТУ**

НАУКОВІ ГОРИЗОНТИ

Збірник наукових праць

Випуск XII

*Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції
молодих учених, аспірантів та студентів*

«ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МОЛОДИХ УЧЕНИХ»

(22-23.06.2022 р.)

Переяслав

УДК 001.891(082)

НЗ4

*Рекомендовано Вченою радою Університету Григорія
Сковороди в Переяславі, протокол № 1 від 28 червня 2022 року*

Головний редактор:

Коцур Віталій Вікторович – доктор політичних наук, професор кафедри публічного управління та адміністрування.

Редакційна колегія:

Воловик Людмила Михайлівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, екології та методики викладання;

Герасіна Світлана Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології;

Дзюбенко Олена Володимирівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології, методології і методики навчання;

Довбня Людмила Еммануїлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання;

Дудар Василь Леонідович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін, проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності;

Ковальська Катерина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри географії, екології та методики викладання;

Козубенко Юрій Леонідович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології, керівник навчально-наукового відділу;

Костик Євгенія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання;

Коцур Леся Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології;

Леваєва Людмила Юрївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки;

Матеуш Камьонка – доцент Інституту політичних та адміністративних наук у педагогічному університеті Кракова;

Наталі Діваре – старший інспектор Версальської Академії по муніципалітету Масі;

Пивовар Андрій Анатолійович – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту;

Різник В'ячеслав Володимирович – проректор з навчально-методичної роботи, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти;

Сергійчук Олена Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи;

Хмельницька Людмила Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України;

Хмельницька Олена Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи;

Шабінський Микола Євгенович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методик навчання;

Шевчук Борис Вікторович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри математики, інформатики та методики навчання.

Укладач:

Луцик Оксана Олександрівна – викладач кафедри документознавства та методики навчання, голова Наукового товариства студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених.

Наукові горизонти: зб. наук. праць / голов. ред. В.В. Коцур; уклад. О.О. Луцик, НЗ4 *Матеріали XII Міжнарод. наук.-практич. конф. молодих учених, аспірантів та студентів «Основні напрями розвитку наукових досліджень молодих учених» (22-23 червня 2022 р.)*. Вип. XII. Переяслав (Київ. обл.), 2022. 210 с.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ**Голова організаційного комітету:**

Коцур Віталій Вікторович – доктор історичних наук, професор, професор публічного управління та адміністрування, ректор Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Заступник голови організаційного комітету:

Дудар Василь Леонідович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін, проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Відповідальний секретар організаційного комітету:

Луцик Оксана Олександрівна – викладач кафедри документознавства та методики навчання, голова Наукового товариства студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Члени організаційного комітету:

Воловик Людмила Михайлівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, екології та методики викладання;

Герасіна Світлана Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології;

Наталі Діваре – старший інспектор Версальської Академії по муніципалітету Масі;

Дзюбенко Олена Володимирівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології, методології і методики навчання;

Довбня Людмила Еммануїлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання;

Ковальська Катерина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри географії, екології та методики викладання;

Козубенко Юрій Леонідович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології, керівник навчально-наукового відділу;

Костик Євгенія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання;

Коцур Леся Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології;

Левасва Людмила Юріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки;

Матеуш Камьонка – доцент Інституту політичних та адміністративних наук у педагогічному університеті Кракова;

Пивовар Андрій Анатолійович – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту;

Різник В'ячеслав Володимирович – проректор з навчально-методичної роботи, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти;

Сергійчук Олена Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи;

Хмельницька Людмила Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України;

Хмельницька Олена Сергіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи;

Шабінський Микола Євгенович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методик навчання;

Шевчук Борис Вікторович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри математики, інформатики та методики навчання.

УДК 001.891(082)

©Наукове товариство студентів, аспірантів,
докторантів та молодих вчених університету
©Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 2022

СЕКЦІЯ: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 94:378(477)«1920»

Артем Ковтун (Переяслав)

студент IV курсу факультету історичної і соціально-психологічної освіти
н.п. «Історія»

науковий керівник:
Потапенко Р.М – PhD, старший викладач
кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ УСРР У 1920-х рр.

У статті зроблена спроба проаналізувати особливості українізації, коренізації вищої освіти УСРР в 1920-х рр. Показано як за допомогою наукового потенціалу кадрів корінної національності, врахування національної складової населення, створення закладів вищої освіти, установ культури, видання періодичної і наукової літератури мовою корінних національностей комуністам вдалося отримати підтримку місцевого населення з метою укріплення своєї соціальної бази. Й попри те, що відбувалося українське національне відродження радянська влада зуміла переорієнтувати його в необхідне для неї русло.

Ключові слова: *українізація, коренізація, УСРР, вища освіта, вищі навчальні заклади.*

Актуальність теми дослідження: на сучасному етапі Україна перебуває у складних умовах, коли інтеграція в європейський та світовий простір зумовлюється динамічними соціально-політичними перетвореннями різних галузей суспільного життя країни, особливо, в освіті. Щоб зреалізувати основні напрямки розвитку освіти на початку XXI ст. доцільним є звернення до історичного досвіду, адже, це допоможе уникнути помилок, показати досягнення, забезпечити інноваційний характер сучасних реформ.

Постановкою проблеми є аналіз особливостей українізації вищої освіти в 1920 -х рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: дану тематику досліджувало ряд науковців серед яких М. Мазуренок, О. Хромова, Д. Добровольський, В. Яремчук, А. Козаченко, О. Рябченко, М. Мірошніченко, В. Смолій тощо.

Мета дослідження: розкрити особливості українізації вищої освіти УСРР 1920-х рр. в умовах політики коренізації. 30 грудня 1922 р. Україна офіційно увійшла до складу Радянського Союзу. 80 % населення Української СРР

становили українці, 20% – представники інших національностей. Щоб остаточно закріпитися та втримати владу на українських землях більшовицькій владі потрібно було проводити певні заходи на території Української СРР. У 1923 р. Радянський Союз взяв курс на коренізацію «союзних» республік з метою укріплення своєї соціальної бази. Більше того, така стратегія мала допомогти втримати радянську владу. Політика коренізації була оголошена XII з'їздом РКП(б) [7, с. 22].

Щодо терміну «українізація» як політичного явища, то він з'явився у 1917 р., і веде свій родовід від національного самовизначення солдатів царської армії Росії, які бажали реорганізуватися в українізовані полки. Своєю майже двохмільйонною масою українізовані полки підтримали Центральну Раду, яка у Першому універсалі заявила: «Хай буде Україна вільною!» Політику українізації проводили уряди Центральної Ради, Української Держави, УНР доби Директорії. Вона була засобом пробудження національної самосвідомості українського народу. Українізацію, однак, проводила й радянська влада, яка знищила УНР і повернула Україну в лоно імперії, відновленої під іншою назвою. Тому, словосполучення «радянська українізація» видається деяким науковцям поєднанням не поєднуваних понять, оксимороном. Вони беруть в лапки таку українізацію, ніби підкреслюючи, що мова йде про явище, якого насправді не існувало. Ті, хто визнає реальність «радянської українізації», у свою чергу, поділяються на два протилежні табори:

1) цей табір визначився у пострадянській Росії, і характеризувався звинуваченнями радянської влади за те, що вона здійснювала політику українізації, тобто відчужувала «малоросійську» гілку російського племені від материнського лона, і цілком безпідставно перетворювала її в окремий народ;

2) інший табір визнавав заслуги радянської влади щодо здійснення політики українізації.

Знаковою для них була трагічна фігура М. Скрипника – наркома освіти УСРР, головного українізатора радянських часів, котрий боровся за встановлення радянської влади в Україні. У діаспорній, а потім, і в пострадянській літературі визначилася позитивна оцінка цього політичного діяча. Той факт, що він був одним з організаторів зловісної ВЧК, не замовчувався, але, на перший план виступали його безсумнівні заслуги у сфері національного відродження. Та якщо подивитися в корінь розглядуваної проблеми, М. Скрипник здійснював проголошену XII з'їздом РКП(б) у квітні 1923 р. політику коренізації (в Україні – українізації). Суть такої політики полягала в укоріненні радянської влади у неросійському середовищі. Представники цієї влади мусили опановувати мову і культурні традиції місцевого населення, а сама влада – поповнюватися за його рахунок. Політика коренізації перетворювала контроль центру над периферією із зовнішнього, який здійснювався виключно силою, на внутрішній, здійснюваний адміністративно політичними засобами [7, с. 47].

Радянська влада коренізуючись, позбавлялася ореолу окупаційності. Важливим було й те, що здійснювана національними мовами ідеологічна

робота була ефективнішою. В партійних документах декларувалося, що метою політики коренізації є сприяння розвитку культур і мов корінних

національностей. У цій сфері здобутки радянської України були вагомими. У радянської влади були слова фішки, за допомогою яких вона поділяла суспільство на «своїх» і «чужих». Наприклад, поняття «куркуль» або «ворог народу» мало застосовуватися, але в лапках. Оскільки, це були або «вороги» влади, або громадяни, котрих вона обирала жертвою, щоб тероризувати, залякувати інших. Разом з тим, поняття радянської українізації не потребувало лапок. Політика українізації національних урядів і радянської влади мала спільний знаменник, а саме, дерусифікацію, яка сприяла відродженню національної мови і культурних традицій століттями гнобленого народу.

Щоб зрозуміти й об'єктивно оцінити таку політику, потрібно звернутися до її першооснов. Зокрема, «радянська українізація» на рівні стратегій, намірів з'явилася у 1919 р. Але, варто придивитися до тієї політичної сили, яка її задекларувала і здійснювала, – радянської влади. Ця влада «народилася» у листопаді 1917 р. і вже через півтора місяця почала поширюватися в Україні. Після низки поразок у війні 1915 р. раніше «слухняна» Державна Дума збунтувалася. У ній виник «Прогресивний блок» до якого увійшло більшість депутатів. Організатори блоку, і лідер кадетської фракції П. Мілюков почав вимагати від Миколи II призначити міністерство, відповідальне перед парламентом. Колишній міністр внутрішніх справ П. Дурново у листопаді 1916 р. звернувся до імператора із запискою, в якій закликав не відмовлятися від самодержавного способу правління. У випадку перепідпорядкування уряду Державній Dumі він передрікав швидкий занепад правих партій, а услід за ними – й партії «кадетів». Перетворюючи ради на філіал власної партії, більшовики тим самим відтіснили від влади всі інші партії і встановлювали в країні свою диктатуру. У інших тезах, було роз'яснення, навіщо більшовикам була потрібна диктаторська влада. Зокрема, там йшлося й про те, щоб залишити офіційну назву своєї партії (РСДРП) меншовикам і назватися Російською комуністичною партією (більшовиків) – РКП(б); про прийняття нової партійної програми комуністичної за змістом; шляхом націоналізації земель, перетворення поміщицьких маєтків у радянські господарства, запровадження контролю рад над суспільним виробництвом та розподілом правляча партія повинна була перетворити країну на державу комуни; і головне, про створення нового комуністичного інтернаціоналу.

В. Ленін робив ставку на Ради тому що знав, наскільки легко більшовики могли завоювати їх. Більше того, експропріація великих власників була спільною метою як рад, так і, більшовиків. Пізніше шляхи їх мали розійтися, оскільки комуністична революція передбачала експропріацію не лише великих, але й дрібних власників. Приватну власність держава комуна не визнавала [7, с. 63]. Під час становлення радянської влади більшовики мали перевтілитися в ради, маскуючись під частину безпартійних депутатів. Після повалення влади у Петрограді партія В. Леніна організувала «тріумфальну ходу радянської влади», яка символізувала процес поширення диктатури РСДРП(б) на всю країну. Створена 20 грудня 1917 р. Всеросійська надзвичайна комісія «боротьби з контрреволюцією і саботажем» приступила до розправи над усіма політичними

силами, які не влаштовували більшовиків. Під тиском ВЧК робітничі та солдатські колективи повинні були дисципліновано голосувати за кандидатів, яких їм рекомендували більшовицькі парткоми.

Українізація найбільший вплив мала на освітню сферу. Радянська влада приділяла освіті велику увагу, оскільки хотіла запровадити українізацію в системі вищої освіти. Вищу освіту почали українізувати ще в 1920 р., це підтверджує постанова РНК УСРР «Про введення української мови в школах і радянських закладах з метою забезпечення українському народові виховання і навчання його рідною мовою для більш повного розвитку національно-культурних форм його життя»[7, с. 112]. 10 липня 1923 р. було видано положення «Про введення викладання на українській мові по педагогічній вертикалі». Це положення передбачало викладання українською мовою у Вінницькому, Кам'янець-Подільському, Херсонському, Полтавському, Харківському та Київському інститутах. 27 липня РНК УСРР 1923 р. видала декрет «Про заходи по українізації навчально-виховних і культурно-освітніх установ». Мета цього декрету полягала у завершенні заходів, які передбачали забезпечення виховання та навчання українською мовою. У Декреті йшлося, про найближчі два навчальні роки за які потрібно було завершити перехід на викладання українською мовою. Народному комісаріату освіти було доручено провести облік викладачів, які не володіли українською мовою, і зробити все для її вивчення, також було доручено підготувати викладацькі кадри, які володіли українською мовою. При заміщенні вакантних посад пропонувалося надавати перевагу викладачам, котрі володіли національною мовою. Комісаріат освіти повинен був організувати видання словника української мови, і забезпечити переклад українських наукових термінів. Науково-дослідні кафедри мали зробити все, щоб підготувати професорів, котрі володіли українською мовою [3, с. 290].

Восени 1923 р. адміністрація вишів розпочала термінове впровадження «українізації». Так, наприклад, в Одеському ІНО, на початку 1923–1924 рр. було створено комісію, яка виявила, що лише 10 викладачів досконало володіли українською мовою. Як наслідок, керівництво Одеського ІНО прийняло план «українізації» за трьома напрямками:

- 1) щодо студентів;
- 2) щодо викладачів;
- 3) щодо технічного персоналу.

Кінцевою метою роботи інституту була реалізація плану щодо українізації. Цей план передбачав збільшення кількості годин на викладання курсу української мови для студентів першокурсників. Для викладачів передбачалося двічі на тиждень проводити спеціальні семінари. Співробітники канцелярії з 1 лютого по 27 червня 1924 р. повинні були відвідувати курси, які потім мали закінчитися іспитом з української мови. 12 травня 1924 р. в Одеському ІНО був виданий наказ щодо ведення діловодства українською мовою.

У 1923–1924 н.р. Народний комісаріат освіти УСРР запровадив викладання українською мовою педагогічних курсів, на факультетах соціального виховання

інститутів народної освіти, факультеті професійної освіти Київського інституту народної освіти. У медичних вишах викладання українською мовою почали вести тільки в Київському медичному інституті та в медичних школах, які обслуговували україномовне населення. Вищі навчальні заклади художньої освіти переходили на українську мову викладання в міру можливостей [1, с. 164].

У 1924–1925 н.р. у деяких вищих навчальних закладах для абітурієнтів вводився обов'язковий вступний іспит з української мови. ВНЗ рекомендувалася робота гуртків з використанням підручників, які були написані українською мовою. Для технічних вищих навчальних закладів викладати українською мовою було не обов'язково, але в них були помітні зрушення у підготовці кадрів української національної інтелігенції. Так, наприклад у Київському політехнічному інституті питома вага україномовних студентів постійно зростала, і в 1924–1925 н.р. досягла 45 %. У вересні-жовтні 1924 р. на підставі матеріалів, про стан «українізації» було розроблено план для всієї мережі вищих навчальних закладів. У ньому говорилося про складання конкретних календарних планів «українізації» із зазначенням точних термінів переходу на українську мову викладання окремих дисциплін. Після видання плану українізації ВНЗ, всі вищі склали календарні плани, затверджені комісаріатом освіти. Управління професійної освіти УСРР 12 червня 1925 р. видало декрет «Про українізацію педперсоналу і студентів ІНО», в якому зазначалося, що «...студентство повинно влаштувати гуртки української мови»[3, с.291]. При кожному ІНО повинно було бути консультаційне бюро української мови, що давало поради щодо вірного вживання української мови. В декреті йшлося, що студентам, які не вміють читати, писати та говорити українською мовою, заборонялося переходити на старші курси. На роботу брали лише тих ректорів, які володіли українською мовою. Обов'язком вузів було інформування НКО щодо ходу «українізації».

Народний комісаріат освіти УСРР 29 жовтня 1925 р. пропонував кожному вищому навчальному закладу скласти робочий календарний план «українізації». Складаючи такий план, адміністрація повинна була взяти до уваги такі положення: додатково до навчального плану всіх закладів ввести обов'язкове вивчення української мови (студенти, які володіли українською мовою у визначеному вузом обсязі, і склали іспит, звільнялися від її вивчення); для всіх студентів випуску 1925–1926 н.р. встановити обов'язковий іспит з української мови; свідоцтво про закінчення вищого навчального закладу видавати лише тим студентам, які успішно склали іспит з української мови; зобов'язати всіх викладачів, що не володіють українською мовою, пройти курс української мови; запланувати у роботі предметних комісій термінологічні наради, метою яких було координування і стимулювання використання української термінології усіма викладачами [4, с. 43]. Призначати на посади викладачів, які не володіли українською мовою, можна було лише з дозволу комісаріату освіти. Повний перехід на викладання українською мовою у всіх вищих навчальних закладах передбачався у 1930–1931 н.р.

Більше того, державний план передбачав введення на перших курсах вивчення української мови для тих студентів, які не знали української мови на рівні вузу. Курси велися по 4 години на тиждень. Для всіх студентів випуску 1925–1926 н.р. було встановлено обов'язковий іспит з української мови, без складання якого випускники не мали право отримати диплом. На іспиті студент повинен був продемонструвати знання предметів «своєї» спеціальності, при цьому, досконало володіючи українською мовою. Водночас, попри такий іспит з української мови, частина вишів дозволяла отримувати диплом без здачі іспиту [5, с. 111]. План «українізації» вищої освіти передбачав ведення студентами практики українською мовою, у зв'язку з чим викладачі методичних дисциплін мали проводити студентам інструкції українською мовою. Керівництво вузів стимулювало заснування та розвиток спеціальних гуртків з української мови серед студентів.

З початком 1926–1927 н.р. у плані проведення «українізації» сталися деякі зміни. Зокрема, при прийомі до вищих навчальних закладів усі абітурієнти зобов'язані були складати іспит з української мови. З нового навчального року знання української мови стало обов'язковим не для всіх студентів. Іспит з української мови не складали студенти соціально-історичних відділів професійної освіти. Звільнення студентів соціально-історичних відділів від іспитів з української мови стало одним із перших проявів поступового згортання процесу «українізації» вищої освіти [4, с. 44].

Політика «українізації» мала величезний вплив на розвиток національної освіти. Вона збігалась у часі з розгорнутою більшовиками, так званої «культурної революції», яка виступала за ліквідацію неписьменності. Частка вишів де викладання велося українською мовою зросло з 19,5% у 1923 р. до 69% у 1929 р. Вищі навчальні заклади мали певні позитивні наслідки «українізації», зокрема у тому, що за період з 1929 по 1930 рр. було українізовано 40% усіх вишів УСРР [6, с. 24].

Отже, політика українізації в УСРР давала надію українському суспільству на вільний розвиток у складі СРСР. Разом з тим, політична діяльність, яка проводилася більшовиками була спрямована на те, щоб повністю закріпитися при владі в Україні. Адже, більшість населення негативно сприймало радянську владу, через терор який вона чинила в роки громадянської війни на території України. У творі М. Куліша «Мина Мазайло» було сказано таку фразу, що радянська система хоче виявити всіх, хто свідомо підтримує українізацію, а потім їх знищити. На жаль, ця фраза була пророчою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Добровольський Д. «З досвіду впровадження української мови у вищій школі України в добу українізації». *Українознавчий альманах*. №8. С. 162-165.
2. Козаченко А. «Українська культура її минувшина і сучасність». Харків: «Пролетар», 1931. 167 с.
3. Мазуренок М. «Впровадження українізації у систему вищої освіти УСРР в 1920-х рр». *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. №10. С. 289-292.

4. Мазуренок М. «Українське студентство в контексті соціально-економічної політики радянської влади в 1920-х рр». *Педагогічний дискурс*. Вип. №11. С. 44-49.

5. Мірошніченко М. «Діяльність вищої школи в УСРР» Харків: «Пролетар», 1989. 254 с.

6. Рябченко О. «Українізація вищої школи в Україні» Харків: *Вісник Харківського університету*. 2009 С. 22-31.

7. Смолій В. «Українізація 1920-1930 рр: передумови та її здобутки» Київ: «Освіта», 2003. 268 с.

8. Яремчук В. «Державно-правові проблеми національної політики у галузі освіти в Україні у 20-30-і рр. ХХ ст. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2009. Вип. 1. С. 69-80.

УДК 9/316.4:(477)+(411.16)

Анна Колеснікова
(Дніпро)

Студентка IV курсу
Інститут гуманітарних і соціальних наук
освітньо-професійна програма «Соціальна антропологія»
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Науковий керівник:
Голубчик Г. Д. – к. і. н., доц. кафедри історії та політичної теорії
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

КОНСТРУЮВАННЯ ПРОСТОРУ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ В УКРАЇНІ (НА МАТЕРІАЛАХ М. ДНІПРО)

Проаналізовані радянські, пострадянські і новітні комеморативні практики, а також інструменти і способи формування й наповнення меморіального простору міста, зокрема – щодо історичної пам'яті єврейської громади м. Дніпро. Запропоновані напрями удосконалення інструментів пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять; етнічні спільноти України, інструменталізація історичної пам'яті; місця пам'яті; Голокост.

Актуальність. Україна потребує гармонійної взаємодії між усіма етнічними спільнотами; постає питання збереження історичної пам'яті нації як несупечливої цілісності з багатьох елементів. Високу актуальність має проблема (не)включеності до історичного простору етнічних спільнот. У цьому контексті неабияке значення має історія євреїв України як однієї з етнічних спільнот країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Єврейську проблематику меморіального простору України, а також, Дніпра зокрема, докладно висвітлюють вітчизняні автори: А. Медведовська [8], А. Подольський [9; 10], І. Щупак [1; 2]. Також ми спираємось у нашому дослідженні на ідеї щодо формування й побутування

історичної пам'яті, висловлені французьким істориком П. Нора [7].

Мета статті полягає у аналізі минулих та існуючих підходів до конструювання простору історичної пам'яті єврейського народу на матеріалах Дніпропетровщини та запропонувати нові.

Виклад основного матеріалу. Історична пам'ять єврейської спільноти Дніпропетровщини представлена у низці процесів і матеріальних об'єктів. Відбувається активний, почасти стихійний, пошук пострадянської та постколоніальної ідентичності українців, зокрема у Дніпрі (до 2016 р. – Дніпропетровськ, до 1926 р. – Катеринослав). Із загальнонаціональним піднесенням посилюються і локальні ідентичності. Це збагачує особистість і наділяє її важливими громадянськими компетенціями.

Через канали функціонування історичної пам'яті (освіта; музеї; публічні заходи; місцеві засоби масової інформації та комунікації; міський ландшафт і топоніміка; меморіальні місця тощо) відтворюються сюжети історії міста, його досягнення й трагедії. Особливістю історичного Катеринослава було розвинене єврейське життя та активна економічна, культурна та просвітницька діяльність єврейської громади міста.

Одним із значущих сюжетів пам'яті єврейської громади міста є Голокост. 13-14 жовтня 1941 р. у Дніпропетровську гітлерівськими окупантами було вбито близько 10 тис. євреїв. Збирали їх на площі біля універмагу «Люкс» на пр. К. Маркса, 52 (нині пр. Дм. Яворницького) та відправляли до виїзду з міста в напрямку Запорізького шосе. У районі єврейського цвинтаря, біля вул. Дарвіна, 15 (нині вул. Я. Ходоровського), євреїв направляли у яр на території місцевого Ботанічного саду [2, с. 135], де відбувся перший розстріл. Наприкінці 1941 р. розстріли відбувалися поблизу єврейського цвинтаря. Також розстріли з грудня 1941 р. до кінця окупації міста відбувалися поблизу селища Верхне (нині ріг вулиць Янгеля та Енергетичної). Загалом у Дніпропетровську нацистами було розстріляно від 17 до 21 тис. євреїв [2, с. 160].

Специфіка повоєнної радянської історичної пам'яті (а радше – забуття) полягала в перекрученні. «Пояснення» цього полягає у провалі сталінських планів на новопосталу державну Ізраїль як на форпост комунізму на Близькому Сході. Радянська комеморація нівелюватиме жертв війни і відбере національність у частини своїх вбитих німецькими загарбниками громадян. На початку 1960-х рр. згадуваний єврейський цвинтар знесли, натомість створили парк ім. Л. Писаржевського. Поблизу пішохідної алеї була поставлена стела з написом російською мовою: «Тут в 1941–1943 рр. німецько-фашистськими окупантами були розстріляні мирні радянські громадяни». Про збереження пам'яті не йшлося: національність жертв замовчували.

Сказане у повній мірі стосується й пам'ятника у парку ім. Ю. Гагаріна (1974 р.), на якому вказано «Мирним громадянам – жертвам фашизму / жовтень 1941 р.». Напис на пам'ятнику абстрактніший за попередній, тут не вказано, що це місце розстрілу. До того ж, радянська комеморація Другої Світової Війни замістила поняття «нацизм» і «націонал-соціалізм» поняттям «фашизм», що розмивало рамки реальності й продукувало елементи фальшивої пам'яті. А. Медведовська називає це «напівзамовчуванням» та вважає, що «красномовніше б виглядала порожня плита» [8, с. 38].

На місці розстрілу поблизу с. Верхне спорудили багатопверховий житловий

будинок (вул. Янгеля, 39), звели спортивний стадіон та інші об'єкти, що також відображає ставлення радянської влади до вшанування пам'яті Другої Світової війни. Пам'ятник там було встановлено лише у 1980-х рр. Це бронзова скульптура – чоловік із птахом у піднятій вгору правій руці. Напис типовий: «Місце розстрілу 20 тисяч мирних жителів у період тимчасової німецько-фашистської окупації. Вересень 1943», виконаний російською мовою; ідентичність жертв не вказана.

До 1989 р. на місцях розстрілів євреїв не проходило офіційних заходів із вшанування пам'яті загиблих, але за участі єврейської громади у дати розстрілів проводилися таємні комеморативні практики. Заходи не переслідувалися лише через невелику кількість їх учасників [8, с. 37]. З незалежненням України, розпочинається процес звільнення минулого від ідеологічного тиску. Це передбачає і вшанування пам'яті національних меншин, аби усі у країні могли відчувати або відшукати свою ідентичність як належність до макро- і мікрогруп.

Більшість меморіальних місць та пам'яток встановлюється за ініціативою єврейської громади Дніпра та приватних осіб, без достатньої участі держави або органів місцевої влади. У 2001 р. до 60-ї річниці розстрілів у парку ім. Гагаріна встановлено ще один меморіальний знак. Він має конкретику у написі; вказана молитва «Отець милосердя». Текст на пам'ятнику такий: «У цій землі лежить прах 10000 мирних євреїв Дніпропетровська, жорстоко вбитих 13–14 жовтня 1941 року, і ще багатьох наших святих братів і сестер, закатованих та розстріляних фашистами (1941–1943)». Отже, вшановано і пам'ять жертв першого розстрілу, і усіх тих, хто був розстріляний на цьому місці аж до закінчення окупації. Пам'ятник стилістично укорінений в єврейську культуру: оздоблений релігійними символами, а біля його підніжжя замість квітів, за традицією, лежить каміння. Напис зроблено двома мовами: івритом та українською. А. Медведовська вважає, що цей пам'ятник занадто традиційний, і його «відверта єврейська ідентичність» не вписується у символічний простір міста [8]. Отже, постає питання запобігання конфліктам пам'ятей.

Важливим досягненням у становленні історичної пам'яті єврейської громади м. Дніпра є встановлена у 2010 р. меморіальна дошка на місці, де євреїв збирали на перший розстріл. Дошка містить текст: «З цього місця у жовтні 1941 р. пішли у вічність дорогою смерті 11 тисяч людей... жінки, старі, діти... Єдиною їх провиною було те, що вони євреї. Благословенна їх пам'ять» [8, с. 41]. Ці слова корелюють із міським простором й показують увічнених героїв звичайними мешканцями міста, в чие життя увірвалась війна. Показано єврейську ідентичність, але й залишено простір для відчуття приналежності євреїв України до української національної пам'яті, чітко передають зміст трагедії та її місце у нашій історії.

У парку ім. Писаржевського у 2009 р. було встановлено меморіал «Мацева». У ньому зазначається, що він: «Присвячується світлій пам'яті дев'яноста тисяч євреїв, що знайшли спокій у цій землі». Із напису невідомо, чи враховують жертв Голокосту, а якщо так, – то чому це не вказано? Адже це одне з місць масового розстрілу.

На перехресті вулиць Янгеля та Енергетичної у 2011 р. поблизу місця страт було знайдено останки 441 людського тіла. За радянських часів тут не провели дослідження, належну ексгумацію і будівництво відбувалося буквально на людських кістках. 2012 року за рішенням місцевої влади тіла жертв перепоховали поряд з уже

встановленим меморіалом. Нині там стоїть тимчасова меморіальна дошка з написом: «У цій могилі покояться останки 441 особи: мирних мешканців та радянських військовополонених, розстріляних у період окупації м Дніпропетровська 1941 –1943 рр.» [8, с. 43]. Серед загиблих були і євреї (можливо, навіть більшість), але на цьому не наголошено. Такий підхід відтворює радянську традицію спотворення й перекручування історичної пам'яті.

Вказані та інші численні практичні пошуки для форм і наративів ставлять питання конфлікту пам'ятей: важливо, щоб в меморіальному просторі міста не відбувалась «конкуренція жертв». Не допустимим є стихійне конструювання простору історичної пам'яті. А. Подольський зазначає, що в Україні досі «сотні масових поховань залишаються занедбанними, (...) велика кількість масових поховань не є гідними місцями скорботи та пам'яті про знищене тут єврейське життя». [10, с. 215]. Також він акцентує увагу на таких характеристиках процесу увічнення пам'яті про Голокост у 1990-х – 2000-х роках [9, с. 115]: більшість пам'ятних знаків на місцях масових поховань жертв Голокосту була встановлена за ініціативи та коштом місцевих єврейських громад, ентузіастів; часто нові пам'ятні знаки встановлювалися поряд з радянськими пам'ятниками; влада до цього процесу долучається рідко.

А. Подольський у цьому дискурсі також наголошує на типових помилках при встановленні пам'ятних знаків [9, с. 116-117]: у меморіальних написах неправильно вказана кількість жертв (часто перебільшено); граматичні помилки в меморіальних написах; фрагменти радянських кліше у написах; на багатьох пам'ятниках написи російською, іноді разом з івритом чи їдишем, рідше українською; у великих місцях масових поховань жертв Голокосту було створено меморіали, але без музейної та освітньої складової; у багатьох місцях пам'яті в Україні пам'ятні знаки чи пам'ятники не мають належного юридичного оформлення, а тому є небезпека їх зруйнування; відсутність дослідження місця масових розстрілів, визначення максимально точного знаходження масових поховань і місця злочину.

Отже, текст на меморіальних місцях має бути історично вивіреном, достовірним, підтвердженим відповідними інституціями, має вказувати сутність трагічної події, мати прив'язку до місця та відповідати дійсності. А. Подольський аналізує результати, до яких прийшли історики та пропонує такі рекомендації для меморіалізації українських жертв Голокосту [9, с. 119-120]: означення жертв; зазначення злочинців; інформацію про жертв, злочин та злочинців можна вказувати у розширених історичних довідках на інформаційних стелах; назва місцини, де відбувався масовий розстріл; дата, коли відбувся розстріл, якщо відома точно. Якщо ні – тоді приблизна; кількість жертв, точна чи приблизна; хто і коли побудував меморіал, пам'ятний знак чи пам'ятник; хто відповідає за збереження меморіалу, пам'ятного знаку чи пам'ятника; культурні маркери у тексті: за єврейською релігійною традицією на кожному пам'ятнику писати івритом скорочену молитву за померлого (в перекладі): «Нехай їхні душі будуть зав'язані у вузол вічного життя»; пам'ятний знак чи пам'ятник з меморіальним написом; стела з інформацією про історію громади до масових розстрілів, а також історією вбивства; інформацію подавати трьома мовами: українська, іврит, англійська; забезпечення та захист меж поховання; місце для публічних заходів під час вшанування пам'яті жертв; під'їзди до місця, дорожні знаки,

що вказують про розташування меморіалу чи місця пам'яті.

Пропонуємо додати до означених рекомендацій такі: на кожному місці пам'яті має бути встановлена табличка з QR-кодом, за допомогою якого можна буде швидко перейти на платформу із повною інформацією про місце поховання. Це стосується і пам'яток, меморіальних дошок на синагогах, будівлях, у яких колись були важливі установи, будівлях, які належали видатним єврейським діячам або відомим купцям тощо; зважаючи на те, що у QR-коді буде міститися уся потрібна інформація, загалом на меморіальних місцях не потрібно робити занадто великі тексти, адже це складніше для сприйняття; створення онлайн-платформа, інтерактивної карти із меморіальними місцями.

Звернення до сюжетів з історії єврейського народу, зокрема – євреїв України буде нагадувати трагічні сторінки минулого. Це і є властивість пам'яті – окремої людини і всього суспільства – найбільше пам'ятати про трагічні та звитяжні події. Політичне сьогодення не раз довело, що носії полярної пам'яті стають жертвами маніпуляцій з розколу суспільства; «ліки» ж від такого полярного стану пам'яті винайшов П. Нора [7]. Йдеться про опору на позитивні буттєві сенси, які не мають яскраво трагедійних чи переможних конотацій, втім стають надійним прихистком для спогадів та безпечним полем для реконструкції минулого у свідомості сучасників.

Трагедії передувала насичена повсякденна історія єврейської громади міста, губерньського центру, де євреї оселялися ще з 1770-х років. У 1800 р. тут було споруджено синагогу. У сер. XIX ст. на навколишніх землях було кілька єврейських землеробських колоній. У 1860-х у місті працювало єврейське казенне училище, 5 синагог і молитовних будинків. У кінці XIX ст. Катеринослав стає важливим центром сіоністського руху [3, с. 80-81]. Зокрема, за ініціативою Аврагама Мендла Ушишкіна в місті у 1891 р. відкривається синагога «Огель Яаков», покликана об'єднати єврейську інтелігенцію (вул. Виконкомівська, 6). Але у 1895 р. вона була закрита через кризу сіонізму [4].

На початку XX ст. у місті проживало близько 40 тис. євреїв. Із зростанням населення помітнішим стає внесок євреїв у економіку. Великого успіху євреї досягли у торговельно-фінансовій сфері. Заможні торговці-євреї були власниками торгових домів, фірм та магазинів зі значним товарообігом [2, с. 10 - 11]. Зокрема, відома реконструйована споруда на вул. Володимира Мономаха, 54 д – колишній прибутковий будинок і маєток Шишмана: тут здавали квартири під контори, крамниці, кондитерську, банк. У радянські часи тут була бібліотека. Реконструкцію здійснювали за проектом О. Соріна [3, с. 96]. Відомими у Катеринославі були прибуткові будинки Шабада, (вул. Глінки, 12), Рагінського (бул. Європейський, 15), Кравцових (вул. Глінки, 16) [3, с. 94-96].

Здебільшого євреї міста були власниками кредитних і комерційних установ, торговими посередниками; працювали вчителями та вихователями; в пріоритеті були юриспруденція, медицина, фармацевтика. Після 1880-х рр., під час промислового буму, зріс попит на будматеріали. Єврейські підприємці перетворили виробництво цегли на особливо популярну і прибуткову справу. Серед власників цегляних заводів були Рабиновичі, Когани і Бруки, брати Чечики, Майданський, Моцкін та ін. [2, с. 10 - 11]. Нині катеринославська цегла – складова історії міста, яка «відрізнялася найвищою

якістю, а її неповторний червоний колір став визначальним знаменитого Катеринославського архітектурного стилю» [5]

На поч. ХХ ст. в місті діяло близько 40 синагог, 3 талмуд-тори, казенне єврейське училище, близько сотні хедерів, єврейська лікарня, кілька притулків і більше десяти благодійних товариств [3, с. 80]. На вул. Бородинській, 22 зберіглася будівля єврейської лікарні з корпусом притулку ім. П. Карпас для жінок похилого віку [3, с. 84]. На вул. Філософській, 29 був дитячий притулок ім. Мойсея Карпаса. Нині там, що символічно, навчально-реабілітаційний центр.

Будівля Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (вул. Чернишевського, 24а) була Єврейським науковим інститутом, а спочатку – Катеринославським єврейським політехнічним інститутом, відкритим у 1917 р. (засновники О. Преста та Л. Рабинович). Згодом інститут реорганізували у Єврейський науковий інститут, який проіснував до 2021 р. [2, с.13-14].

Зберіглася синагога «Гавацелет га-Шарон» (пров. Південний, 1). Збудована 1900 року, вона діяла до 1933 р.; нині тут офісні приміщення [3, с. 86]. Маленька стара синагога на вул. Коцюбинського, 7 ніби сховалася за торгово-розважальним центром «Мост-Сіті». Це єдина синагога, яка не припиняла функціонування за весь період свого існування [4]. Третя за величиною синагога Катеринослава – «Ойрах Тфіла» – функціонувала з 1860-х років і нині належить єврейській громаді міста; тут розташовано гуртожиток для студентів єшиви.

Одним з актуальних досягнень дніпровської єврейської громади є культурно-діловий центр «Менора» (вул. Шолом-Алейхема, 4). Це унікальна споруда і найбільший поза межами Ізраїлю єврейський комплекс. Проект висвітлює минуле, теперішнє і майбутнє єврейського життя міста. Центр складається з семи веж (символіка Храмового семисвічника), займає площу близько 50 тис. м² [6]. У Центрі вирує культурно-ділове життя; він став і платформою для міжкультурного обміну.

У Дніпрі з 2022 р. розпочався всеукраїнський проєкт зі встановлення табличок на будівлях, які є єврейською історичною спадщиною. Першою стала синагога Гар га-Негев на вул. Шнеєрсона, 12. Збудована у 19 ст., синагога була перепланована радянською владою на житловий будинок. Проте деякі елементи культової споруди, зокрема, ніша для Тори, збереглись. На табличці є QR-код та напис на івриті, короткі відомості про синагогу та весь проєкт.

Щодо відомих в історії єврейських діячів міста, напевно, найбільш згадуваним є головний рабин Катеринослава Леві Іцхак Шнеєрсон. Попри переслідування, він дотримувався єврейських традицій, і 1939 року його заарештували, звинувативши у антирадянській діяльності. На вул. Барикадній, 13 був будинок – останнє місце проживання рабина. Під час будівництва бізнес-центру «Сходинки» він був повністю знесений, але з'ясувалося, що це колишній дім рабина. Фасад цієї будівлі було відновлено, встановлено меморіальну табличку, а двері рабина зберігаються нині у вестибюлі збудованого бізнес-центру [4].

Одним із каналів передачі пам'яті є музеї. Частиною комплексу «Менора» є найбільший в Україні Музей історії єврейського народу та Голокосту. Чимало експозицій присвячено історії євреїв у Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д. І. Яворницького.

Висновки. Проаналізовано існуючі і запропоновано нові підходи до конструювання простору історичної пам'яті єврейського народу на матеріалах Дніпропетровщини. Встановлено як змінювався наратив у написах на місцях пам'яті, як увічнюють пам'ять вже існуючі архітектурні пам'ятки. Розглянуто існуючі рекомендації щодо облаштування меморіальних місць та запропоновано їх удосконалення: шляхом використання сучасних цифрових технологій; шляхом активізації участі місцевих громад у пам'яткоохоронних процесах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Врадій Є.А. Ян Ходоровський. *«Ті, хто повертають віру в людину»: Праведники народів світу Дніпропетровської області* / за ред. І. Я. Щупака. Дніпро : Інститут «Ткума»; ПП «Ліра ЛТД». 2019. С. 57-63.
2. Голокост у Дніпропетровську / заг. ред. І. Я. Щупак. Дніпро : «Ткума», ЛПРА, 2017. 256 с.
3. Єврейські адреси України. Путівник / упор. М. Єгорченко. К. : Дух і Літера. 2020. 656 с.
4. Єврейські і туристичні визначні пам'ятки, місця пам'яті: Дніпропетровська область. *Проект «Мій мштетл»*. URL: http://myshtetl.org/dnepropetrovsk/dnepr_region.html (дата звернення: 15.06.2022).
5. Катеринославська цегла. URL: <https://vidchuy.dp.ua/tsehla> (дата звернення: 15.06.2022).
6. Культурно-діловий центр «Менора». URL: <https://menorah-center.com/ru/about/> (дата звернення: 15.06.2022).
7. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. К. : Кліо. 2014. 272 с.
8. Медведовська А. Пам'ять про Голокост у символічному просторі Дніпра (Дніпропетровська). *Місто: історія, культура, суспільство*. 2020. №9 (2). С. 33-45.
9. Подольський А. Місця пам'яті жертвам Голокосту в Україні: тоталітарна спадщина та історико-політичні виклики сьогодення. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 106 - 122.
10. Подольський А. Пам'ять про жертви Голокосту як один з чинників національної ідентичності єврейської спільноти України (на прикладі міжнародного меморіального проекту «Захистимо пам'ять»). *Суспільно-політична активність та історична пам'ять єврейської спільноти в контексті євроінтеграції України*. К. : ППіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2020. С. 214 - 232.

УДК 94:654.1-029:3(477)''1997/2018''

**Максим Левченко, Олександр Курок
(Глухів)**

аспірант III року навчання (н. п. «Історія і археологія»)
кафедри історії, правознавства та методики навчання
доктор історичних наук, професор
кафедри історії, правознавства та методики навчання
Глухівського НПУ імені Олександра Довженка

СУСПІЛЬНЕ МОВЛЕННЯ НА ТЛІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ В УКРАЇНІ: ВІД ПЕРЕДУМОВ ДО ПОЯВИ (1997-2018 РР.)

У статті розкрито суспільно-політичні передумови перетворення державних, обласних та регіональних телерадіомовників на Національну суспільну телерадіокомпанію у 2014 р., проаналізовано сучасний стан розвитку суспільного мовника в Україні.

Ключові слова: суспільне мовлення, медіа, засоби масової інформації

Актуальність теми дослідження визначається тим, що протягом свого 30-ти річного поступу Україна не мала системного бачення розбудови мереж державного радіомовлення, і дане питання взагалі упускалося. Після своєї появи та запуску «Суспільне мовлення» стало елементом державного інформування суспільства, особливо в умовах воєнного часу та інших форс-мажорних ситуацій. Відтак, дослідження передумов появи суспільного мовника в Україні є важливим для вивчення діяльності засобів масової інформації (далі – ЗМІ) в умовах суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. ХХ – поч. ХХІ ст.

Джерельною базою розвідки стали нормативно-правові акти, аналітичні довідки Центру демократії та верховенства права, матеріали ГО «Детектор медіа», новинні повідомлення та спогади очевидців, які дають можливість простежити шлях постановня Суспільного мовлення на теренах України.

Виклад основного матеріалу: Насамперед, варто сказати, що ідея суспільного мовлення має майже столітню історію – від утворення комерційного проєкту некомерційного мовника на початку ери радіо, більш відомого як ВВС, формування мовлення у Федеративній Республіці Німеччина після Другої світової війни й перетворення радянського пропагандистського ресурсу на успішні служби публічного мовлення, яке в силу історичних обставин в Україні назвали суспільним. Передумовами появи суспільних мовників є незалежність, висока якість стандартів, обов'язок різномодельного фінансування через різні моделі та довіра, яка базується на тому, що за складних часів громадяни безальтернативно знають, де отримають найточнішу та найдостовірнішу інформацію.

Суспільне мовлення виникло у США у 50-х рр. ХХ ст. як форма

некомерційного мовлення. Термін «некомерційне мовлення» означає, що воно не ставить за мету своєї діяльності отримання прибутку, а діє для задоволення освітніх, культурних, духовних інтересів широких верств населення. Джерелами для його існування є абонплата, кошти спонсорів і різноманітних фондів, а не реклама. Слід додати, що суспільні канали незаангажовано висвітлюють політичну ситуацію в країні, не беруть участі у PR-акціях під час виборів. У такі періоди їм здебільшого притаманні узагальнюючі висновки в коментарях аналітиків [15].

За часів Незалежності першою спробою створити в нашій країні суспільне мовлення слід датувати 18.07.1997 р., коли Верховна Рада України подолавши вето ухвалила *Закон України «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України»* [1] та відповідні супутні постанови які стосувалися положення та складу наглядової ради суспільного мовлення. У документах було визначено концептуальні та правові основи створення суспільного мовлення – задоволення потреб суспільства в оперативній інформації, забезпечення плюралістичного характеру мовлення. Кількома тижнями пізніше парламент прийняв *Постанову «Про створення телерадіоорганізації суспільного мовлення в Україні»* (далі – Постанова) [4] що включала в себе «Програмну концепцію суспільного телерадіомовлення». У ній прописувався низка принципів положень, які забороняли монополізацію керівництва, гарантували фінансову незалежність від суб'єктів державної влади, підприємств, установ і об'єднань громадян. Відповідно до цієї постанови передбачалося надання акціонерному товариству «Громадське Українське радіо і телебачення» (далі – ГУРТ) статусу телерадіоорганізації суспільного мовлення України, виділення ГУРТ 50 % ефірного часу на каналах УТ-2 та УТ-3, а ще 25 % – під контент державних і фінансованих державою регіональних компаній.

Належно відмітити, що Постанова регулювала суспільне мовлення виключно у загальних рисах ігноруючи питання структури та механізмів фінансування, внутрішньої організації, створення керівних та наглядових органів, формування програмної концепції та редакційної політики створені виходячи з досвіду розвинутих європейських країн, за рекомендаціями ПАРЄ, ЄС, тощо. Проте у зв'язку із законодавчими перипетіями та втратою політичного інтересу усе ухвалене так і не було імplementовано.

Подальші спроби внесення поправок до законодавства у аспекті нової редакції закону проглядаються у 1998-2012 рр., проте і їм не судилося здійснитися. 22.01.1998 р. Національна рада з питань телебачення й радіомовлення відмовила ГУРТ, а Кабінет Міністрів України, зважаючи на політичну волю, потурбувався про блокування бюджетного фінансування компанії, яка, врешті, не запустила навіть регулярного мовлення [11].

У цьому контексті слушно зауважити, що Рада Європи неодноразово намагалася вплинути на процес «розмороження» створення суспільного мовлення. У 2001 р. нею була прийнята *Резолюція «Про свободу вираження думок і функціонування парламентської демократії в Україні»* [6], а також

Рекомендація «Про дотримання Україною своїх зобов'язань» [7] згідно одному з пунктів якої державні засоби масової інформації повинні розвивати нейтральну та незалежну редакторську лінію, та, у разі започаткування будь-якого судового процесу проти опозиційних засобів масової інформації, він має відбуватися з неухильним дотриманням процедури, без примусу засобу масової інформації, стосовно якого провадиться слідство, до закриття. Проте тодішньою українською владною вертикаллю ці звернення помічені не були.

У грудні 2004 р., напередодні третього туру президентських виборів, на яких згодом переміг Віктор Ющенко, у квартирі очільниці Незалежної асоціації мовників Тетяни Лебедевої відбулася зустріч кількох «адептів українського суспільного мовлення» – голови комітету Верховної Ради зі свободи слова Миколи Томенка та громадських діячів Валерія Іванова, Наталії Лігачової, Олександра Чекмишева та Дмитра Котляра. Учасники зустрічі пророкували, що після прогнозованого обрання Віктора Ющенка президентом України відкриється вікно можливостей для створення суспільного мовника та у терміновому порядку розробляли план дій, який можна вважати передумовою появи т.зв. Коаліції громадських організацій «Суспільне мовлення». Згодом вона розробила низку проектів документів щодо редакційної політики, фінансового менеджменту та інших аспектів роботи майбутнього громадського мовника. Водночас альтернативну концепцію почав розробляти Олександр Ткаченко, який залишивши посаду очільника «Нового каналу», вочевидь, сподівався створити й очолити суспільне телебачення. Певний час Коаліція та група Олександра Ткаченка співпрацювали, проте після виборів профільний комітет у ВР очолив представник нової опозиції Сергій Правденко, який не приховував, що хоче увійти в історію як людина, яка у стінах парламенту дала «зелене світло» Суспільному мовленню в Україні. При Комітеті було створено робочу групу, в яку увійшли як парламентарі різних фракцій, так і представники громадськості. Компромісний законопроект, напрацьований групою, пройшов лише перше читання у Верховній Раді та був провалений у другому читанні. Попри це, спроби реформування тодішнього «Першого Національного» продовжилися на початку 2005 року, коли Національну телекомпанію України очолив Тарас Стецьків, а організацією інформаційного мовлення займалися Андрій Шевченко, Катерина Кириченко, Василь Самохвалов та інші. Згодом, через політичний тиск, вищезгадані люди були вимушені залишити свої посади, а процес створення Суспільного мовлення в Україні зупинився на ціле десятиріччя [3 с. 4-5].

У ті ж роки фахівці Держтелерадіо розробили проекти урядових розпоряджень *«Про затвердження Концепції державної програми створення суспільного телебачення і радіомовлення в Україні»* [8] та *«Про затвердження Концепції Державної програми науково-технічного розвитку державного телебачення і радіомовлення на 2006-2009 рр.»* [5]. Згідно документам, держава повинна була модернізувати технологічно-виробничі потужності власних телерадіоорганізацій. На цій базі планувалося створення Суспільного мовлення.

21.02.2008 р. Президент України Віктор Ющенко підписав *Указ №148*

«Про заходи щодо створення системи суспільного телебачення і радіомовлення України» [16]. Ним передбачено підготовку й затвердження протягом поточного року відповідної державної Концепції. Не дивлячись на розроблені концепції, указ президента та наявність людей, готових запроваджувати суспільне мовлення в Україні, усе це знову залишилося лише на папері.

У 2010 р. Президентом України стає Віктор Янукович. Ідея створення суспільного мовлення знову не на часі. З'являється цензура, повертаються *«темники» (щоденна в 2001-2004 та трішки менше у 2010-2013 рр. закрита директива керівництву українських ЗМІ, яка містила детальні інструкції щодо того, яким чином треба висвітлювати в новинах політичні події в Україні), а журналісти починають боротися проти криміналізації статті за наклеп [11].*

Підсумком Революції Гідності 2013-2014 рр. стало те, що Україна обрала європейських шлях розвитку та обрала нове керівництво держави, яке взялося за впровадження євроінтеграційного курсу, що, у висновку, стало основною передумовою щодо поновлення розмови про створення «Суспільного мовлення». У березні 2014 р. Національну телекомпанію України очолив харківський журналіст Зураб Аласанія. Приступивши до роботи він одразу заявив, що основною метою його роботи є створення в Україні суспільного мовлення.

У квітні 2014 р. було ухвалено першу редакцію нового закону, який передбачав створення Національної суспільної телерадіокомпанії України (далі – НСТУ) (суспільного телебачення та суспільного радіо) на основі Національної телекомпанії України, Національної радіокомпанії України, обласних і місцевих державних телерадіокомпаній, (зокрема 4 обласних та місцевих державних ТРК в анексованому Криму та окупованих територіях Донецької та Луганської областей), студії Укртелефільм та служби іномовлення «Українського телебачення і радіомовлення (далі – УТР). Закон передбачив фінансування новоутвореної НСТУ на 4 роки не виключаючи перспективи того, що мовник фінансуватиметься з абонентської плати яку мали запровадити українцям. Нагляд за діяльністю НСТУ здійснює Наглядова рада.

Процес переформатування державних мовників у Національну суспільну телерадіокомпанію супроводжувався аудитом стану матеріальної бази державних телерадіокомпаній. Він продемонстрував, що амортизація ключових фондів у філіях майбутнього «Суспільного» подекуди сягала майже 100%. Показово, що найменший рівень амортизації був у регіональних державних телерадіокомпаній, які опинилися під російською окупацією. Їх оновлення відбувалося протягом 2006-2008 рр. [10].

Уже в 2015-2016 рр. парламент ухвалив пакет змін до нового закону які вирішили питання щодо механізму перетворення державних установ в НСТУ, вилучення УТР, яка невдовзі була перетворена в державне іномовлення, встановлення окремої процедури для перетворення студії «Укртелефільм», встановлено сталий мінімальний рівень фінансування – 0,2% від видаткової частини бюджету за попередній рік, що, по факту стало фіксацією тих видатків, які передбачалися для державного мовлення [10].

Нині одним із важливих аспектів у діяльності НСТУ, яку було офіційно презентовано у 2015 р., є те, що вона бере на себе зобов'язання створювати такий контент, який забезпечуватиме інформаційні інтереси всього суспільства. Серед задекларованих місій НСТУ – некомерційна розбудова мовлення на прикордонних територіях, де без належного доступу до інформації з боку України проживають понад 6 мільйонів українських громадян, що важливо в умовах тимчасової анексії Криму та окупації Донецької та Луганської областей [9].

Сьогодні суспільний мовник в Україні демонструє високі журналістські стандарти при створенні контенту і формує високу культуру споживання інформації та мовлення, яке надає збалансований погляд на події в Україні і світі. Моніторинги Національної ради, Інституту масової інформації проведені у 2021 р., засвідчили, що НСТУ демонструє найбільший рівень дотримання журналістських стандартів, на її мультимедійних платформах відсутня «джинса» (синонім терміну «прихована реклама», поширений у медійній спільноті), розміщується найбільша кількість новин про окуповані території, що дає підстави стверджувати, що український суспільний мовник за цими параметрами відповідає європейським суспільним медіа [2, 12, 13, 14].

Висновки. Підсумовуючи вище наведене, можна констатувати, що процес утвердження в Україні власного суспільного мовлення пройшов тривалий шлях, сповнений бюрократичної тяганини та відсутності політичної волі. Нині в Україні, де лише починає викристалізовуватися проактивне громадянське суспільство, існують прояви недоброчесності щодо авторського права, відсутній повноцінний середній клас та мінімізовано соціально-економічне підґрунтя спонсорства завдяки яким, у переважній більшості, фінансово утримуються суспільні мовники в світі. На сьогодні поки унеможлиблюються умови для повноцінного функціонування Суспільного мовлення в Україні. Задля посилення позицій суспільного мовлення слід продовжувати просвіту українців щодо ролі та місії суспільного мовлення у демократичному суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/485/97-вр#Text>
2. На сайті Суспільне Новини відсутня джинса – моніторинг ІМІ за другий квартал 2021 року. URL: <https://corp.suspilne.media/newsdetails/3849>
3. Остапа С. В., Міський В. В., Розкладай І. Є. Суспільне мовлення в Україні: історія створення та виклики. Київ: ТОВ «Друкарня Віол», 2018. 156 с.
4. Постанова Верховної Ради України «Про створення телерадіоорганізації Суспільного мовлення України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667/97-вр#Text>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р. № 1085 «Про затвердження Державної програми впровадження цифрового

телерадіомовлення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2008-p#Text>

6. Резолюція 1239 (2001) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Свобода вираження поглядів та переконань і функціонування парламентської демократії в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_601#Text

7. Рекомендація 1335 (1999) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Дотримання Україною зобов'язань». URL: <https://законодавство.com/radi-asambleya-parlamentska/rekomendatsiya-1335-1999-parlamentskoji-1999-24733.html>

8. Рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про концепцію створення системи Суспільного телебачення і радіомовлення України та хід упровадження цифрового телерадіомовлення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0021525-09#Text>

9. Розвиток Суспільного мовлення – один із пріоритетних напрямів діяльності регулятора. URL: <https://www.nrada.gov.ua/rozvytok-suspilnogo-movlennya-odyn-iz-priorityetnyh-napryamiv-diyalnosti-regulyatora/>

10. Розкладай І. Суспільне мовлення України: проблема забезпечення фінансової незалежності. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/suspilne-finansova-nezalezhnist/>

11. Симончук О. Як українці суспільне телебачення створювали. URL: <https://wisecow.com.ua/zhurnalistika/zhurnalistika-z-mikoloyu-veresnem-ta-yuriem-makarovim/yak-ukraïnczi-suspilne-telebachennya-stvoyuvali.html>

12. Суспільне Новини – лідер з публікацій матеріалів про Крим. URL: <https://corp.suspilne.media/newsdetails/3560>

13. Суспільне Новини – серед лідерів із дотримання журналістських стандартів. URL: <https://rv.suspilne.media/articles/11669>

14. Суспільне Новини – у «білому списку» найякісніших ЗМІ. URL: <https://corp.suspilne.media/newsdetails/3450>

15. Суспільне телебачення. Як його розуміють у світі і в Україні. *Детектор Медіа*. URL: <https://stv.detector.media/insheread/1452/2010-09-29-suspilne-telebachennya-yak-yogo-rozumiyut-u-sviti-i-v-ukraini/>

16. Указ Президента України №148 «Про заходи щодо створення системи суспільного телебачення і радіомовлення України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148/2008#Text>

УДК 002.1-028.27:347.189-028.63

**Владислав Мазітов
(Переяслав)**

магістр II року навчання
спеціальності «Професійна освіта (Документознавство)»

Науковий керівник:
Довжук І.В. – доктор історичних наук, професор
кафедри документознавства та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТ ТА ЙОГО ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто теоретичний аспект електронного документу. Розкрито сутність і значення електронного документу та електронного цифрового підпису для підприємств, визначено переваги новітніх інформаційних технологій. Зроблений теоретичний аналіз тлумачення науковцями понять «електронний документ» та «цифровий підпис».

Ключові слова: електронний документ, електронний документообіг, цифровий підпис.

Постановка проблеми. З кожним днем робота з первинними документами все більше переходить на електронний варіант. Електронний документообіг завойовує бізнес. Щораз більше компаній, які готові переводити роботу з документами в онлайн, щоб зробити процеси ефективнішими та менш затратними з огляду на фінансові та людські ресурси.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні роки тема електронного документу та електронного документообігу стала дуже популярною. Питаннями проблем організації електронного документообігу, юридичної обґрунтованості електронних документів, захисту електронних документів займалися такі вчені, як М.В. Ларін, Ф.Ф. Бутинець, В.П. Завгородній, С.В. Івахненко та ін. Проте низка важливих проблем, пов'язаних із упровадженням електронного документообігу, потребує подальшого дослідження.

Метою статті є аналіз сучасного стану електронного документообігу в Україні та його переваги.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в Україні розвиток інформаційних технологій сприяють повсякденному використанню планшетів, мобільних телефонів, пристороїв, призначених для підтримки інформаційних зв'язків. У процесі автоматизації суспільної діяльності й запровадження новітніх технологій виникає потреба в переході з паперового документообігу на електронний.

З цією метою виокремлено основні визначення електронного

документообігу та засоби опрацювання електронних документів.

Електронний документ – документ, інформація в якому, включаючи обов’язкові реквізити документа, подана у вигляді електронних даних [2, с.7].

Електронний документ — це файл, який містить ті самі реквізити, що й паперовий, але в ньому ще є мітка часу з інформацією, коли документ було підписано [3, с.62].

Склад і порядок розміщення обов’язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством.

Електронний документ може бути створений, збережений і перетворений, переданий електронними засобами на візуальну його форму.

Електронний цифровий підпис (ЕЦП) (англ. digital signature) - вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача [2, с.7].

Створення електронного документа завершується накладанням електронного підпису. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа.

Електронний документообіг (обіг електронних документів) - сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та в разі потреби з підтвердженням факту одержання таких документів [2, с.7].

Офіційний документ завжди буде матеріальним, навіть якщо він представлений не в традиційній паперовій формі, а в електронній.

Особливо актуальним залишається практичне введення електронних систем документообігу у функціонуванні державних органів та підприємств. Адже сучасний розвиток інформаційних технологій дає змогу створити дієві системи інформаційного забезпечення органів державної влади.

Проблеми запровадження в Україні електронного документа та електронного документообігу стають все більш актуальними. Вони набувають значної політичної та економічної ваги у зв’язку з розширенням використання інформаційно-комунікаційних технологій у суспільних відносинах, розбудові систем електронних платежів, електронної торгівлі тощо.

Перевага електронного документообігу над традиційним є безперечною, адже, основною проблемою традиційної технології управління документообігом є практична неможливість централізовано відслідковувати рух документів організації в реальному масштабі часу.

Окрім цього реальними позитивними ознаками електронного документообігу є:

- Заощадження часу;
- Швидкість і надійне зберігання;
- Відсутність запитів на повторну відправку та простота внесення змін;
- можливість уміщення в документ, крім тексту, мультимедійних даних;

- можливість використання заздалегідь заготовлених форм;
- висока швидкість передачі інформації за великою кількістю адрес;
- економія паперу;
- Контроль за статусами документів;
- висока компактність архіву;
- Гарантія легітимності;
- висока швидкість пошуку й одержання інформації;
- можливість захисту документів від несанкціонованого доступу та розмежування прав доступу співробітників до інформації;
- Значна економія фінансів.

Можливості електронного документа, організація електронного документообігу, електронного цифрового підпису та заходів з організації інформаційної безпеки розвиваються й активно використовуються в повсякденному житті. Наприклад, стрімко ввійшли в обіг електронні гроші, адже це зручно й певною мірою безпечно. Також у разі крадіжки або втрати платіжної картки її можна швидко заблокувати, поставити ліміт на щоденне зняття коштів, установити складний пароль тощо, захистивши себе від шахраїв і зловмисників. Водночас ми майже не замислюємося над тим, що кожна операція з платіжною картою супроводжується електронним документом зі своїми атрибутами, ознаками й функціями в банківських і платіжних системах.

Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму.

Візуальна форма подання електронного документа - відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, прийнятній для сприймання його змісту [2, с.7].

Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, в тому числі з електронним цифровим підписом автора.

Експертне дослідження цілісності електронного документа здійснюється шляхом перевірки електронного цифрового підпису. Його легітимність визначається відповідним законодавчим актом – Законом України "Про електронний цифровий підпис", що регулює відносини. Цим Законом визначені терміни професійного використання.

У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа.

В електронному документі забезпечується взаємозв'язок частин для єдності сприйняття й незмінності документа. Технології передбачають можливість смислового й атрибутивного взаємозв'язків. А незмінність інформації та взаємозв'язків забезпечує електронний цифровий підпис.

Суб'єктами правових відносин у сфері послуг електронного цифрового підпису є підписувач, користувач, центр сертифікації ключів, акредитований центр сертифікації ключів, центральний засвідчувальний орган, засвідчувальний центр органу виконавчої влади або іншого державного органу, контролюючий

орган.

Електронний цифровий підпис за правовим статусом прирівнюється до власноручного підпису (печатки) у разі, якщо:

- його підтверджено з використанням посиленого сертифіката ключа за допомогою надійних засобів цифрового підпису;
- під час перевірки використовувався посилений сертифікат ключа, чинний на момент накладення електронного цифрового підпису;
- особистий ключ підписувача відповідає відкритому ключу, зазначеному в сертифікаті.

Електронний цифровий підпис призначений для забезпечення діяльності фізичних та юридичних осіб, яка здійснюється з використанням електронних документів. Електронний цифровий підпис використовують юридичні та фізичні особи – суб'єкти електронного документообігу для ідентифікації підписувача та підтвердження цілісності даних в електронній формі.

Порядок застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами та установами визначає Кабінет Міністрів України.

Порядок застосування цифрового підпису в банківській діяльності визначає Національний банк України.

Сертифікат ключа має містити такі обов'язкові дані:

- найменування та реквізити центру сертифікації ключів центрального засвідчувального центру;
- зазначення, що сертифікат виданий в Україні;
- дату і час початку та закінчення строку чинності сертифіката;
- відкритий ключ;
- унікальний реєстраційний номер сертифіката ключа;
- основні дані (реквізити) підписувача - власника особистого ключа;
- найменування криптографічного алгоритму, який використовує власник особистого ключа;
- інформацію про обмеження використання підпису.

Інші дані можуть вноситися у посилений сертифікат ключа на вимогу його власника.

Висновки. Проаналізувавши питання впровадження системи електронного документування в Україні, можна стверджувати, що через деякий час за умови системної правової та практичної розбудови системи електронного документування можна очікувати неабиякі здобутки у цій сфері. Адже, завдяки електронному документообігу можна значно пришвидшити обмін інформації, зекономити час працівників і фінанси.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Казієва Н. Структурні електронного документа і його комунікативні можливості / Н.Казієва // Діловодство та документообіг, №5 (4), 2015. – С.24-29.
2. Карташова Л., Пліш І. Поняття електронного документообігу та його

розкриття у процесі навчання інформатики / Л.Карташова, І.Пліш // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2017. - №5. – С.7-11

3. Кучугурна Т. Як електронні документи можуть стати конкурентною перевагою компанії / Т.Кучугурна // Діловодство та документообіг. – 2018. - №12 (91) – С.62-67

4. Мельник Т. Електронний документообіг та електронний підпис / Т.Мельник // Бухгалтерський облік і аудит, 2008. – С.47-53.

5. Перехрест Г. Впровадження електронного документообігу: критерії вибору / Г. Перехрест // Довідник секретаря та офіс-менеджера. – 2007. – №5. – С. 20-25.

6. Пронь Н. О. Вимоги до електронних документів: міжнародна практика та досвід України / Н. О. Пронь // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. - № 1. – С. 356-366.

УДК 94(477)

**Анастасія Сопельняк
(Харків)**

здобувач III (освітньо-наукового) рівня
н.п. 032 Історія та археологія

Науковий керівник:
Богдашина О.М. – д.і.н., проф., проф. кафедри історії України
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

ВЕЛИКИЙ КОРДОН УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ЯРОСЛАВА РОМАНОВИЧА ДАШКЕВИЧА

Стаття присвячена аналізу сходознавчої тематики в науковій спадщині видатного українського вченого Ярослава Романовича Дашкевича, зокрема його дослідженню феномену Великого кордону та його комплексного розуміння.

Ключові слова: Великий кордон, Ярослав Дашкевич, сходознавство, історіографія, українське козацтво.

Актуальність теми дослідження. Вивчення малодослідженої спадщини історика, яка стосувалася тематики великого кордону. Вчений сприймав і досліджував його як зону взаємних контактів і взаємовпливів, а не лише як цивілізаційний бар'єр щодо ворожого степу. Домінантою у його науковому доробку щодо питання великого кордону став цивілізаційний підхід і сприйняття степового кордону як зони етнокультурних звязків і взаємопроникнення народів прикордоння. Такий підхід не був поширеним серед його колег-істориків.

Постановкою проблеми. Ідеологічний диктат у підрадянській Україні

знищив українське сходознавство ще на початку 1930-х рр. В цей період було перервано традиції арабістики, тюркології, та інших напрямків орієнталістики. Ярослав Романович Дашкевич відомий український історик до колу інтересів якого окрім історії України та спеціальних історичних дисциплін належала сходознавча проблематика, зокрема теорія Великого Кордону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Не дивлячись на велике коло джерел в українській історіографії недостатньо висвітлена погляди Я. Дашкевича на питання Великого кордон. Дослідженням цієї проблематики лише поодинокі сходознавці - В. Бушаков, О. Гаркавець, А. Ковалівський, В. Крюков, Ю. Литвиненко, В. Недяк, Я. Полотнюк, Н. Рашба, Д. Урсу. Серед плеяди сучасних істориків проблеми Великого кордону у своїх дослідженнях торкалися: В. Брехуненко, С. Лепявко, І. Черніков., Н. Яковенко.

Мета дослідження – проаналізувати наукову спадщину Я.Р. Дашкевича щодо формування аналітичного і фактологічного підґрунтя для оформлення теорії Великого кордону та його внесок у розвиток сходознавчих студій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Основне місце у сходознавчій науковій спадщині історика Я. Дашкевича посідає проблема Великого кордону. Автором теорії «Великого Кордону» є американський історик Фредерік Джексон Тернер. Історик у 1893 році виступив в Чикаго із доповіддю про значення «Великого Кордону», що стало великим поштовхом для розвитку американської історії. Феномен особливого кордонного чи прикордонного життя було встановлено і всебічно вивчено на прикладі північноамериканського кордону. Натомість Великий кордон Ярослав Романович Дашкевич трактує як розмежування між європейською та неєвропейською цивілізаціями, осілістю та кочівництвом (седентаризацією й номадизмом). На території сучасної України він становив собою степову зону завширшки до кількох сотень і завдовжки до однієї тисячі кілометрів, яка існувала до кінця XVIII ст. Займаючись даною темою, Ярослав Дашкевич приходять до висновку, що його сучасники- дослідники не звертались до вивчення цієї теми, а причиною цього називає необґрунтованість поглядів української наукової спільноти на степовий кордон як на цивілізаційний бар'єр, через який проникали кочівники, несучи руйнування і смерть, а отже, не варто сподіватися чогось позитивного від даного процесу (культурного й цивілізованого): ворожий степ – це джерело біди та лиха. Така викривлена дослідницька парадигма пояснює прогалини в наукових знаннях про політичний, економічний, культурний розвиток території України, яка до кінця XVIII ст. межувала зі степом.

Ярослав Дашкевич в іншому світлі оцінював це питання. Степ ще з 1970-х років привертав його дослідницьку увагу. В 1987 р. історик написав І.-П. Химці, що, отримав запрошення для викладання в Альбертському університеті, склав цілий курс лекцій на тему «Україна і степ», яка «близька не лише моїм науковим зацікавленням, але й серцю» [5, с. 507].

Перша стаття, присвячена даній проблематиці, побачила світ 19 вересня 1984 р. на Другій вінницькій обласній історико-краєзнавчій конференції, де

історик виступав із доповіддю «Проблема вивчення степового кордону Поділля (кінець XV – XVI ст.)» [6, с.7]. Проблематика Великого кордону вписується в дослідження історії Поділля, яким Дашкевич займався в той час [5, с. 256]. У виступі він робить акцент на трактуванні поняття державного кордону та його розуміння й констатує, що в джерелах кінця XV – XVI ст. у Дністрово-Дніпровському межиріччі Великого кордону не існувало.

Активно розглядати проблематику Великого кордону та проблематику територій пов'язаних з степовим кордоном вчений починає наприкінці 1990-х років. 30 березня 1987 р. на засіданні Московської філії Географічного товариства СРСР історик виступає з доповіддю під назвою – «Степная граница Украины (этнический барьер или этноконтрастная зона)». За результатами роботи наукового форуму побачив світ збірник праць, у якому була надрукована перша праця Ярослава Романовича, присвячена великому кордону України [1, с. 7-21]. Також у 1987 році світ побачив нарис (тезового характеру) про один із феноменів Великого кордону – українське козацтво, в ньому було розкрито погляди історика на основні питання створення та розвитку стану військового прикордонного населення (виникнення, етнічний склад, морські та сухопутні походи, тюркофільство у зовнішній політиці козацтва, протюркські тенденції в козацькому середовищі) [4, с.21]. Я. Дашкевичем визначальним чинником появи козацтва вважав не соціальні конфлікти в суспільстві кінця XV – першої половини XVI ст., а потребу захисту українського народу від фізичного винищення з боку татар та турків. В цій роботі він доводить визначну роль магнатів та місцевої литовської адміністрації для становлення козацтва як військового формування в XVI ст. Вчений також пише, що «потрібно остаточно відмовитися від стереотипних тверджень про те, що протурецькі тенденції української козацької політики – це лише чергова «велика зрада українського народу»» [4, с. 22].

Важливим дослідженням проблеми Великого кордону України стає публікація статті в 1991 році Ярослава Романовича в «Записках Наукового товариства імені Шевченка», яка об'єднала попередні нароби і дослідження сходознавця в єдину ґрунтовну працю. У статті сформовано висновок щодо першого етапу вивченні цієї теми вченим [11, с.44].

В аналізі питання Великого кордону Ярослав Романович застосує подвійну методика, яка передбачає з'ясування етнокультурних умов і взаємозв'язків у зоні степового кордону та його гінтерланді (територія, периферією якої був кордон). Саме це дало змогу розглянути фактологічний матеріал через призму приближення та віддалення Великого кордону, а саме простежити динаміку його переміщення до північі і півдня. Проаналізувавши етнолінгвістичну та етнокультурну ситуацію на кордоні, історик прийшов до таких висновків.

Степовий кордон служив лінією розмежування в етнолінгвістичному та етноконфесійному аспектах, однак не був непроникним бар'єром, багаторазово розмивався, як з української, так і з тюркської сторони. На знак підтвердження даної тези історик наводить факт існування по обидва боки кордону кочівництва та осілого способу життя, які не «протидіяли одне одному, а

взаємно доповнювали». Наступним аргументу на користь висновків, що сталого бар'єра не існувало була вільна міграція козаків з півночі на південь і навпаки.

Вчений зазначає, що степовий кордон – це зона етнокультурних зв'язків. Розмитість його етнічних та мовних кордонів створила сприятливі умови для українсько-тюркського симбіозу, який можна прослідкувати майже в усіх сферах життя, зокрема в духовній та матеріальній культурі (будівництво, музика, фольклор, декоративне мистецтво, одяг, прикраси, домашній побут). Яскравим прикладом є два типи народної картини «Козак Мамай» («козак – душа правдива» та «козак із кобзою»). Іконографічні взірці обох робіт мають східне походження. В першому випадку – це тюркські антропоморфні скульптури, які до XIV ст. масово ставили кочівники в причорноморських степах, а у другому – буддійські культові зображення, які було принесено із собою калмиками в другій половині XVII – XVIII ст. [7, с. 42].

Перший етап дослідження Великого степу науковець узагальнює такими тезами: «Великий кордон на???? Україні був зоною різноманітних етнічних контактів, що діяли за принципом вибіркового фільтра: не все те, що було характерне для Сходу, без спротиву сприймали на Заході і навпаки (це, зокрема, стосувалося релігійних ідей). Але сприймали багато. Здається, західні цивілізації сприйняли більше елементів Сходу, ніж східні цивілізації – елементів Заходу. Це пояснюється, мабуть, більшою гнучкістю і меншим консерватизмом Заходу, з іншого ж боку – набагато догматичнішим мусульманським фундаменталізмом. Великий кордон на Україні століттями не лише палахкотів вогнем, але і був зоною етнокультурного обміну. Границі не лише роз'єднували, але й об'єднували народи – в усякому разі, так було в минулому» [3, с. 6].

Другий етап вивчення Великого кордону України Дашкевичем можна окреслити статтями, які були опубліковані в 1999-2004 рр. [9, с.480]. В них вчений висвітлював раніше не досліджені аспекти тематики Великого кордону, було додано новий матеріал для більшого обґрунтування раніше висловлених думок та спостережень синтетичного характеру. Вчений звернув основну увагу на потребу використання порівняльного методу (із залученням та порівнянням напрацювань щодо інших ділянок степового кордону в Азії, Африці, Європі), прийнятної (адекватної) термінології (рекомендував не вживати для опису зони Великого кордону термін «границя»). Паралельно історик аналізує семантику та етимологію назви «Україна», якою до кінця XVIII ст. називали Великий кордон - прикордонну територію європейської цивілізації, відділену степовою зоною від азійської цивілізації. Ярослав Романович різко критикував гіпотези, які заперечують «прикордонне» походження цього терміна. На рахунок цього історик пише: «Всі такі міркування не аргументовані ні лінгвістичними, ні історичними фактами, а, навпаки, породжені цілковитим їх ігноруванням, є виявом патологічного почуття меншовартості, яке досі блукає по державі навіть в інтелектуальних сферах, примушуючи займати оборонну позицію проти реальних (у вигляді чужого шовінізму) або й нереальних примар» [2, с.468].

Дашкевич наводив низку аргументів, що підтверджують тезу про степовий

кордон як не лише про непроникний бар'єр, а й зону взаємних контактів, наслідки котрих можна відслідкувати в економіці, політичному, адміністративному й військовому устрої, культурі, релігії, конфесійних відносинах.

Ярославом Романовичем було здійснено спробу узагальнення конфесійних взаємин з двох сторін Великого кордону, в дослідженні він приходить до висновку, що зміна релігійної конфесії призводила до зміни національності, але не до утворення нового народу, як це сталося з боснійцями. З іншого боку, формування в межах етносу різних релігійних напрямів не спровокувало поділу за етнічною ознакою. Методи релігійної боротьби були однакові по обидва боки кордону: добровільний перехід в іншу релігію; місіонерство; рабство; насильницький перехід – і втеча від такої загрози; депортація та згін; фізичне знищення. Вчений вказує на випадки взаємопроникнення елементів різних релігій, що стає яскравим прикладом відкритості степового кордону, через який проникали «явища релігійної культури народів Заходу і Сходу».

Наприкінці другого етапу вивчення Великого кордону, Ярослав Романович зупинився на його розташуванні та наповненні, використовуючи для цього 18 карт та «Опис України» Гійома Левассера де Боплана. Історик аналізував два аспекти: політичний (питання політико-адміністративних кордонів у зоні степу) та релігійний (конфесійні взаємини станом на другу чверть XVII ст). Дослідник приходить до висновку, що вони частково відповідають тезам доповіді про степовий кордон на Поділлі (1984 р.): військово-політична межа між Московським царством, Польсько-Литовською державою та татарсько-турецькою територією в степу мала лише уявний, а не реальний характер. Велика бездержавна степова зона й була Великим кордоном півночі, яка погано оборонялася декількома замками й укріпленими пунктами, та слабо заселеним чорноморським узбережжям на півдні – там були турецькі фортеці та кочові території, що також лежали переважно неподалік моря [9, с. 481]. Релігійні взаємовідносини на історичній карті Великого кордону, яку історик реконструював за Бопланом, були неоднорідними. В Дністрово-Дунайському межиріччі (Нижньому Подністров'ї) відмічено чергування християнських і мусульманських поселень, тобто можна констатувати міжрелігійне (християнсько-мусульманське) співіснування населення на території. Така ж ситуація спостерігалася в регіоні Дніпровсько-Бузького лиману. Північно-західна (Дністрово-Бузьке межиріччя, між Бугом і південною гілкою татарського Чорного шляху, південною гілкою Чорного шляху і Россю, територія між Дніпром та Корсунем) і північно-східна (Лівобережжя) частини Великого кордону відзначаються лише християнськими селами та містами, що й формує північну межу їх осілості. Колонізаційні християнські вкраплення були у причорноморському та придніпровському регіонах, натомість на північній (українській) стороні степового кордону мусульманських поселень не було.

Однак, декілька проблем, актуальних в контексті дослідження тематики Великого кордону України, Ярослав Романович лише сформулював. До них

належать: прикордонна військова сторожа, військові дії (татаро-турецькі напади та козацькі походи через Великий кордон), міграція та колонізація, седентаризація [10, с. 29]. Також дослідження феномену прикордонного життя через призму етнопсихології (вивчення питомих та сформованих під впливом степового кордону рис українського національного характеру, таких як анархічність, отаманство, зрадливість, пасивність, жорстокість, рабськість, фаталізм, підступність, забобонність) [8, с. 169].

Вчений описав значення Великого кордону в українській історії так: «У політичному, військовому та демографічному відношеннях Великий кордон приніс у минулому розташованій на його межі Україні великі й доленосні втрати. Відсутність політичної стабільності спричинила сповільнення розвитку власних суспільних інститутів, неможливість здобути повну незалежність, затримку економічного розвитку. Україна, без сумніву, залишилася в колі європейської цивілізації як її висунений на далекий край форпост. З іншого ж боку, постійне і практично вільне проникнення багатьох східних елементів у різні ділянки суспільного, політично-військового, культурного життя сприяло збагаченню й остаточній кристалізації специфічно української цивілізації як гармонійного поєднання явищ Заходу і Сходу з власними, питомо українськими творчими процесами» [9, с. 481].

Дослідивши ідею Великого кордону в українській історіографії, Ярослав Романович відкрив та довів величезну кількість фактів історичного та етнографічного походження, описав етнокультурну й етнолінгвістичну історію цієї цивілізаційної межі. Багаторічні дослідницькі здобутки у вивченні етнічної історії східних народів, окремих тематичних проблем сходознавства (ясиру з України, тюркських кам'яних баб, українсько-турецьких міжнаціональних стосунків тощо) стали фактологічним та аналітичним підґрунтям для оформлення теорії Великого кордону. Ця теорія об'єднала наукові напрацювання вченого в галузі сходознавства в єдину ґрунтовну роботу. Саме Ярослав Романович Дашкевич детально опрацював проблематику Великого кордону та прийшов до її комплексного розуміння.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дашкевич Я.Р. Большая граница Украины. (Этнический барьер или этноконтактная зона). Этноконтактные зоны в Европейской части СССР. *География, динамика, методы изучения*. Москва, 1989. С. 7-21.
2. Дашкевич Я.Р. Великий кордон України за картами Боплана (політичні та конфесійні відносини). *Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*. Львів, 2011. С. 498.
3. Дашкевич Я.Р. Великий кордон України: взаємопроникнення культур – нові аспекти. Міжнародна конференція *Етносоціальні процеси на Середньому Подніпров'ї: минуле і сучасність*. Черкаси, 1999. С. 6.
4. Дашкевич Я.Р. Козацтво на Великому кордоні. *Український історичний журнал*. Київ, 1990. № 12. С. 20-22.
5. Дашкевич Я.Р. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні

історичні дисципліни. Львів, 2011. С. 255-256, 505-512.

6. Дашкевич Я.Р. Проблема вивчення степового кордону Поділля (кінець XV – XVI ст.) Тези доповідей Другої вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1984. С. 7-8.

7. Дашкевич Я.Р. Східні джерела іконографії «Козака Мамаю». *Євшанзілля*. Львів, 1987. Ч. 1. С. 39-48.

8. Дашкевич Я.Р. Україна і Схід. Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2016. С. 960

9. Дашкевич Я.Р. Україна на Великому кордоні. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів, 2011. С. 480-481.

10. Дашкевич Я.Р. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.) *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1991. Т. 222 С. 28-44.

УДК791.43:32.019.52(477.75=161.1)

**Богдан Трофімов
(Переяслав)**

студент I курсу факультету гуманітарно-придничої освіти
і соціальних технологій
н.п. Політологія

Науковий керівник:
Коцур Л.М. – К.і.н., доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

РОСІЙСЬКІ ДОКУМЕНТАЛЬНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКІ ФІЛЬМИ ПРО КРИМ ТА ЇХ ІДЕОЛОГІЧНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

Проаналізовано пропагандистсько-документальні фільми про Крим випущені Російською Федерацією після 2014 року. З'ясовано, що окрім художніх фільмів Росією було знято фільм «Крым путь на Родину» (2015 р.) та серію передач створених під виглядом документального фільму – «Крым наш! Навсегда!» 2020 року випуску. Звернуто увагу на те, що суть цих документально-пропагандистських фільмів Росії про Крим зводиться до того, щоб легітимізувати російську агресію щодо Криму в очах, як пересічного населення, так і міжнародної спільноти. Навіть більше, ключові пропагандистські тези висвітлені у цих фільмах, сьогодні притаманні вже для риторики частини українського суспільства, що не може не викликати стурбованості.

Ключові слова: документальний фільм, російська пропаганда, окупація Росією Криму, «русскій мір», Україна, кримські татари.

Питання Криму Росія почала порушувати відразу після проголошення Україною незалежності у 1991 р. [12]. Однак, якщо за президентства Бориса Єльцина це питання РФ намагалася відстояти за допомогою інформаційного та дипломатичного тиску, то під час президентства Владіміра Путіна вона почала апелювати до агресивних методів, які є складовою формування ідеологемі «русского міра». Нова доктрина передбачає відновити російський контроль над країнами, які були колись складовими частинами СРСР, так званими «виключно російськими» землями. Збирання цих «ісконно руських земель» РФ здійснює за допомогою силового захоплення територій та ведення гібридної війни. Потужним інструментом ведення гібридної війни є ЗМІ та їх продукти [28; 20; 23]. Зокрема, важливу роль відіграють документальні фільми, які ставлять за мету прискорити інтеграцію окупованих територій в єдиний російський простір. Цю тактику ми можемо спостерігати на прикладі документально-пропагандистських фільмів, які вийшли після 2014 р. У першу чергу мова йде про фільми «Крым путь на Родину» (2015 р.) [15] та «Крым наш! Навсегда», (2020 р.) [14].

Загалом, тимчасова окупація Криму Російською Федерацією є предметом дослідження багатьох науковців: політологів, істориків, журналістів, соціологів тощо. Найповніше, цю тему розкрили такі автори як: В. Смолій, Л. Якубова, В. Головка, Я. Примаченко [28; 23], П. Охотін [20], В. Горбулін [1], І. Гирич [10] та ін. Однак, вищевказані пропагандистські фільми РФ ще не стали повноцінним об'єктом досліджень. Своєю чергою, це спонукає нас започаткувати науковий дискурс у цьому напрямку.

Так, вже через рік після окупації Росією українського Криму, у прокат вийшов російський документально-пропагандистський фільм «Крым путь на Родину» (2015 р.), знятий режисером Сергієм Краусом та журналістом Андрієм Кондрашовим [15]. У ньому Путін доводить до широкої громадськості пропагандистську інформацію про, те як він віддавав наказ взяти під свій контроль Кримський півострів збройним силам РФ та допомагав утекти українському президенту – Віктору Януковичу. Чудово російські пропагандисти відпрацювали й сценарій для виправдання російського вторгнення в Україну. Зокрема, ними було взято за основу так званий Корсунський інцидент – затримку активістами Євромайдану та місцевими жителями 20 лютого 2014 р. під Корсунь-Шевченківським на Черкащині автобусів з активістами Антимайдану, які поверталися з Києва до Криму. Ці події були перекручені російськими пропагандистськими ЗМІ і вдало використані В. Путіним для залякування населення Криму та введення російських військ на півострів [2]. Іншою складовою цього пропагандистського фільму є демонізація учасників Євромайдану [21], яких зображено фашистами та бандерівцями, а революція Гідності, як державний переворот.

Спотворюючи факти російські пропагандисти висвітлили у цьому фільмі так званий інцидент з «Поїздом Дружби». Для маніпуляцій було використано заяву члена організації «Правий сектор» – Ігоря Мосійчука.

У одному з інтерв'ю він заявив:

«...Спроби порушити територіальну цілісність України будуть жорстко покарані. Якщо влада на це не здатна, то “Правий сектор” сформує “поїзд дружби”. Ми, як у 90-му УНСО, поїдемо в Крим. Тоді публіка, подібна до цієї, як шури тікала, коли колона унсовців входила у Севастополь...» [7].

Треба сказати, що насправді така заява Мосійчука виявилася доволі популярною, адже реальних кроків зроблено не було. Проте російська пропаганда її вміло використала на свій лад, з метою залякування населення Криму так званими «українськими нацистами». На додаток у фільмі показано так звану боротьбу жителів Севастополя та інших кримчан за приєднання Криму до РФ, яка тривала 23 роки.

Загалом, фільм «Крым путь на Родину» (2015 р.) є суто пропагандистським, адже у ньому пропагуються ілюзорні переваги «русского міра». У фільмі звісно не було показано, що так званий референдум у Криму був проведений під дулами автоматів і, що не всі громадяни були і є прихильниками Путіна. Сьогодні після окупації півострова у 2014 р. ми можемо побачити, що навіть попри нищення національного самовизначення в Криму шляхом тотальної русифікації й асиміляції, яка тривала з 1944 р. [16] у Криму систематично фіксувалися масові антиросійські виступи. Зокрема, такі мітинги тривали з лютого по кінець березня 2014 р. майже щоденно [24]. А після утвердження окупаційної влади про антиросійські настрої на півострові свідчать систематичні політичні переслідування населення, особливо українського й кримськотатарського походження [11; 13; 22].

Ще одним ідеологічно-пропагандистським фільмом про Крим є серія передач створених під виглядом документального фільму – «Крым наш! Навсегда!» 2020 р. випуску. Перше на, що слід звернути увагу у 1-й серії цього фільму [3] це те, що Херсонес висвітлений, як місце зародження Християнства на Русі. Також розповідається, що Крим під час монголо-татарської навали був відділений від Русі, і як творіння уламків Монголії Кримське ханство будувало самостійні відносини з Московією. За задумом пропагандистів Османська імперія тут представлена як сторона-агресор, яка розпочала Кримську війну 1853-1856 рр., хоча насправді ця війна була розпочата Російською імперією. Попри те, що у тій війні Росія програла, у фільмі це було показано так: «Росія хоч і програла, але не втратила Крим». Героїчно зображено Крим у роки більшовицької революції 1917 р. та роки Другої світової війни. У фільмі значно нового концептуального забарвлення історія Криму набуває після 1954 р., коли «Микита Хрущов передав Кримську область УРСР на честь трьохсотріччя возз'єднання українського з великим російським народом». Насправді серед причин такої політики Кремля було розв'язання соціально-економічних проблем півострова та радше прагнення інтегрувати до складу Росії частину української Кубані, а не «возз'єднання українського з великим російським народом» [9; 27; 18]. Окреме місце у фільмі займає місто Севастополь, про яке підкреслено говорить, як про місто Всесоюзного значення. Таким чином у першій серії російські пропагандисти намагаються зобразити Крим, центром духовного світу так званої «Древней», а не Київської Русі. Переписуючи

історію, РФ прагне показати, що не Київ є таким центром, а Крим і зокрема Росія. Продовжує цей сюжет логічний виклад псевдофактів з історії та відвертих фейків.

У другій серії цього циклу передач, маніпулюючи історичними фактами Росія намагається довести «українську анексію Криму в 1991 р.». Далі події переносяться до 1994 р. про підписання Будапештського меморандуму і його умов та другого президента України Леоніда Кучми, який буцімто мав наміри передати АР Крим та м. Севастополь до складу Росії, і вважав Крим абсолютно російським. Не оминає фільм увагою й події під час Революції Гідності 2013-2014 рр. Антимайдан та спецпідрозділ «Беркут», співробітники якого силою розганяли протести на Євромайдані висвітлено як постраждалу сторону, а опозиційних мітингувальників, як злочинців. Як і у попередньому фільмі, чимало уваги приділено так званому кривавому «Корсунському інциденту» 2014 р., який буцім то спонукав РФ захищати російськомовних у Криму [4; 17]. Примітно, що «Корсунський інцидент», який був фактичним приводом для початку російського вторгнення не мав ніяких жертв, але російські ЗМІ стали свідомо поширювати дезінформацію про те, що під час інциденту загинуло семеро осіб і зникло безвісти тридцятьоро.

У 3 і 4 серії [5] російська пропаганда намагається зобразити кримських татар у Криму й тих, що втекли в Україну, як терористів. Тут основних кримськотатарських опозиціонерів намагаються показати членами так званої міжнародної терористичної організації «Хізб-ут-Тахрір» [26; 19], особливо у перші дні окупації. Проте, у зв'язку з тим, що в організації не було міцної підтримки в Криму через різні плани щодо кримськотатарського населення й національного питання, вона не стала впливовою. Чимало говориться про погляди Рефата Чубарова [8], який має проукраїнську позицію, так би мовити через те, що йому вигідно щоб Крим мав український статус. Тобто він зображений, як «агент» Києва, а не представник кримськотатарського народу, який відстоює його інтереси.

Четверта серія присвячена висуванню псевдоісторичних гіпотез, про те, як Україна планувала «залити Крим кров'ю» у лютому-березні 2014 р., у тому числі й через «Поїзд Дружби» [7]. Демонізується постать Петра Порошенка, якого називають «патрошенком» і якому нібито було вигідно, щоб Крим відійшов Росії. В серіалі про нього говорять, як про «тирана який не хоче відпустити Крим зі своїх лап», також нічого доброго не говориться про Турчинова, ба більше, його навіть називають «Кривавим пастором» [25]. Серед інших, героїчно висвітлено сепаратистку Наталю Поклонську, яка відкрито показує свої проросійські позиції [6]. В цілому риторика фільму спрямована на те, щоб показати події в Україні у 2013-2014 рр. як спланований державний переворот США та максимально дискредитувати українських постмайданних політичних діячів, як абсолютних зрадників інтересів України.

Отже, аналіз російських документально-пропагандистських фільмів про Крим показує, що вони взаємодоповнюють пропагандистську риторичну один одного. Це проявляється в однотипності сюжетів і наборі агресивних мовних

кліше, які вживаються для опису Революції гідності, української влади, політиків тощо. Пов'язує їх і те, що висвітлено лише одну точку зору, переважно проросійських «експертів». Загалом уся суть таких документальних фільмів Росії про Крим зводиться до того, щоб легітимізувати російську агресію щодо Криму в очах, як пересічного населення, так і міжнародної спільноти. Оскільки, документальні фільми мають більшу довіру в суспільстві, то завдяки ним легше виправдати свої агресивні дії в Україні. Попри те, що ці фільми ще не набули популярності в соціумі, не варто забувати, що Кремль контролює практично усю медіасферу, як у РФ, так і Криму. Не виключено, що поступово державна машина нав'яже цей медіапродукт росіянам, населенню півострова і вочевидь низці країн пострадянського простору. Навіть більше, ключові пропагандистські тези висвітлені у цих фільмах, сьогодні притаманні вже для риторики частини українського суспільства, що не може не викликати стурбованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Крим. Війна: передумови російської агресії». Директор Національного інституту стратегічних досліджень, академік НАН України Володимир Горбулін презентував аналітичні матеріали. *Рада Національної безпеки і оборони України*. Дата звернення 27 вересня 2021. <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html?PRINT>.
2. «Кримчан вбивали та спалювали»: правда чи пропаганда?. *Крим. Реалії*, 15 лютого 2020. <https://www.radiosvoboda.org/a/30435967.html>.
3. «Крым наш! Навсегда!» 1 серия. Дата звернення 23 вересня 2021. https://www.ntv.ru/peredacha/based_on_real_events/m75060/o593016/video/.
4. «Крым наш! Навсегда!». 2 серия. Дата звернення 23 вересня 2021. https://www.youtube.com/watch?v=6a0U4a_E3F8.
5. «Крым наш! Навсегда!». 3 серия. Дата звернення 23 вересня 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=oHiN9IjaM1w>.
6. «Крым наш! Навсегда!». 4 серия. Дата звернення 23 вересня 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=0h1-iJLxi10>.
7. «Правий сектор» відправить до Криму «поїзд дружби» для боротьби із сепаратизмом. *LB.ua*, 25 лютого 2014. https://lb.ua/news/2014/02/25/257040_praviy_sektor_otpraviv_krim.html.
8. «Це політика витіснення корінного народу з Криму»: у президента Зеленського засудили вирок Чубарову. *Радіо Свобода*, 2 червня 2021. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-chubarov-krym-vyrok/31285788.html>.
9. Вольвач Петро. Як Україна відбудувувала Крим після війни і депортації. *Історична правда*, 3 березня 2014. <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d61ab91438ae/>.
10. Гирич Ігор. «Русский мир»: від концепту «Москва – третій Рим» до рашизму. *Громадський простір*, 6 вересня 2015. <https://www.prostir.ua/?blogs=russkij-mir-vid-kontseptu-moskva-tretij-rym-do-rashyzmu>.

11. Енциклопедія репресій в Криму з моменту окупації Росією. *Звіт. Громадська організація «КримSOS»*, Том 2. 2019. 694 с.

12. Коцур Л. Етнополітичні виклики в Україні наприкінці 1980-х у 1990-х рр.: хронологія подій. *«Соціум. Документ. Комунікація»*, Випуск 9/2, 2020. м. Переяслав. С. 88-125.

13. Крим: хроніки окупації. Випуск 1., дата звернення 20 вересня 2022. <https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/krym.-hroniky-okupacziyi-1.pdf>

14. Крым Наш! Навсегда! *Документальный фильм*, 2020. <https://dok-film.net/krym-nash-navsegda-1-seriya-2020.html>.

15. Крым. Путь на Родину. *Документальный фильм Андрея Кондрашова*, 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=t42-71RpRgI>.

16. Матвійчук Микола. Депортація кримськотатарського народу. Історія геноциду. *Суспільне*, дата звернення 20 вересня 2021. <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/71>.

17. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. *Верховна Рада України*, 5 грудня 1994. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text.

18. Наш Крим: неросійські історії українського півострова : зб. ст. упоряд. та вступ С. В. Громенко. Київ : *К.І.С.*, 2016. 315 с.

19. Обвинувачення проти кримських татар в тероризмі побудовані на брехні – політв'язень Гафаров. *Укрінформ*, 05 січня 2021. <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3166309-obvinuvacenna-proti-krimskih-tatar-v-terorizmi-pobudovani-na-brehni-politvazen-gafarov.html>.

20. Охотін Петро. «Русский мір» як технологія. *Український тиждень*, 29 серпня 2011. <https://tyzhden.ua/World/29591>.

21. Революція Гідності. Згадаймо головне. Ніколи не кажіть, що ідеали Майдану сплюндровані, його надії не справдилися, а рішення не виконані. Це – неправда! *Укрінформ*, 21 листопада 2021. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2122489-revolucia-gidnosti-zgadajmo-golovne.html>.

22. Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна). *Тематична доповідь Організації Об'єднаних Націй з прав людини*. Дата звернення 20 вересня 2021. https://www.ohchr.org/documents/countries/ua/crimea2014_2017_ukrainian.pdf.

23. Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту російський мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: *Аналітична записка. НАН України. Інститут історії України*. К.: Інститут історії України, 2018. 144 с.

24. Тавровська Саша. «До останнього була надія». Протестний Крим 2014 року у спогадах учасників. *Крим. Реалії*, 26 лютого 2021. <https://ua.krymr.com/a/protesty-v-krymu-za-ukrainu-proty-rosii-2014-rik/31123041.html>.

25. Турчинов про походження одіозного прізвиська «кривавий пастор». *5 канал*, 16 червня 2020. <https://www.5.ua/suspilstvo/yak-vam-koly-vas-nazyvaiut-kryvavyi-pastor-turchynov-pro-pokhodzhennia-odioznoho-prizvyska-217369.html>.

26. Хизб ут-Тахрир аль-Ислами. *Deutsche Welle*, 9 декабря 2021. <https://p.dw.com/p/3FvOL>.

27. Цаплик Станіслав. Блог історика: 1954 рік. Чому Крим перейшов до України. *BBC Україна*, 19 лютого 2018. <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-43109792>.

28. Якубова Л., Головка В., Примаченко Я. Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: *Аналітична доповідь. Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України*. К.: Інститут історії України, 2018. 227 с.

УДК 316.614.5

**Вікторія Троян
Переяслав**

студент III курсу факультет історичної та соціально-психологічної освіти
н. п. «Історія»

Науковий керівник:
Харченко Л.М. – к. філос. н., доц. кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І.П. Стогнія
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї: ТИПИ, ФУНКЦІЇ ТА СТРУКТУРА. ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

В статті досліджено соціологію сім'ї, її типи, функції, та структуру, проаналізовано сучасні проблеми сім'ї.

Ключові слова: *конфлікт, молодь, проблема, родина, сім'я, соціологія, суспільство, цінності, функція, шлюб.*

Актуальність теми дослідження зумовлене виявленням інтересу до соціології сім'ї, ознайомленням з її структурою, типами та функціями, впливом на суспільний розвиток та дослідження сім'ї як соціального інституту.

Постановкою проблеми статті виступає відсутність достатньої кількості досліджень стосовно сім'ї як головного соціального інституту, а також невелика кількість вирішення проблем сучасної сім'ї в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій стосовно заданого вектору дослідження історіографічний доробок містять праці відомих науковців: О. Виженка [1], І. Крип'якевича [2], О. Лавренюка [3], М. Пасічника [4], Д. Яворницького [5].

Мета дослідження полягає виявленні та аналізі комплексу публікацій, концепцій, монографій, соціологічних джерел, у вмінні формувати власну думку щодо поняття сім'ї, її внеску у навчальний процес людини, засобів соціалізації, методів виховування особистісних, національних та духовних

цінностей.

Сім'я – це соціальна спільність, відносно стійка група людей, яка базується на кровній спорідненості, шлюбі чи усиновленні та складається з подружжя, їхніх дітей та інших осіб, які є кровними родичами, і керується спільними економічними, соціальними, побутовими та морально-психологічними нормами.

Сім'я – це не просто об'єднання кровної групи людей, але це ще й носій «соціальної спадкоємності», тобто історії розвитку родини та людського суспільства в цілому. Варто зауважити, що власне сім'я є одним з найважливіших соціальних інститутів. Це пов'язано, насамперед з тим, що кожен член родини формується не тільки як біологічна істота, але і як соціальний індивід, громадянин. Кожен з членів має свої обов'язки та норми, виконує певну роль в сім'ї та бере участь у виховному процесі [1, с. 25].

Якщо сім'я як соціальний інститут виконує соціально важливі потреби, які необхідні суспільству, то соціологія розглядає сім'ю ще і як малу соціальну групу, адже вона задовольняє здебільшого особисті потреби людей.

Щоб провести соціологічний аналіз сім'ї як соціального утворення, потрібно скористатися різними методологічними підходами. Якщо це мала контактна група, то вона вивчається на мікрорівні, при цьому значна увага звертається на аналіз міжособистісних стосунків та взаємодію людей на побутовому рівні в самій сім'ї [1, с. 27].

Якщо говорити про сім'ю як соціальний інститут, то тут вже вона вивчається на макрорівні. Особлива увага надається аналізу її соціальним функціям, розгляду сім'ї як природного вияву, дослідженню складності та суперечливості сімейних відносин, вивченню конфліктних ситуацій, які можуть виникати в ході спільного життя людей з різними віковими та фізичними особливостями [5, с. 33].

Загалом сім'я має значний вплив на суспільство, адже саме в ній закладаються генетичні дані, біологічні основи здоров'я, навички та звички, виховуються певні духовні, моральні, особистісні цінності, закладаються основи поваги до старших та праці, і прищеплюється любов до навколишнього світу. Через сім'ю людина пізнає світ та формується як соціальна особистість.

Говорячи про сім'ю, варто ще й згадати таке поняття як шлюб, адже вони взаємопов'язані. Шлюб – це союз, укладений згідно встановленого закону, який ґрунтується на вільній та рівноправній згоді між чоловіком та жінкою і породжує між ними особисті майнові та немайнові права та обов'язки [2, с. 417].

У світі існує кілька типів шлюбу, які регулюються певними нормами щодо вибору партнера, мова йде про екзогамію та ендогамію.

Екзогамія – це правила, що категорично забороняють укласти шлюбний союз із членами родини. На противагу виступає ендогамія – система правил, яка дозволяє обирати собі подружнього партнера у певній групі. Цей вибір керується певними ознаками, такими як віросповідання, мова, раса, клас та національність [2, с. 168].

Серед форм шлюбу можна виділити два види: моногамію та полігамію. Моногамія – це подружжя, яке утворене з однієї жінки та одного чоловіка. Така форма найбільш поширена серед суспільства і практикується майже у всій Європі. Полігамія – це теж форма шлюбу, проте вона дозволяє вступати у шлюб більше ніж двом партнерам [2, с. 169].

Ця форма притаманна здебільшого в мусульманських країнах. Хоча дослідження показали, що 80% населення планети віддає перевагу полігамії, і лише 20% - моногамії.

Існує кілька видів полігамії, а саме поліандрія, полігінія та бігамія.

Поліандрія – це шлюбний союз, який склався на основі однієї жінки та кількох чоловіків. Така форма розповсюджена у Тибеті та Південній Індії, адже жінка виходячи заміж за чоловіка, автоматично стає дружиною його братів. Однак, поліандрія є дуже рідкісним явищем у суспільстві.

Полігінія – це шлюб, утворений з одного чоловіка та кількох жінок. Такий вид подружнього життя поширений в Африці, Саудівській Аравії, Танзанії та Сенегалі. Багатоженство доволі вигідне для чоловіка, проте гармонія в такій сім'ї досягається лише тоді, коли жінки мирно взаємодіють одна з одною, а чоловік як голова родини має серед них авторитет і повагу [2, с. 357].

Бігамія – це шлюб, який передбачає те, що в чоловіка можуть бути наявні дві дружини, таку форму ще називають прихованим багатоженством.

Ще однією цікавою та рідкісною формою являється реліктова, тобто груповий шлюб, який передбачає те, що кілька чоловіків та жінок одночасно можуть перебувати у шлюбі між собою. Реліктова форма поширена на Маркізьких островах [2, с. 377].

Серед моделей сім'ї виділяють патріархат, коли в родині головним є чоловік, який виконує домінуючу роль, а також матріархат – головна в сім'ї дружина, ця модель дуже рідкісна серед населення, але все таки трапляється, особливо, коли помирає чоловік або ж якщо він взагалі відсутній.

Беручи до уваги стрімкий розвиток суспільства, вчені виділяють ще й егалітарну модель, яка передбачає рівність обох партнерів у сім'ї. Зараз це доволі популярний тип сімейних стосунків, особливо у розвинутих країнах [1, с. 58].

Сім'я не може гармонійно співіснувати без функцій, які допомагають уникнути конфліктів та досягти взаєморозуміння між членами родини.

Репродуктивна функція забезпечує біологічне відтворення собі подібних, а також задовольняє потребу партнерів мати спільних дітей. Виховна – формує навички суспільного життя, соціалізує молоде покоління, передає життєвий досвід від батьків до дітей. Економічна – дає можливість реалізувати себе професійно будь-кому із членів сім'ї, вчить правильно користуватися фінансами у сім'ї, а також надає економічну підтримку неповнолітнім та непрацездатним членам родини. Господарсько-побутова у свою чергу одержує на побутовому рівні послуги від інших членів сім'ї. Емоційна функція відповідає за задоволення потреб в щасті, коханні, radoцax та спокої. Така функція, як рекреаційна, забезпечує відпочинок та дозвілля родини. Також

існує сексуальна функція, яка забезпечує сексуальні особисті потреби партнерів [3, с. 78].

Говорячи, про структуру сім'ї варто розуміти, що під цим поняттям розглядаються відносини між членами родини. До уваги беруться відносини у сім'ї, поширення влади, авторитету, розглядається демократична та авторитарна структура. Кожен у сім'ї має свої певні обов'язки та права, і виконує певні функції задля підтримання мирного співжиття різних поколінь [4, с. 35].

Авторитарна сімейна структура характеризується жорстким підпорядкуванням дітей батькам, жінки чоловікові, або ж навпаки. Демократична структура характеризується розподілом ролей, які враховують особисті якості подружжя, розподілом однакових прав та відповідальності щодо виховання та соціалізації дітей.

Вступаючи в шлюб, молоде подружжя зіштовхується з низкою проблем, які заважають нормальному функціонуванню та адаптації сім'ї. Проводячи низку досліджень, вчені заявили, що в Україні за останні кілька років спостерігається багато розлучень серед молоді. Це пов'язано насамперед з матеріально-економічними проблемами, житловими умовами, спільним побутом, психологічною невідповідністю людей до сімейного життя, а також невміння розв'язувати конфлікти та йти на компроміси [4, с. 55].

Молоді сім'ї, які живуть разом з батьками мають теж чимало проблем, адже це стримування дорослішання, нездатність до самостійного життя та неготовність щодо вирішення складних проблем, покладання відповідальності на інших.

Головною проблемою сучасної сім'ї є відкладання народження дитини. Якщо раніше жінка народжувала по кілька дітей, то зараз для когось наявність однієї дитини вже тягар, який впливає, впершу чергу, на економічне становище молодих батьків.

Ще однією з найбільших проблем є виховання дитини. В сучасному суспільстві батьки і діти відірвані один від одного. Вся відповідальність за їх розумовий розвиток молоді батьки перекладають на школу, а школа – на батьків. Внаслідок цього виростають морально зубожілі та розумово відсталі діти, які не мають духовних, національних та культурних цінностей [4, с. 73].

Також до проблем сім'ї можна віднести економічну нестабільність. Рівень безробіття в Україні доволі високий, найчастіше без роботи опиняється молодь, якій доводиться виїжджати за кордон, щоб прогодувати свою родину. Як наслідок, це призводить до стресу, страждань та конфліктів у сім'ї, діти фактично виховуються без любові та уваги одного із батьків або навіть і обох [4, с. 74].

Отже, сім'я – це соціальна група, яка складається з кількох людей, що пов'язані кровними зв'язками, і мають спільні житлові умови, бюджет, певні обов'язки та власні сімейні цінності.

Сім'я має вагомий вплив на розвиток суспільства, як соціальний інститут, який виховує, навчає, соціалізує молоде покоління для подальшого життя у

світі. А також закладає певні моральні, духовні, національні цінності, вчить поважати кожну людину, допомагає реалізуватися кожному члену сім'ї як особистість.

Створюючи нову сім'ю, кожне молоде подружжя зіштовхується з низкою проблем та труднощів, які не кожен може вирішити. Конфлікти найчастіше виникають через економічне становище, матеріально-побутові та житлові умови, психологічну налаштованість обох партнерів, інтимно-особистісні проблеми. Але якщо вміти або хоча б намагатися аналізувати ці проблеми, сім'ю можна зберегти та уникнути таким чином розлучення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Городянка В. Соціологія. Посібник для студентів вищих навч. закладів. Київ: Академія, 1999. 236 с.
2. Сичов О. Великий сімейний юридичний довідник у питаннях і відповідях. Харків: Книжковий клуб 2015. 576 с.
3. Уманець Н. Людина та сім'я. Навчальний посібник. Львів: Політехніка 2013. 198 с.
4. Шимон С. Сімейне право. Київ: КНЕУ 2004. 161 с.
5. Якуба О. Соціологія. Навчальний посібник для студентів. Харків: Константа 1996. 213 с.

Daniel Pastuszek
Kraków

Student III roku prawa, Instytut Prawa I Ekonomii
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska

ASPEKT PRAWNY SYTUACJI NA GRANICY POLSKO-BIAŁORUSKIEJ

Celem tego artykułu jest przedstawienie aspektu prawnego odnoszącego się do sytuacji związanej z potencjalnym kryzysem migracyjnym na granicy polsko-białoruskiej. W pierwszej części artykułu autor przedstawia stan faktyczny dotyczący sytuacji mającej miejsce na granicy polsko-białoruskiej włącznie do dnia 8 listopada 2021 roku i określa tym samym zakres poddany analizie prawnej. W dalszej części artykułu poruszone zostają regulacje prawne krajowego i unijnego porządku prawnego dotyczące granic zewnętrznych Polski i Unii Europejskiej oraz związanej z tym kontroli granicznej cudzoziemców. Autor przedstawia także najistotniejsze aspekty odnoszące się do ochrony prawnej i statusu cudzoziemców by następnie przejść do właściwej analizy prawnej. W zwięźczeniu artykułu przedstawione zostały dwa różniące się od siebie stanowiska dotyczące sytuacji granicznej wskazujące z jednej strony na naruszenia praw cudzoziemców, oraz z drugiej na podejmowane w zgodzie z prawem działania wobec nich.

Słowa kluczowe: granica, Polska, Białoruś, migracja, prawo, wojna hybrydowa.

Stan faktyczny w związku z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej na dzień 08.11.2021r.

Począwszy od sierpnia 2021 roku Rzeczpospolita Polska zмага się z bezprecedensowym i zakrojonym na szeroką skalę celowym działaniem reżimu Aleksandra Łukaszenki [13]. Przytoczone działanie za cel stawia wywarcie odpowiedniej politycznej presji zarówno na Polskę jak i Unii Europejskiej, a metoda osiągnięcia stawianego przez Białoruś przedsięwzięcia zakłada wykorzystywanie do tego skoordynowanej akcji migracyjnej, gdzie główne narzędzie polityczne stanowią migranci z państw trzecich. Tak zwana wojna hybrydowa, której mianem opisuje się między innymi obecny kryzys migracyjny i częściowo humanitarny na granicy polsko-białoruskiej stanowi szeroko pojętą strategię wojenną, która zawiera w sobie elementy wojny nieregularnej, tradycyjnej i cybernetycznej przy jednoczesnym użyciu propagandy [1].

Jak wyżej wspomniano, za teoretyczny początek obecnego kryzysu migracyjnego uznaje się wydarzenia mające miejsce w sierpniu 2021 roku. Wówczas na granicy polsko-białoruskiej, dokładnie w rejonie miejscowości Usnarz Górny odnotowano napływ licznych grup cudzoziemców z państw trzecich mających niezgodnie z prawem przekraczać granicę Rzeczypospolitej Polskiej, skutkiem czego zostawały cyklicznie zawracane na stronę białoruską [2]. Wydarzenia te stanowią nie tylko początek obecnej sytuacji pogranicznej, ale także swoisty wstęp do poważnych rozmijań w prawdzie, analizie i sytuacji prawnej opisywanych wydarzeń. Przykładem może być tu niemożność stwierdzenia, czy przebywający wówczas migranci faktycznie deklarowali chęć ubiegania się w Polsce o ochronę międzynarodową, czego skutkiem powinno być uruchomienie wobec nich odpowiednich procedur.

Istotnym dla opisywanego stanu faktycznego jest zarządzenie tymczasowe Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25 sierpnia 2021r., które nakazywało polskim władzom zapewnić cudzoziemcom dostęp do żywności, odzieży i pomocy medycznej [3]. Zarządzenie te nie zostało w pełni wykonane, a jako powód takich działań polskie MSZ wskazało skuteczne uniemożliwienie dostarczenia pomocy przez stronę białoruską, przy jednoczesnym zapewnieniu, że osoby nielegalnie przekraczające granice z mocy prawa mają zapewnioną pomoc po umieszczeniu w odpowiednich ośrodkach. W trakcie trwania kolejnych kilku tygodni znacząco zwiększał się ruch migracyjny przy granicy polsko-białoruskiej. Odnotowywano również regularne i nielegalne próby przekroczenia granicy polskiej na całej jej szerokości, w tym także przez „zieloną granicę”. W odniesieniu do informacji udostępnianych przez Straż Graniczną w pierwszej połowie sierpnia 2021 roku doszło do 3,5 tys. prób niezgodnego z prawem przekraczania granicy Polski [4]. Wkrótce ustalono, że dominującymi grupami migrantów są obywatele Iraku, Afganistanu, Syrii, Somalii, Libanu czy Iranu.

Ważnymi momentami kreującymi obecny stan faktyczny opisywanej sytuacji są także istotne zmiany w polskim prawie krajowym. 13 sierpnia na mocy rozporządzenia zmienione zostało Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 24 kwietnia 2015 r. w sprawie strzeżonych ośrodków dla cudzoziemców i aresztów dla cudzoziemców, skutkiem czego zwiększono znacznie limit

cudzoziemców mogących przebywać w ośrodkach. Z kolei 20 sierpnia, na mocy innego rozporządzenia zmieniono rozporządzenie w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych, dzięki czemu wobec osób nieuprawnionych do wjazdu na teren RP stosować można zlecenie obowiązkowego opuszczenia państwa polskiego i zawrócenia do granicy [5]. Nie należy jednocześnie zapominać o mającym szczególne znaczenie wprowadzeniu na obszarze części województwa podlaskiego i lubelskiego stanu wyjątkowego w dniu 2 września 2021 rok, który z momentem ustanowienia znacząco ograniczył możliwości przebywania na wyszczególnionym terytorium przygranicznym oraz zakazał fotografowania obiektów granicznych. Wątpliwości budzi natomiast niedopuszczanie do pasa granicznego dziennikarzy mimo ich oficjalnego niewyłączenia z obowiązywania zakazu, co znacząco poszerza swobodę i dowolność działania służb granicznych.

14 października 2021 roku weszła w życie kolejna istotna zmiana obecnego polskiego porządku prawnego co do sytuacji przygranicznej, a więc ustawa o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw. Na jej mocy ukształtowano nową instytucję prawną „o zarządzeniu o przekroczeniu granicy wbrew przepisom prawa”, która stanowi podstawę ku wydaleniu cudzoziemca z terytorium kraju, kiedy ten nielegalnie przekroczył linię graniczną, w dodatku bez znaczenia na wniosek o udzieleniu ochrony międzynarodowej. Co więcej, ustawa ta przewiduje możliwość pozostawienia wspomnianego wniosku bez rozpoznania w sytuacji, gdy osoba go składająca złożyła wniosek po nielegalnym przekroczeniu granicy zewnętrznej UE [6].

Od momentu wprowadzenia wyżej przytoczonych rozwiązań prawnych sytuacja na granicy polsko-białoruskiej zdążyła ulec znacznemu pogorszeniu. Na stan faktyczny z dnia 27 sierpnia liczba prób nielegalnych przekroczeń granicznych wynosiła już blisko 10 tys., a w miarę upływu czasu na stan 4 listopada wzrosła do 30 tys. Tego samego dnia weszła w życie także ustawa o budowie zabezpieczenia granicy państwowej stawiającej za cel wzniesienie muru zapobiegającego dalszym przekroczeniom granic [7]. Chronologicznie najnowszym punktem odniesienia powyższego artykułu jest 8 listopad 2021r., w trakcie którego sytuacja graniczna uległa ponownemu pogorszeniu i zaognieniu z uwagi na kolejne, liczne i zorganizowane próby sforsowania granic RP przez cudzoziemców.

Krajowy i Unijny porządek prawny dotyczący granic zewnętrznych UE.

Na potrzeby prawidłowego zrozumienia oraz zinterpretowania sytuacji prawnej występującej na granicy polsko-białoruskiej poza przedstawieniem samego stanu faktycznego wskazanym jest także odnieść się do szeroko pojętych przepisów krajowych i międzynarodowych regulujących kwestie granic i ich przekraczania. Kluczowym jest tutaj fakt, iż granica polsko-białoruska stanowi w tym samym czasie granicę zewnętrzną zarówno Polski jak i Unii Europejskiej. Oznacza to w praktyce występowanie dwóch porządków prawnych, a więc polskiego i unijnego, które wzajemnie będą kreować tytułowy aspekt prawny sytuacji pogranicznej. Z uwagi na podobne i po części tożsame definicje legalne zawarte w obu porządkach prawnych autor zdecydował o nie powtarzaniu ich.

Międzynarodowy porządek prawny będzie miał tutaj zastosowanie przede wszystkim poprzez Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 z dnia 9 marca 2016 w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice (kodeks graniczny Schengen). Kodeks graniczny definiuje granice zewnętrzne jako „granice lądowe, w tym granice na rzekach i jeziorach, oraz granice morskie państw członkowskich, a także ich porty lotnicze, porty rzeczne, porty morskie i porty na jeziorach, pod warunkiem że nie stanowią one granic wewnętrznych” [8]. Kontrola graniczna jest natomiast definiowana jako „działania podejmowane na granicy zgodnie z niniejszym rozporządzeniem i do celów w nim określonych, wyłącznie w odpowiedzi na zamiar przekroczenia tej granicy lub na akt jej przekroczenia, bez względu na wszelkie inne okoliczności, składające się z odprawy granicznej oraz ochrony granicy” [8]. Nie mniej ważnym są także części składowe definicji kontroli granicznej. Ten sam kodeks wymienia wobec tego pojęcia „odprawy granicznej” i „ochrony granicznej”. Te pierwsze odnosi się do czynności kontrolnych przeprowadzanych na przejściach granicznych. Drugie natomiast oznacza ochronę granic pomiędzy przejściami granicznymi i przejść granicznych. Chociaż przytaczany kodeks jest rozporządzeniem obszernym i nie ma potrzeby by je dogłębnie interpretować, tak podkreślić trzeba, że również w nim umiejscowione zostały immanentne artykuły związane ze ścisłym przestrzeganiem praw człowieka. Regulacje na ten temat zawiera w sobie art. 3 kodeksu granicznego, który stanowi, że niniejsze rozporządzenie stosuje się do każdej osoby przekraczającej granice wewnętrzne lub zewnętrzne państw członkowskich, bez uszczerbku dla praw osób korzystających z prawa do swobodnego przemieszczania się na mocy prawa Unii oraz praw uchodźców i osób ubiegających się o ochronę międzynarodową. Art. 4 kodeksu granicznego podkreśla natomiast, że wszystkie państwa członkowskie stosując postanowienia kodeksowe przestrzegają jednocześnie przepisów wynikających z Karty praw podstawowych UE, odpowiednich konwencji i praw podstawowych, a także zasad ogólnych UE [8].

Polski porządek prawny w odniesieniu do granicy i cudzoziemców przejawia się natomiast ustawą z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej, ustawą z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej czy też ustawą z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach. Ta pierwsza, poza kwestiami definicyjnymi wyraźnie wskazuje na podmioty odpowiadające za ochronę granicy państwowej, a więc Ministra do spraw wewnętrznych i podległą Straż Graniczną oraz Ministra Obrony Narodowej i podległe Siły Zbrojne RP [9]. Druga wymieniona ustawa określa z kolei wykonywane zadania i obowiązki funkcjonariuszy Straży Granicznej w odniesieniu do dbania o bezpieczeństwo granic RP i ruch graniczny. Fundamentalnym jest tutaj art. 9 tejże ustawy, której dokładnie ustęp 5 stanowi, że „Funkcjonariusze w toku wykonywania czynności służbowych mają obowiązek respektowania godności oraz przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela” [10].

Krajowy i Unijny porządek prawny w odniesieniu do kontroli granicznej cudzoziemców.

Na kanwie unijnego porządku prawnego immanentnym aspektem kontroli

granicznej cudzoziemców jest ponownie kodeks graniczny i zawarte w nim przepisy. W odniesieniu do obecnej sytuacji granicznej ważnym jest wskazanie art. 13 tego kodeksu, który przewiduje możliwość zastosowania tak zwanej dyrektywy powrotowej, która odnosi się do osób nielegalnie przekraczających granicę bez prawa do przebywania w danym państwie. Mechanizm ten musi być stosowany w zgodzie z prawami podstawowymi oraz prawami człowieka. Nie może jednocześnie naruszać przepisów dotyczących przyznania azylu. Mechanizm ten zawiera również konkretne warunki, które należy spełnić by móc pełnoprawnie wydalić cudzoziemca. Jest to między innymi wymóg przeprowadzenia przejrzystej i sprawiedliwej procedury. Z dyrektywą powrotową łączą się ponadto gwarancje przysługujące cudzoziemcom takie jak wymóg otrzymania decyzji o odmowie i pouczeniu w formie pisemnej, prawo do skorzystania ze środków odwoławczych, czy prawo do anulowania mechanizmu w wypadku naruszenia jeszcze nieporuszonej w artykule zasady *non-refoulement* [5]. Obok art. 13 kodeksu wskazuje się także art. 14, który odnosi się do cudzoziemca usiłującego przekroczyć granicę zewnętrzną UE bez wypełnienia warunków wjazdowych. Wówczas następuje wydanie decyzji o odmowie wjazdu do kraju, lecz i tutaj postanowienie o odmowie musi być zasadne, oraz nie może naruszać kwestii związanych z prawem do azylu czy ochrony międzynarodowej.

Polski porządek prawny jest w znacznym stopniu tożsamy z unijnym. Polskimi mechanizmami prawnymi są tutaj decyzje administracyjne dotyczące odmowy wjazdu lub zobowiązań cudzoziemców do powrotu podczas nielegalnego pobytu na terytorium RP. Oba mechanizmy wywodzą się z Ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach. Wskazać jednak trzeba na pewne wyjątki od powyższych instytucji prawnych. Ustawodawca wskazuje, że w wypadku kiedy cudzoziemiec zdecyduje się na złożenie wniosku o ochronę międzynarodową to nie można udzielić takowemu decyzji dotyczącej odmowy wjazdu, jak również decyzji zobowiązującej go do powrotu w trakcie trwania nielegalnego pobytu na terytorium kraju. Ponadto, jeżeli wspomniany cudzoziemiec wystąpi z wnioskiem dotyczącym ochrony międzynarodowej nawet w trakcie trwania postępowania powrotowego, to wspomniany mechanizm zostaje zawieszony [5].

Mechanizm udzielenia ochrony międzynarodowej cudzoziemcowi, zbiorowe wydalenie cudzoziemców i zasada *non-refoulement*.

W odniesieniu do obecnej sytuacji prawnej, a nawet politycznej na granicy polsko-białoruskiej koniecznym jest objaśnić przynajmniej pokrótce trzy zasadnicze aspekty prawne powiązane z nią wprost.

Mechanizm udzielenia ochrony międzynarodowej w stosunku do cudzoziemca wywodzi się bezpośrednio ze wspomnianej już dyrektywy proceduralnej i przewiduje procedurę trój etapową. Zaczątkiem uruchomienia tej instytucji jest niewątpliwie samo wystąpienie z wnioskiem cudzoziemca, które przejawia się w sposób dowolny (dowolna forma, dowolne miejsce) zarówno na granicy jak i terytorium kraju. Od momentu wystąpienia cudzoziemiec uzyskuje prawo pozostania na terytorium danego kraju. Drugim etapem procedury jest samo złożenie wniosku, a możliwość takiego złożenia powinna zostać zapewniona. Wniosek uznaje się za złożony w momencie przedłożenia go do organów konkretnego państwa. Ostatnim etapem jest rejestracja

wniosku, która powinna nastąpić do trzech dni roboczych po wystąpieniu z wnioskiem. Należy jednak pamiętać o rozmiągającej się procedurze udzielenia ochrony międzynarodowej w Polsce, gdyż przepisy krajowe zaznaczają wymóg złożenia wniosku osobiście.

Potencjalne „zbiorowe wydalenie cudzoziemców” polega z kolei albo na wydaleniu cudzoziemców z danego terytorium albo na nie przepuszczeniu ich przez granicę państwa, lecz tylko w wypadku, kiedy nastąpił brak identyfikacji i indywidualnego rozpatrzenia spraw każdego z nich. Zbiorowe wydalenie cudzoziemców umocowane prawnie zostało w Protokole nr 4 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności gwarantujących niektóre prawa i wolności, inne niż już zawarte w Konwencji i w Pierwszym Protokole dodatkowym do Konwencji [11].

Ostatnie pojęcie, a więc zasada *non-refoulement* wywodzi się między innymi z Karty praw podstawowych UE. Art. 19, ustęę 2 stanowi, że „Nikt nie może być usunięty z terytorium państwa, wydalony lub wydany w drodze ekstradycji do państwa, w którym istnieje poważne ryzyko, iż może być poddany karze śmierci, torturom lub innemu nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu” [12]. Zgodnie z tą zasadą powinno się wystrzegać sytuacji, w których cudzoziemcy przebywający na terytorium kraju zostają wydalani, a których kraj pochodzenia uważany jest za spełniający przesłanki z wyżej wspomnianego artykułu.

Aspekt prawny sytuacji na granicy polsko-białoruskiej – analiza prawna wskazująca na naruszenia praw cudzoziemców.

W toku obecnego artykułu autor przytoczył stan faktyczny sytuacji na granicy polsko-białoruskiej zgodny na dzień 8 listopada 2021 roku, jak również wskazał i opisał najważniejsze regulacje prawne dotyczące zarówno granicy polskiej jak i granicy zewnętrznej strefy Schengen, a także związane z tym regulacje dotyczące cudzoziemców. Na podstawie tych informacji możliwym staje się więc przedstawienie całościowego aspektu prawnego obecnych wydarzeń. Z racji jednak na liczne interpretacje prawne tytułowej sytuacji granicznej postanowiono o przedstawieniu dwóch głównych stanowisk prawnych, a więc stanowiska wskazującego na istotne naruszenia praw cudzoziemców w trakcie trwania kryzysu granicznego, oraz stanowiska wskazującego na zasadne zawracanie i wstrzymywanie na granicy cudzoziemców przez służby RP.

Zaczynając od analizy prawnej wskazującej na istotne naruszenia praw cudzoziemców znajdujących się na granicy i ją przekraczających nie sposób jest się nie odwołać do zgodnych stanowisk prawnych wydanych przez takie organizacje jak Helsińska Fundacja Praw Człowieka czy Fundacja Batorego. Jednym z najczęstszych argumentów wskazujących na pogwałcenie praw przysługujących cudzoziemcom jest niewątpliwie niewywiązywanie się z obowiązków nałożonych na Straż Graniczną w związku z mechanizmem udzielenia ochrony międzynarodowej. Z uwagi na obecną sytuację graniczną przebywający tam cudzoziemcy posiadają wszelkie prawa aby móc wystąpić o taką z wnioskiem. Jak więc już przytaczano, na mocy prawa po wystąpieniu z wnioskiem cudzoziemcom tym przysługuje prawo do jego złożenia i rozpatrzenia. Co się z tym wiąże to konieczność wszczęcia

odpowiednich postępowań administracyjnych oraz wydania decyzji. Według stanowiska HFPC mimo prób wystąpienia o ochronę międzynarodową, procedury co do cudzoziemców nie zostały rozpoczęte.

Inny argument wskazujący na zaniedbania prawne państwa polskiego odnosi się do wspomnianej zasady *non-refoulement*. Zgodnie z nią zarówno kraje takie jak Syria czy Afganistan jak i Białoruś nie są państwami dostatecznie bezpiecznymi, a zatem zabronione jest wydalenie lub usunięcie z terytorium kraju cudzoziemców na teren Białorusi jak i ekstradycja ich do krajów ojczystych [13]. Fundacja HFPC wskazuje jednocześnie na zagrożenie zasady zbiorowego wydalania cudzoziemców, które może mieć miejsce z uwagi na uniemożliwianie przekroczenia granicy polskiej grupom.

Wskazuje się ponadto na potencjalne naruszenie prawa cudzoziemców przebywających na granicy polsko-białoruskiej do wolności. Sytuacja ta wynika w głównej mierze z uwięzienia cudzoziemców pomiędzy kordonami służb polskich i białoruskich. W takiej sytuacji osoby te literalnie pozbawiane są prawa do swobody przemieszczania. Nie są w stanie przekroczyć granicy polskiej, lecz w tym samym czasie nie mają realnej możliwości cofnąć się w stronę dalszych terytoriów Białorusi, co wiąże się nawet z niemożnością potencjalnego powrotu do krajów ojczystych [12].

Problem dotyczy jednocześnie nie tylko głównych „ośrodków” występowania cudzoziemców na przejściach granicznych, lecz także tych starających się przekroczyć „zieloną granicę” na pozostałych szerokościach państwa polskiego.

Przypomnieć trzeba przecież o konkretnych warunkach, które należy spełnić by państwo mogło legalnie wydalić cudzoziemca lub zawrócić go na granicę. Tak jak przy okazji mechanizmu ochrony międzynarodowej funkcjonariusze SG zobligowani są do przeprowadzenia sprawiedliwej i przejrzystej procedury przy okazji dyrektywy powrotowej. Wspomnieć także trzeba o formie pisemnej decyzji czy prawa do skorzystania ze środków odwoławczych. Największy problem stanowi tutaj zatem brak udowodnienia, że po pierwsze – cudzoziemiec skorzystał z przysługujących mu mechanizmów i praw, oraz po drugie – że służby polskie przeprowadziły procedurę zgodnie z prawem, oraz że ją rozpoczęły.

Chociaż nie są to wszystkie argumenty wskazujące na tezę o naruszaniu praw cudzoziemców, tak należy słowem podsumowania wskazać, że te i inne działania mające miejsce na granicy i na terytorium przygranicznym Polski i Białorusi są niezgodne z przepisami prawnymi i międzynarodowymi. Odwołać się tutaj należy do naruszania postanowień wynikających z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, Konwencji Genewskich, zarządzeń ETPC czy Traktatu o funkcjonowaniu UE, a także ustaw polskich.

Aspekt prawny sytuacji na granicy polsko-białoruskiej – analiza prawna wskazująca zgodne z prawem działania podejmowane wobec cudzoziemców.

W odniesieniu do obecnej sytuacji granicznej istnieje także wiele interpretacji prawnych wskazujących na absolutnie pełnoprawne działania podejmowane wobec cudzoziemców na granicy polsko-białoruskiej. W tym wypadku odwołać się można do stanowisk prawnych wydanych na przykład przez Instytut Ordo Iuris.

Zwolennicy działań prowadzonych przez rząd polski wobec sytuacji granicznej

w odniesieniu do procedury ochrony międzynarodowej podnoszą, że wszelkie osoby które chcą ubiegać się o przyznanie im wspomnianej ochrony są zobowiązane do weryfikacji ich tożsamości oraz udzielenia innych potrzebnych informacji. Wymogi te reguluje ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Weryfikacja taka często kończy się wówczas ucieczką potencjalnych wnioskodawców z uwagi na niechęć w stosunku do funkcjonariuszy, nie zgodzenie się na przeniesienie do ośrodków, czy brak dokumentów. Wówczas na mocy przepisów ustawy o cudzoziemcach, zgodnie z art. 394 ust.4 pkt 2 Straż Graniczna uprawniona jest do między innymi „doprowadza cudzoziemca do granicy albo portu lotniczego albo morskiego państwa, do którego następuje doprowadzenie [14]”.

Instytucja Ordo Iuris w swoim stanowisku wskazuje również na inne przypadki, w których Straż Graniczna uprawniona jest do podjęcia działań związanych z dyrektywą powrotową. Powołuje się tutaj więc na ustawę o Straży Granicznej wskazującą na cudzoziemców, którym wydano decyzję o zobowiązaniu do powrotu bądź wydaleniu, czy też na art. 35 ust 1 ustawy o cudzoziemcach, który zezwala na doprowadzenie do granicy jeżeli cudzoziemiec przekroczył granicę nieumyślnie i wbrew przepisom [15].

Inny argument broniący tezy o zgodnych z prawem działaniach dt. cudzoziemców odnosi się do kwestii zobowiązania do powrotu cudzoziemców znajdujących się na terytorium lub na granicy. Wskazuje się tutaj ponownie na cudzoziemców, którzy nie współpracują z polskimi służbami w odniesieniu do przykładowo prób uruchomienia mechanizmu ochrony międzynarodowej. Cudzoziemcy, którzy nie współpracują z państwowymi organami uznawani są z mocy prawa za stwarzających zagrożenie i nie przestrzegających prawa polskiego, czego obowiązek wynika wprost z konwencji genewskich [16]. Warto tutaj pamiętać, że środki zapobiegawcze względem cudzoziemców nie są stosowane wyłącznie wtedy, gdy osoby przekraczające granicę bezzwłocznie stawiają się u władz w celu uruchomienia procedur. To znaczy, że w każdym innym wypadku prawo krajowe zezwala na doprowadzenia do granicy, a cudzoziemcy nie mogą korzystać z normalnie przysługującej ochrony.

Istotnie warto również wspomnieć o argumencie odnoszącym się do zasady *non-refoulement*. Instytucja Ordo Iuris podkreśla w swoim stanowisku, że zasada ta nie ma charakteru absolutnego i przede wszystkim dotyczy uchodźców. Nie dotyczy natomiast cudzoziemców ubiegających się o pomoc międzynarodową co znaczyłoby, że obecnym cudzoziemcom nie do końca przysługuje możliwość korzystania z tej zasady. Za autorami należy przytoczyć tutaj orzecznictwo, a więc Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 7 listopada 2012, który wskazuje, że katalog przyczyn nadania statusu uchodźcy nie obejmuje ofiar wojen, klęsk żywiołowych, głodu, sytuacji rodzinnej, braku pracy i możliwości nauki czy biedy. Wyrok ten podkreśla, że również uzasadniona obawa przed prześladowaniem, która wskazuje cechę uchodźcy jest uczuciem czysto subiektywnym i indywidualnym, a to z kolei powoduje wymóg odniesienia się do sytuacji obiektywnie [17]. W takim wypadku należy zaznaczyć, że sytuacja każdego

cudzoziemca powinna zostać zbadana obiektywnie, a to w chwili obecnej jest niemożliwe nie tylko z uwagi na liczne ich grupy przebywające na granicy, ale także na dążenie przez nich do siłowej konfrontacji ze służbami polskimi strzegącymi granic oraz do siłowego sforsowania przejść granicznych.

Podsumowanie.

Podsumowując rozważania nad aspektem prawnym sytuacji na granicy polsko-białoruskiej należy zaznaczyć, że zarówno interpretacje prawne wskazujące na ewidentne naruszenia praw cudzoziemców, jak i interpretacje wskazujące na zgodne z prawem działania podejmowane wobec nich nie zostały w sposób zupełny wyczerpane. Mimo to argumenty obu stron są objętościowo i rzeczowo spójne na tyle, by móc na ich podstawie dojść do określonych wniosków. Nie ulega więc wątpliwości, że aspekt prawny (również polityczny, społeczny i ekonomiczny) opisywanej sytuacji granicznej jest problemem niezwykle złożonym i otwartym. Problemem jest tutaj również ponadprzeciętna dynamizacja wydarzeń na pograniczu Polski i Białorusi o czym świadczy fakt co raz częstszych eskalacji ze strony białoruskiej oraz samych cudzoziemców. Taki rozwój wypadków może prowadzić do włączania i wyłączenia niektórych przepisów prawnych, o których dzisiaj wspominano, a także uruchamiania zupełnie nowych procedur czy tworzenia zupełnie nowych aktów prawnych. Sytuacja pograniczna na stan 8 listopada 2021 roku zdaje się faktycznie przypominać zdefiniowaną na wstępie wojnę hybrydową skierowaną wobec Unii Europejskiej i samej Polski. Obecna sytuacja to również celowe wykorzystywanie nieświadomych i podatnych na manipulacje ludzi, a w tym kobiet i dzieci. Na popularności zdaje się zyskiwać pogląd, że znajdujący się na granicy cudzoziemcy to jednocześnie narzędzie polityczne wykorzystywane przez Białoruś. Zebrane i przedstawione w artykule oceny prawne nie definiują problemu jednowymiarowo. Zamiast tego przedstawiają odrębne od siebie punkty widzenia i analizy prawne zachęcające do wyrobienia własnej, bazującej na prawie opinii.

BIBLIOGRAFIA

1. Stanowisko Zespołu Ekspertów Prawnych Fundacji im. Stefana Batorego w związku z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej [w] <https://www.batory.org.pl/oswiadczenie/stanowisko-zespolu-ekspertow-prawnych-fundacji-im-stefana-batorego-w-zwiazku-z-sytuacja-na-granicy-polsko-bialoruskiej/> [dostęp 14.11.2021]
2. Odpowiedź Komendanta PoSG na pismo Rzecznika Praw Obywatelskich [w] <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowied%C5%BA%20Komendanta%20P%20odlaskiego%20SG%2018.08.2021.pdf> [dostęp 14.11.2021]
3. Komunikat prasowy ETPCz [w] <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-7100942-9612632%22%5D%7D> [dostęp 14.11.2021]
4. PoSG, Na polsko-białoruskiej granicy [w] <https://www.podlaski.strazgraniczna.pl/pod/aktualnosci/42586,Na-polsko-bialoruskiej-granicy.html> [dostęp 14.11.2021]
5. Helsińska Fundacja praw człowieka, Analiza prawna sytuacji na polsko-białoruskiej granicy [w] <https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2021/09/Analiza->

prawna-sytuacji-na-polsko-bialoruskiej-granicy_9.09.2021.pdf [dostęp 15.11.2021]

6. Ustawa z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw

7. MSWiA, Minister Mariusz Kamiński przedstawił szczegóły dotyczące budowy zapory na granicy z Białorusią [w] <https://www.gov.pl/web/mswia/minister-mariusz-kaminski-przedstawil-szczegoly-dotyczace-budowy-zapory-na-granicy-z-bialorusia> [dostęp 15.11.2021]

8. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego I Rady (UE) 2016/399 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice (kodeks graniczny Schengen) (Dz.U.UE.L.2016.77.1)

9. Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (Dz.U.2019.1776)

10. Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U.2021.1486)

11. Protokół nr 4 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności gwarantujących niektóre prawa i wolności, inne niż już zawarte w Konwencji i w Pierwszym Protokole dodatkowym do Konwencji [w] http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1153/protokol_nr_4_do_kwslwfdk.pdf, [dostęp 15.11.2021] Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.U.UE.C.2007.303.1)

12. Fundacja Batorego, Stanowisko Zespołu Ekspertów Prawnych Fundacji im. Stefana Batorego w związku z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej [w] <https://www.batory.org.pl/oswiadczenie/stanowisko-zespolu-ekspertow-prawnych-fundacji-im-stefana-batorego-w-zwiazku-z-sytuacja-na-granicy-polsko-bialoruskiej/> [dostęp 16.11.2021]

13. Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U.2020.35)

14. Ordo Iuris, Analiza prawna aktualnej sytuacji na granicy polsko-białoruskiej [w] <https://ordoiuris.pl/wolnosci-obywatelskie/analiza-prawna-aktualnej-sytuacji-na-granicy-polsko-bialoruskiej> [dostęp 16.11.2021]

15. Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., (Dz.U. 1991 nr 119 poz. 515).

16. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 7 listopada 2012 r. w sprawie sygn. akt V SA/Wa 109/12.

СЕКЦІЯ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАУКИ

Daniel Pastuszek
Kraków

Student III roku prawa, Instytut Prawa I Ekonomii
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ASPEKT PRAWNY SYTUACJI NA GRANICY POLSKO-BIAŁORUSKIEJ

Celem tego artykułu jest przedstawienie aspektu prawnego odnoszącego się do sytuacji związanej z potencjalnym kryzysem migracyjnym na granicy polsko-białoruskiej. W pierwszej części artykułu autor przedstawia stan faktyczny dotyczący sytuacji mającej miejsce na granicy polsko-białoruskiej włącznie do dnia 8 listopada 2021 roku i określa tym samym zakres poddany analizie prawnej. W dalszej części artykułu poruszone zostają regulacje prawne krajowego i unijnego porządku prawnego dotyczące granic zewnętrznych Polski i Unii Europejskiej oraz związanej z tym kontroli granicznej cudzoziemców. Autor przedstawia także najistotniejsze aspekty odnoszące się do ochrony prawnej i statusu cudzoziemców by następnie przejść do właściwej analizy prawnej. W zwięźczeniu artykułu przedstawione zostały dwa różniące się od siebie stanowiska dotyczące sytuacji granicznej wskazujące z jednej strony na naruszenia praw cudzoziemców, oraz z drugiej na podejmowane w zgodzie z prawem działania wobec nich.

Słowa klucze: granica, Polska, Białoruś, migracja, prawo, wojna hybrydowa.

Stan faktyczny w związku z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej na dzień 08.11.2021r.

Począwszy od sierpnia 2021 roku Rzeczpospolita Polska zмага się z bezprecedensowym i zakrojonym na szeroką skalę celowym działaniem reżimu Aleksandra Łukaszenki [13]. Przytoczone działanie za cel stawia wywarcie odpowiedniej politycznej presji zarówno na Polsce jak i Unii Europejskiej, a metoda osiągnięcia stawianego przez Białoruś przedsięwzięcia zakłada wykorzystywanie do tego skoordynowanej akcji migracyjnej, gdzie główne narzędzie polityczne stanowią migranci z państw trzecich. Tak zwana wojna hybrydowa, której mianem opisuje się między innymi obecny kryzys migracyjny i częściowo humanitarny na granicy polsko-białoruskiej stanowi szeroko pojętą strategię wojenną, która zawiera w sobie elementy wojny nieregularnej, tradycyjnej i cybernetycznej przy jednoczesnym użyciu propagandy [1].

Jak wyżej wspomniano, za teoretyczny początek obecnego kryzysu migracyjnego uznaje się wydarzenia mające miejsce w sierpniu 2021 roku. Wówczas na granicy polsko-białoruskiej, dokładnie w rejonie miejscowości Usnarz Górny odnotowano napływ licznych grup cudzoziemców z państw trzecich mających niezgodnie z prawem przekraczać granicę Rzeczpospolitej Polskiej, skutkiem czego zostawały cyklicznie zawracane na stronę białoruską [2]. Wydarzenia te stanowią nie

tylko zaczątek obecnej sytuacji pogranicznej, ale także swoisty wstęp do poważnych rozmiarów w prawdzie, analizie i sytuacji prawnej opisywanych wydarzeń. Przykładem może być tu niemożność stwierdzenia, czy przebywający wówczas migranci faktycznie deklarowali chęć ubiegania się w Polsce o ochronę międzynarodową, czego skutkiem powinno być uruchomienie wobec nich odpowiednich procedur.

Istotnym dla opisywanego stanu faktycznego jest zarządzenie tymczasowe Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25 sierpnia 2021r., które nakazywało polskim władzom zapewnić cudzoziemcom dostęp do żywności, odzieży i pomocy medycznej [3]. Zarządzenie te nie zostało w pełni wykonane, a jako powód takich działań polskie MSZ wskazało skuteczne uniemożliwienie dostarczenia pomocy przez stronę białoruską, przy jednoczesnym zapewnieniu, że osoby nielegalnie przekraczające granice z mocy prawa mają zapewnioną pomoc po umieszczeniu w odpowiednich ośrodkach. W trakcie trwania kolejnych kilku tygodni znacząco zwiększał się ruch migracyjny przy granicy polsko-białoruskiej. Odnotowywano również regularne i nielegalne próby przekroczenia granicy polskiej na całej jej szerokości, w tym także przez „zieloną granicę”. W odniesieniu do informacji udostępnianych przez Straż Graniczną w pierwszej połowie sierpnia 2021 roku doszło do 3,5 tys. prób niezgodnego z prawem przekraczania granicy Polski [4]. Wkrótce ustalono, że dominującymi grupami migrantów są obywatele Iraku, Afganistanu, Syrii, Somalii, Libanu czy Iranu.

Ważnymi momentami kreującymi obecny stan faktyczny opisywanej sytuacji są także istotne zmiany w polskim prawie krajowym. 13 sierpnia na mocy rozporządzenia zmienione zostało Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 24 kwietnia 2015 r. w sprawie strzeżonych ośrodków dla cudzoziemców i aresztów dla cudzoziemców, skutkiem czego zwiększono znacznie limit cudzoziemców mogących przebywać w ośrodkach. Z kolei 20 sierpnia, na mocy innego rozporządzenia zmieniono rozporządzenie w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych, dzięki czemu wobec osób nieuprawnionych do wjazdu na teren RP stosować można zlecenie obowiązkowego opuszczenia państwa polskiego i zawrócenia do granicy [5]. Nie należy jednocześnie zapominać o mającym szczególne znaczenie wprowadzeniu na obszarze części województwa podlaskiego i lubelskiego stanu wyjątkowego w dniu 2 września 2021 rok, który z momentem ustanowienia znacząco ograniczył możliwości przebywania na wyszczególnionym terytorium przygranicznym oraz zakazał fotografowania obiektów granicznych. Wątpliwości budzi natomiast niedopuszczanie do pasa granicznego dziennikarzy mimo ich oficjalnego niewyłączenia z obowiązywania zakazu, co znacząco poszerza swobodę i dowolność działania służb granicznych.

14 października 2021 roku weszła w życie kolejna istotna zmiana obecnego polskiego porządku prawnego co do sytuacji przygranicznej, a więc ustawa o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw. Na jej mocy ukształtowano nową instytucję prawną „o zarządzeniu o przekroczeniu granicy wbrew przepisom prawa”, która stanowi podstawę ku wydaleniu cudzoziemca z terytorium kraju, kiedy ten nielegalnie przekroczył linię graniczną, w dodatku bez znaczenia na wniosek o

udzieleniu ochrony międzynarodowej. Co więcej, ustawa ta przewiduje możliwość pozostawienia wspomnianego wniosku bez rozpoznania w sytuacji, gdy osoba go składająca złożyła wniosek po nielegalnym przekroczeniu granicy zewnętrznej UE [6].

Od momentu wprowadzenia wyżej przytoczonych rozwiązań prawnych sytuacja na granicy polsko-białoruskiej zdążyła ulec znacznemu pogorszeniu. Na stan faktyczny z dnia 27 sierpnia liczba prób nielegalnych przekroczeń granicznych wynosiła już blisko 10 tys., a w miarę upływu czasu na stan 4 listopada wzrosła do 30 tys. Tego samego dnia weszła w życie także ustawa o budowie zabezpieczenia granicy państwowej stawiającej za cel wzniesienie muru zapobiegającego dalszym przekroczeniom granic [7]. Chronologicznie najnowszym punktem odniesienia powyższego artykułu jest 8 listopad 2021r., w trakcie którego sytuacja graniczna uległa ponownemu pogorszeniu i zaognieniu z uwagi na kolejne, liczne i zorganizowane próby sforsowania granic RP przez cudzoziemców.

Krajowy i Unijny porządek prawny dotyczący granic zewnętrznych UE

Na potrzeby prawidłowego zrozumienia oraz zinterpretowania sytuacji prawnej występującej na granicy polsko-białoruskiej poza przedstawieniem samego stanu faktycznego wskazanym jest także odnieść się do szeroko pojętych przepisów krajowych i międzynarodowych regulujących kwestie granic i ich przekraczania. Kluczowym jest tutaj fakt, iż granica polsko-białoruska stanowi w tym samym czasie granicę zewnętrzną zarówno Polski jak i Unii Europejskiej. Oznacza to w praktyce występowanie dwóch porządków prawnych, a więc polskiego i unijnego, które wzajemnie będą kreować tytułowy aspekt prawny sytuacji pogranicznej. Z uwagi na podobne i po części tożsame definicje legalne zawarte w obu porządkach prawnych autor zdecydował o nie powtarzaniu ich.

Międzynarodowy porządek prawny będzie miał tutaj zastosowanie przede wszystkim poprzez Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 z dnia 9 marca 2016 w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice (kodeks graniczny Schengen). Kodeks graniczny definiuje granice zewnętrzne jako „granice lądowe, w tym granice na rzekach i jeziorach, oraz granice morskie państw członkowskich, a także ich porty lotnicze, porty rzeczne, porty morskie i porty na jeziorach, pod warunkiem że nie stanowią one granic wewnętrznych” [8]. Kontrola graniczna jest natomiast definiowana jako „działania podejmowane na granicy zgodnie z niniejszym rozporządzeniem i do celów w nim określonych, wyłącznie w odpowiedzi na zamiar przekroczenia tej granicy lub na akt jej przekroczenia, bez względu na wszelkie inne okoliczności, składające się z odprawy granicznej oraz ochrony granicy” [8]. Nie mniej ważnym są także części składowe definicji kontroli granicznej. Ten sam kodeks wymienia wobec tego pojęcia „odprawy granicznej” i „ochrony granicznej”. Te pierwsze odnosi się do czynności kontrolnych przeprowadzanych na przejściach granicznych. Drugie natomiast oznacza ochronę granic pomiędzy przejściami granicznymi i przejść granicznych. Chociaż przytaczany kodeks jest rozporządzeniem obszernym i nie ma potrzeby by je dogłębnie interpretować, tak podkreślić trzeba, że również w nim umiejscowione zostały immanentne artykuły związane ze ścisłym przestrzeganiem praw człowieka.

Regulacje na ten temat zawiera w sobie art. 3 kodeksu granicznego, który stanowi, że niniejsze rozporządzenie stosuje się do każdej osoby przekraczającej granicę wewnętrzną lub zewnętrzną państw członkowskich, bez uszczerbku dla praw osób korzystających z prawa do swobodnego przemieszczania się na mocy prawa Unii oraz praw uchodźców i osób ubiegających się o ochronę międzynarodową. Art. 4 kodeksu granicznego podkreśla natomiast, że wszystkie państwa członkowskie stosując postanowienia kodeksowe przestrzegają jednocześnie przepisów wynikających z Karty praw podstawowych UE, odpowiednich konwencji i praw podstawowych, a także zasad ogólnych UE [8].

Polski porządek prawny w odniesieniu do granicy i cudzoziemców przejawia się natomiast ustawą z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej, ustawą z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej czy też ustawą z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach. Ta pierwsza, poza kwestiami definicyjnymi wyraźnie wskazuje na podmioty odpowiadające za ochronę granicy państwowej, a więc Ministra do spraw wewnętrznych i podległą Straż Graniczną oraz Ministra Obrony Narodowej i podległe Siły Zbrojne RP [9]. Druga wymieniona ustawa określa z kolei wykonywane zadania i obowiązki funkcjonariuszy Straży Granicznej w odniesieniu do dbania o bezpieczeństwo granic RP i ruch graniczny. Fundamentalnym jest tutaj art. 9 tejże ustawy, której dokładnie ustęp 5 stanowi, że „Funkcjonariusze w toku wykonywania czynności służbowych mają obowiązek respektowania godności oraz przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela” [10].

Krajowy i Unijny porządek prawny w odniesieniu do kontroli granicznej cudzoziemców

Na kanwie unijnego porządku prawnego immanentnym aspektem kontroli granicznej cudzoziemców jest ponownie kodeks graniczny i zawarte w nim przepisy. W odniesieniu do obecnej sytuacji granicznej ważnym jest wskazanie art. 13 tego kodeksu, który przewiduje możliwość zastosowania tak zwanej dyrektywy powrotowej, która odnosi się do osób nielegalnie przekraczających granicę bez prawa do przebywania w danym państwie. Mechanizm ten musi być stosowany w zgodzie z prawami podstawowymi oraz prawami człowieka. Nie może jednocześnie naruszać przepisów dotyczących przyznania azylu. Mechanizm ten zawiera również konkretne warunki, które należy spełnić by móc pełnoprawnie wydalić cudzoziemca. Jest to między innymi wymóg przeprowadzenia przejrzystej i sprawiedliwej procedury. Z dyrektywą powrotową łączą się ponadto gwarancje przysługujące cudzoziemcom takie jak wymóg otrzymania decyzji o odmowie i pouczeniu w formie pisemnej, prawo do skorzystania ze środków odwoławczych, czy prawo do anulowania mechanizmu w wypadku naruszenia jeszcze nieporuszonej w artykule zasady *non-refoulement* [5]. Obok art. 13 kodeksu wskazuje się także art. 14, który odnosi się do cudzoziemca usiłującego przekroczyć granicę zewnętrzną UE bez wypełnienia warunków wjazdowych. Wówczas następuje wydanie decyzji o odmowie wjazdu do kraju, lecz i tutaj postanowienie o odmowie musi być zasadne, oraz nie może naruszać kwestii związanych z prawem do azylu czy ochrony międzynarodowej.

Polski porządek prawny jest w znacznym stopniu tożsamy z unijnym. Polskimi

mechanizmami prawnymi są tutaj decyzje administracyjne dotyczące odmowy wjazdu lub zobowiązań cudzoziemców do powrotu podczas nielegalnego pobytu na terytorium RP. Oba mechanizmy wywodzą się z Ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach. Wskazać jednak trzeba na pewne wyjątki od powyższych instytucji prawnych. Ustawodawca wskazuje, że w wypadku kiedy cudzoziemiec zdecyduje się na złożenie wniosku o ochronę międzynarodową to nie można udzielić takowemu decyzji dotyczącej odmowy wjazdu, jak również decyzji zobowiązującej go do powrotu w trakcie trwania nielegalnego pobytu na terytorium kraju. Ponadto, jeżeli wspomniany cudzoziemiec wystąpi z wnioskiem dotyczącym ochrony międzynarodowej nawet w trakcie trwania postępowania powrotowego, to wspomniany mechanizm zostaje zawieszony [5].

Mechanizm udzielenia ochrony międzynarodowej cudzoziemcowi, zbiorowe wydalenie cudzoziemców i zasada *non-refoulement*

W odniesieniu do obecnej sytuacji prawnej, a nawet politycznej na granicy polsko-białoruskiej koniecznym jest objaśnić przynajmniej pokrótce trzy zasadnicze aspekty prawne powiązane z nią wprost.

Mechanizm udzielenia ochrony międzynarodowej w stosunku do cudzoziemca wywodzi się bezpośrednio ze wspomnianej już dyrektywy proceduralnej i przewiduje procedurę trój etapową. Zaczątkiem uruchomienia tej instytucji jest niewątpliwie samo wystąpienie z wnioskiem cudzoziemca, które przejawia się w sposób dowolny (dowolna forma, dowolne miejsce) zarówno na granicy jak i terytorium kraju. Od momentu wystąpienia cudzoziemiec uzyskuje prawo pozostania na terytorium danego kraju. Drugim etapem procedury jest samo złożenie wniosku, a możliwość takiego złożenia powinna zostać zapewniona. Wniosek uznaje się za złożony w momencie przedłożenia go do organów konkretnego państwa. Ostatnim etapem jest rejestracja wniosku, która powinna nastąpić do trzech dni roboczych po wystąpieniu z wnioskiem. Należy jednak pamiętać o rozmijającej się procedurze udzielenia ochrony międzynarodowej w Polsce, gdyż przepisy krajowe zaznaczają wymóg złożenia wniosku osobiście.

Potencjalne „zbiorowe wydalenie cudzoziemców” polega z kolei albo na wydaleniu cudzoziemców z danego terytorium albo na nieprzepuszczeniu ich przez granicę państwa, lecz tylko w wypadku, kiedy nastąpił brak identyfikacji i indywidualnego rozpatrzenia spraw każdego z nich. Zbiorowe wydalenie cudzoziemców umocowane prawnie zostało w Protokole nr 4 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności gwarantujących niektóre prawa i wolności, inne niż już zawarte w Konwencji i w Pierwszym Protokole dodatkowym do Konwencji [11].

Ostatnie pojęcie, a więc zasada *non-refoulement* wywodzi się między innymi z Karty praw podstawowych UE. Art. 19, ustęp 2 stanowi, że „Nikt nie może być usunięty z terytorium państwa, wydalony lub wydany w drodze ekstradycji do państwa, w którym istnieje poważne ryzyko, iż może być poddany karze śmierci, torturom lub innemu nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu” [12]. Zgodnie z tą zasadą powinno się wystrzegać sytuacji, w których cudzoziemcy przebywający na terytorium kraju zostają wydalani, a których kraj pochodzenia

uważany jest za spełniający przesłanki z wyżej wspomnianego artykułu.

Aspekt prawny sytuacji na granicy polsko-białoruskiej – analiza prawna wskazująca na naruszenia praw cudzoziemców

W toku obecnego artykułu autor przytoczył stan faktyczny sytuacji na granicy polsko-białoruskiej zgodny na dzień 8 listopada 2021 roku, jak również wskazał i opisał najważniejsze regulacje prawne dotyczące zarówno granicy polskiej jak i granicy zewnętrznej strefy Schengen, a także związane z tym regulacje dotyczące cudzoziemców. Na podstawie tych informacji możliwym staje się więc przedstawienie całościowego aspektu prawnego obecnych wydarzeń. Z racji jednak na liczne interpretacje prawne tytułowej sytuacji granicznej postanowiono o przedstawieniu dwóch głównych stanowisk prawnych, a więc stanowiska wskazującego na istotne naruszenia praw cudzoziemców w trakcie trwania kryzysu granicznego, oraz stanowiska wskazującego na zasadne zawracanie i wstrzymywanie na granicy cudzoziemców przez służby RP.

Zaczynając od analizy prawnej wskazującej na istotne naruszenia praw cudzoziemców znajdujących się na granicy i ją przekraczających nie sposób jest się nie odwołać do zgodnych stanowisk prawnych wydanych przez takie organizacje jak Helsińska Fundacja Praw Człowieka czy Fundacja Batorego. Jednym z najczęstszych argumentów wskazujących na pogwałcenie praw przysługujących cudzoziemcom jest niewątpliwie niewywiązywanie się z obowiązków nałożonych na Straż Graniczną w związku z mechanizmem udzielenia ochrony międzynarodowej. Z uwagi na obecną sytuację graniczną przebywający tam cudzoziemcy posiadają wszelkie prawa aby móc wystąpić o takową z wnioskiem. Jak więc już przytaczano, na mocy prawa po wystąpieniu z wnioskiem cudzoziemcom tym przysługuje prawo do jego złożenia i rozpatrzenia. Co się z tym wiąże to konieczność wszczęcia odpowiednich postępowań administracyjnych oraz wydania decyzji. Według stanowiska HFPC mimo prób wystąpienia o ochronę międzynarodową, procedury co do cudzoziemców nie zostały rozpoczęte.

Inny argument wskazujący na zaniedbania prawne państwa polskiego odnosi się do wspomnianej zasady *non-refoulement*. Zgodnie z nią zarówno kraje takie jak Syria czy Afganistan jak i Białoruś nie są państwami dostatecznie bezpiecznymi, a zatem zabronione jest wydalenie lub usunięcie z terytorium kraju cudzoziemców na teren Białorusi jak i ekstradycja ich do krajów ojczystych [13]. Fundacja HFPC wskazuje jednocześnie na zagrożenie zasady zbiorowego wydalania cudzoziemców, które może mieć miejsce z uwagi na uniemożliwianie przekroczenia granicy polskiej grupom.

Wskazuje się ponadto na potencjalne naruszenie prawa cudzoziemców przebywających na granicy polsko-białoruskiej do wolności. Sytuacja ta wynika w głównej mierze z uwięzienia cudzoziemców pomiędzy kordonami służb polskich i białoruskich. W takiej sytuacji osoby te literalnie pozbawiane są prawa do swobody przemieszczania. Nie są w stanie przekroczyć granicy polskiej, lecz w tym samym czasie nie mają realnej możliwości cofnąć się w stronę dalszych terytoriów Białorusi, co wiąże się nawet z niemożnością potencjalnego powrotu do krajów ojczystych [12].

Problem dotyczy jednocześnie nie tylko głównych „ośrodków” występowania

cudzoziemców na przejściach granicznych, lecz także tych starających się przekroczyć „zieloną granicę” na pozostałych szerokościach państwa polskiego.

Przypomnieć trzeba przecież o konkretnych warunkach, które należy spełnić by państwo mogło legalnie wydalić cudzoziemca lub zawrócić go na granicę. Tak jak przy okazji mechanizmu ochrony międzynarodowej funkcjonariusze SG zobligowani są do przeprowadzenia sprawiedliwej i przejrzystej procedury przy okazji dyrektywy powrotowej. Wspomnieć także trzeba o formie pisemnej decyzji czy prawa do skorzystania ze środków odwoławczych. Największy problem stanowi tutaj zatem brak udowodnienia, że po pierwsze – cudzoziemiec skorzystał z przysługujących mu mechanizmów i praw, oraz po drugie – że służby polskie przeprowadziły procedurę zgodnie z prawem, oraz że ją rozpoczęły.

Chociaż nie są to wszystkie argumenty wskazujące na tezę o naruszaniu praw cudzoziemców, tak należy słowem podsumowania wskazać, że te i inne działania mające miejsce na granicy i na terytorium przygranicznym Polski i Białorusi są niezgodne z przepisami prawnymi i międzynarodowymi. Odwołać się tutaj należy do naruszania postanowień wynikających z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, Konwencji Genewskich, zarządzeń ETPC czy Traktatu o funkcjonowaniu UE, a także ustaw polskich.

Aspekt prawny sytuacji na granicy polsko-białoruskiej – analiza prawna wskazująca zgodne z prawem działania podejmowane wobec cudzoziemców

W odniesieniu do obecnej sytuacji granicznej istnieje także wiele interpretacji prawych wskazujących na absolutnie pełnoprawne działania podejmowane wobec cudzoziemców na granicy polsko-białoruskiej. W tym wypadku odwołać się można do stanowisk prawnych wydanych na przykład przez Instytut Ordo Iuris.

Zwolennicy działań prowadzonych przez rząd polski wobec sytuacji granicznej w odniesieniu do procedury ochrony międzynarodowej podnoszą, że wszelkie osoby które chcą ubiegać się o przyznanie im wspomnianej ochrony są zobowiązane do weryfikacji ich tożsamości oraz udzielenia innych potrzebnych informacji. Wymogi te reguluje ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Weryfikacja taka często kończy się wówczas ucieczką potencjalnych wnioskodawców z uwagi na niechęć w stosunku do funkcjonariuszy, nie zgodzenie się na przeniesienie do ośrodków, czy brak dokumentów. Wówczas na mocy przepisów ustawy o cudzoziemcach, zgodnie z art. 394 ust.4 pkt 2 Straż Graniczna uprawniona jest do między innymi „doprowadza cudzoziemca do granicy albo portu lotniczego albo morskiego państwa, do którego następuje doprowadzenie [14]”.

Instytucja Ordo Iuris w swoim stanowisku wskazuje również na inne przypadki, w których Straż Graniczna uprawniona jest do podjęcia działań związanych z dyrektywą powrotową. Powołuje się tutaj więc na ustawę o Straży Granicznej wskazującą na cudzoziemców, którym wydano decyzję o zobowiązaniu do powrotu bądź wydaleniu, czy też na art. 35 ust 1 ustawy o cudzoziemcach, który zezwala na doprowadzenie do granicy jeżeli cudzoziemiec przekroczył granicę nieumyślnie i wbrew przepisom [15].

Inny argument broniący tezy o zgodnych z prawem działaniach dt.

cudzoziemców odnosi się do kwestii zobowiązania do powrotu cudzoziemców znajdujących się na terytorium lub na granicy. Wskazuje się tutaj ponownie na cudzoziemców, którzy nie współpracują z polskimi służbami w odniesieniu do przykładowo prób uruchomienia mechanizmu ochrony międzynarodowej. Cudzoziemcy, którzy nie współpracują z państwowymi organami uznawani są z mocy prawa za stwarzających zagrożenie i nie przestrzegających prawa polskiego, czego obowiązek wynika wprost z konwencji genewskich [16]. Warto tutaj pamiętać, że środki zapobiegawcze względem cudzoziemców nie są stosowane wyłącznie wtedy, gdy osoby przekraczające granicę bezzwłocznie stawiają się u władz w celu uruchomienia procedur. To znaczy, że w każdym innym wypadku prawo krajowe zezwala na doprowadzenia do granicy, a cudzoziemcy nie mogą korzystać z normalnie przysługującej ochrony.

Istotnie warto również wspomnieć o argumencie odnoszącym się do zasady *non-refoulement*. Instytucja Ordo Iuris podkreśla w swoim stanowisku, że zasada ta nie ma charakteru absolutnego i przede wszystkim dotyczy uchodźców. Nie dotyczy natomiast cudzoziemców ubiegających się o pomoc międzynarodową co znaczyłoby, że obecnym cudzoziemcom nie do końca przysługuje możliwość korzystania z tej zasady. Za autorami należy przytoczyć tutaj orzecznictwo, a więc Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 7 listopada 2012, który wskazuje, że katalog przyczyn nadania statusu uchodźcy nie obejmuje ofiar wojen, klęsk żywiołowych, głodu, sytuacji rodzinnej, braku pracy i możliwości nauki czy biedy. Wyrok ten podkreśla, że również uzasadniona obawa przed prześladowaniem, która wskazuje cechę uchodźcy jest uczuciem czysto subiektywnym i indywidualnym, a to z kolei powoduje wymóg odniesienia się do sytuacji obiektywnie [17]. W takim wypadku należy zaznaczyć, że sytuacja każdego cudzoziemca powinna zostać zbadana obiektywnie, a to w chwili obecnej jest niemożliwe nie tylko z uwagi na liczne ich grupy przebywające na granicy, ale także na dążenie przez nich do siłowej konfrontacji ze służbami polskimi strzegącymi granic oraz do siłowego sforsowania przejść granicznych.

Podsumowanie

Podsumowując rozważania nad aspektem prawnym sytuacji na granicy polsko-białoruskiej należy zaznaczyć, że zarówno interpretacje prawne wskazujące na ewidentne naruszenia praw cudzoziemców, jak i interpretacje wskazujące na zgodne z prawem działania podejmowane wobec nich nie zostały w sposób zupełny wyczerpane. Mimo to argumenty obu stron są objętościowo i rzeczowo spójne na tyle, by móc na ich podstawie dojść do określonych wniosków. Nie ulega więc wątpliwości, że aspekt prawny (również polityczny, społeczny i ekonomiczny) opisywanej sytuacji granicznej jest problemem niezwykle złożonym i otwartym. Problemem jest tutaj również ponadprzeciętna dynamizacja wydarzeń na pograniczu Polski i Białorusi o czym świadczy fakt co raz częstszych eskalacji ze strony białoruskiej oraz samych cudzoziemców. Taki rozwój wypadków może prowadzić do włączania i wyłączania niektórych przepisów prawnych, o których dzisiaj wspomina się, a także uruchamiania zupełnie nowych procedur czy tworzenia zupełnie nowych aktów prawnych. Sytuacja pograniczna na stan 8 listopada 2021 roku zdaje

się faktycznie przypominać zdefiniowaną na wstępie wojnę hybrydową skierowaną wobec Unii Europejskiej i samej Polski. Obecna sytuacja to również celowe wykorzystywanie nieświadomych i podatnych na manipulacje ludzi, a w tym kobiet i dzieci. Na popularności zdaje się zyskiwać pogląd, że znajdujący się na granicy cudzoziemcy to jednocześnie narzędzie polityczne wykorzystywane przez Białoruś. Zebrane i przedstawione w artykule oceny prawne nie definiują problemu jednowymiarowo. Zamiast tego przedstawiają odrębne od siebie punkty widzenia i analizy prawne zachęcające do wyrobienia własnej, bazującej na prawie opinii. BIBLIOGRAFIA

1. Stanowisko Zespołu Ekspertów Prawnych Fundacji im. Stefana Batorego w związku z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej [w] <https://www.batory.org.pl/oswiadczenie/stanowisko-zespolu-ekspertow-prawnych-fundacji-im-stefana-batorego-w-zwiazku-z-sytuacja-na-granicy-polsko-bialoruskiej/> [dostęp 14.11.2021]

2. Odpowiedź Komendanta PoSG na pismo Rzecznika Praw Obywatelskich [w] <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowied%20Komendanta%20P%20odlaskiego%20SG%2018.08.2021.pdf> [dostęp 14.11.2021]

3. Komunikat prasowy ETPCz [w] [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:\[%22003-7100942-9612632%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-7100942-9612632%22]}) [dostęp 14.11.2021]

4. PoSG, Na polsko-białoruskiej granicy [w] <https://www.podlaski.strazgraniczna.pl/pod/aktualnosci/42586,Na-polsko-bialoruskiej-granicy.html> [dostęp 14.11.2021]

5. Helsińska Fundacja praw człowieka, Analiza prawna sytuacji na polsko-białoruskiej granicy [w] https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2021/09/Analiza-prawna-sytuacji-na-polsko-bialoruskiej-granicy_9.09.2021.pdf [dostęp 15.11.2021]

6. Ustawa z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw

7. MSWiA, Minister Mariusz Kamiński przedstawił szczegóły dotyczące budowy zapory na granicy z Białorusią [w] <https://www.gov.pl/web/mswia/minister-mariusz-kaminski-przedstawil-szczegoly-dotyczace-budowy-zapory-na-granicy-z-bialorusia> [dostęp 15.11.2021]

8. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 z dnia 9 marca 2016 r. w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice (kodeks graniczny Schengen) (Dz.U.UE.L.2016.77.1)

9. Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (Dz.U.2019.1776)

10. Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U.2021.1486)

11. Protokół nr 4 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności gwarantujących niektóre prawa i wolności, inne niż już zawarte w Konwencji i w Pierwszym Protokole dodatkowym do Konwencji [w] http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1153/protokol_nr_4_do_kwslwfdk.pdf, [dostęp 15.11.2021]

12. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz.U.UE.C.2007.303.1)

13. Fundacja Batorego, Stanowisko Zespołu Ekspertów Prawnych Fundacji im.

Stefana Batorego w związku z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej [w] <https://www.batory.org.pl/oswiadczenie/stanowisko-zespolu-ekspertow-prawnych-fundacji-im-stefana-batorego-w-zwiazku-z-sytuacja-na-granicy-polsko-bialoruskiej/> [dostęp 16.11.2021]

14. Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U.2020.35)

15. Ordo Iuris, Analiza prawna aktualnej sytuacji na granicy polsko-białoruskiej [w] <https://ordoiuris.pl/wolnosci-obywatelskie/analiza-prawna-aktualnej-sytuacji-na-granicy-polsko-bialoruskiej/> [dostęp 16.11.2021]

16. Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., (Dz.U. 1991 nr 119 poz. 515).

17. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 7 listopada 2012 r. w sprawie sygn. akt V SA/Wa 109/12.

СЕКЦІЯ: ПРИРОДНИЧО-ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК

**Людмила Воловик, Людмила Цивінська
Переяслав**

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, екології і методики навчання,
магістрантка II року навчання факультету гуманітарно-природничої освіти
і соціальних технологій н.п. «Географія»
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ І НАСЛІДКИ

У статті схарактеризовані особливості сучасних міграційних процесів в Україні, напрямки міграцій, їх причини, наслідки відтоку населення працездатного віку за кордон. Проаналізовано демографічну ситуацію в Україні за минулі роки і сучасний стан, досліджено вікову і статеву структуру населення.

Ключові слова: міграційні потоки, демографічна ситуація, напрямки міграції, причини міграції, працездатне населення.

Актуальність дослідження визначається тим, що природною основою демографічної ситуації в Україні є народонаселення.

Чисельність населення, його динаміка, структура є найважливішими показниками демографічної характеристики народонаселення.

Одним із головних чинників динаміки загальної чисельності населення України є його природний рух. Сучасна демографічна ситуація характеризується збереженням тенденції скорочення чисельності населення України, його економічно активної частини і питомої ваги зайнятості населення.

Темпи зростання населення України є надто повільними через зниження природного приросту, його механічну рухливість та інтенсивний відтік осіб молодого віку, що зумовлює деформацію вікової структури працездатних осіб. Перспектива для України є невтішною, оскільки очікується від'ємний природний рух, а відтак - зменшення чисельності трудових ресурсів, що позначиться на розширеному відтворенні і зумовить потребу максимальної орієнтації на впровадження інноваційних технологій, які замінять фізичну працю.

Демографічний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як чинник і водночас як результат її функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питанню вивчення населення, його природного і міграційного руху приділяється багато уваги з боку академічних установ, а саме: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, Інститут географії НАН України, провідні наукові установи країни, заклади вищої освіти України.

Людському розвитку в Україні, пріоритетам розвитку сільських поселень у контексті децентралізації управління, населенню України, демографічному виміру якості його життя, демографічним тенденціям в Україні у 2002 – 2019 роках, державному інвестуванню в соціальний розвиток України, медико-демографічним проблемам в Україні та шляхам їх подолання присвячені праці відомих вітчизняних учених О.М. Гладуна, Т.А.Заяць, Левчука Н.М., Е.М.Лібанової, О.В.Макарової, Новікова В.М Рудницького О.П. та інших.

Щоразу виникають нові, складніші проблеми, пов'язані з міграціями, як для науковців, так і для тих, хто управляє надзвичайно важливим для держави процесом міграційних змін.

В умовах нестабільності ринку праці відбувається посилення ролі міграційних процесів в соціально-економічному розвитку держави загалом та її окремих регіонів зокрема.

Відкритість економіки України та трансформаційні зміни господарства країни значно активізували процеси, пов'язані з міжрегіональними та міждержавними міграціями населення. Особливого значення набули трудові міграції населення, що значною мірою стосуються людей молодого віку різних фахових спеціальностей. Все це зумовлює необхідність пошуку нових наукових підходів до вивчення міграцій населення, потребу їх глибокого та ретельного дослідження [4].

Виклад основного матеріалу. Міграції населення – це споконвічний і повсюдний процес, що супроводжує життя людини, характерний для будь-яких більш або менш значних людських утворень в будь-які часи. Вся сучасна картина розміщення населення по земній кулі створена, в її визначальних рисах, міграціями населення [4].

Початком вивчення міграцій населення пов'язаний з виходом у 1662 р. книги Джона Граунта, родоначальника демографії, де міграція розглядалася як природний процес перерозподілу населення по території [5].

Відомий український демограф І.М.Прибиткова у своїй книзі «Основи демографії» (1995) визначає, у вузькому значенні поняття міграція являє собою вид територіального переміщення населення, який завершується зміною постійного місця проживання, що у буквальному розумінні слова означає переселення.

Міграції не виникають самі по собі, а зумовлюються групою чинників, що виявляються за певних умов, у певному середовищі. Вони характеризують стан розвитку різних сфер життя суспільства, який різниться не лише між державами, а й в середині кожної з них.

Упродовж десятиліть існування автаркічної суспільної системи населення

України було позбавлено можливості на власні очі побачити зарубіжні країни, сприймало життя за кордоном крізь призму ідеологічних стереотипів. Криза ідеології 80-х років призвела до того, що в суспільній свідомості оцінки багатьох суспільно-історичних явищ були змінені на протилежні. Для значної частини населення неприйняття всього іноземного перетворювалося на його ідеалізацію. З цим великою мірою було пов'язане швидке поширення еміграційних настроїв і розгортання четвертої хвилі еміграцій з України, яку відраховують з 1980 р. (від початку горбачовської перебудови), коли представники з України почали приїжджати в Канаду і чимало українців залишилося там. Четверта хвиля міграції триває і нині. Основні центри притягання мігрантів четвертої хвилі – Росія, Польща, Чехія, Італія, Португалія, Угорщина, Греція, Словаччина, Білорусь.

Важливою є вчасна оцінка тих змін, які відбуваються у розвитку міських поселень. У цілому такі зміни оцінюються позитивно, оскільки прискорене зростання чисельності міських жителів, яке відбувалося переважно за рахунок сільського населення, ускладнює проблему розвитку сільського господарства й соціальної перебудови села.

По-друге, скорочення темпів приросту населення є характерним для всіх розмірних категорій міських поселень, у тому числі більших і найбільших міст, але найпомітніше воно саме в малих поселеннях [1].

По-третє, аналіз додаткових матеріалів, зокрема оцінка зрушень, які сталися за період між переписами населення 1979 і 2001 років, свідчать, що в останнє десятиріччя проходило вирівнювання темпів зростання міського населення, яке живе в поселеннях різних розмірних категорій. Наприклад, чисельність населення, що проживає в містах України з кількістю жителів від 50 до 100 тис., зростає на 16,1%, у містах з населенням від 100 до 500 тис. осіб також на 16,4%, у містах з населенням від 500 тис. до 1 млн. осіб — на 13,5%.

Слід зазначити, що уповільнення і вирівнювання темпів росту великих, більших та найбільших міст необхідно оцінювати позитивно. Подальше уповільнення темпів зростання малих і середніх міських поселень не можна визнати прийнятним. У багатьох міських поселеннях названої розмірної категорії існують досить сприятливі умови для розвитку: є резерви трудових ресурсів, запаси багатьох видів мінеральної сировини, води, палива тощо.

Статеві-вікова структура населення є одним з важливих демографічних показників. Саме цей показник дозволяє зробити певні висновки щодо демографічних тенденцій і визначити можливі зміни динаміки чисельності населення в майбутньому. Сама ж статеві-вікова структура населення є результатом особливостей народжуваності і смертності населення в конкретних історичних умовах відтворення.

Важливу роль у природному відтворенні населення та визначенні демографічної бази трудових ресурсів відіграє характер вікової структури населення. Характерною особливістю сучасної вікової структури населення України є зниження частки дітей в загальній чисельності населення. Це свідчить про те, що в Україні на сучасному етапі її соціально-економічного

розвитку склався звужений тип відтворення населення. Причому сільське населення, судячи з його вікової структури, має менші можливості порівняно з міським щодо активізації відтворення нових поколінь.

Важливим чинником подальшого економічного і соціального розвитку країни є співвідношення між основними віковими групами населення — до працездатного та старшого за працездатний. Аналіз вікової структури населення України за минулі роки показує істотне зменшення як чисельності, так і питомої ваги дітей у віці до 16 років у загальній чисельності населення країни. Дещо зменшується чисельність і питома вага осіб працездатного віку (чоловіків у віці 16-60 років і жінок – 16-60 років).

Чисельність населення України у віці, старшому за працездатний, щорічно зростає. Зменшення питомої ваги дітей та осіб працездатного віку при одночасному зростанні населення у віці, старшому за працездатний, свідчить про постаріння населення країни. При збереженні сучасних тенденцій народжуваності і смертності у майбутньому цілком можливе подальше збільшення питомої ваги осіб похилого віку і відповідно — загальне постаріння населення України [1].

Розвиток будь-яких міжнародних процесів, включно із міграційними, відбувається під впливом не лише внутрішніх для окремої країни, а й загальних світових тенденцій.

Різниця рівнів добробуту та якості життя між Україною та більш багатими та благополучними сусідами, яка спонукає багатьох людей шукати покращення своїх життєвих перспектив шляхом міграції, визначає формування не самої міграції, а лише міграційного потенціалу, для реалізації якого, тобто перетворення на реальну міграцію, має існувати не тільки бажання виїхати, а й можливість в'їхати до іншої країни, знайти роботу за кордоном.

Висновки. Одним із важливих зовнішніх чинників міграції українців є потреба у додатковій робочій силі багатьох країн як на схід, так і на захід від державних кордонів. Частково вона пояснюється несприятливими демографічними тенденціями.

Так, «за середнім варіантом останнього прогнозу ООН (2017 р.), до кінця століття населення Німеччини скоротиться більш, ніж на 10 млн. осіб, Італії – на 12 млн. осіб, Польщі – на 17 млн. осіб [2].

Враховуючи низьку вірогідність підвищення народжуваності до рівня, який би забезпечив приріст населення, міграція перетворюється чи не на єдине реальне джерело його поповнення. За розрахунками, для підтримки нинішньої чисельності населення, «стара Європа» мала б залучити впродовж 50 років 47 млн. осіб (949 тис. осіб на рік).

Ускладненням економічного становища та забезпечення звичного рівня задоволення потреб населення розвинутих країн загрожує не стільки зменшення населення, скільки його постаріння, скорочення частки осіб працездатного віку. В Європі особи старше 60 років у 2050 р. становитимуть 35% населення (27% у 2019 р.), а старше 80 років – майже 5,8 %. Причому саме на Європейському континенті проживатиме 27 % всіх жителів найстаршої

вікової групи. Тому, коефіцієнт демографічного навантаження до 2050 р. збільшиться в розвинутих країнах з нинішніх 53 осіб непрацездатного віку до 77 на 100 працездатних (за відсутності імміграції – до 83 на 100 працездатних). Нині депопуляція та старіння населення значно ускладнюють проблеми охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, догляду за старими та дітьми.

По-перше, соціальний захист фінансується за рахунок податків з працюючих і, отже, залежить від їхньої чисельності.

По-друге, соціальна сфера та охорона здоров'я потребує все більшої кількості живої праці, внутрішні ресурси якої обмежені. Дефіцит робочої сили в розвинутих країнах, особливо у сфері послуг, будівництві, сільгоспвиробництві тощо обумовлює більш гнучке ставлення до допуску на свої території працівників з-за кордону. Більшість країн цієї групи в умовах скорочення та старіння населення стають відкритішими для імміграції.

За даними ООН, яка періодично проводить опитування урядів щодо спрямування їхніх міграційних політик, частка розвинених країн, які заохочують імміграцію, збільшилася з 2% в 1996 р. до 28,1% в 2020 р., а частка тих з них, які заохочують в'їзд іноземних висококваліфікованих працівників, сягнула 62,3% [4].

Негативні тенденції в економіці України, відсутність робочих місць, особливо у сільській місцевості, невідвратно позначилися на показниках матеріального добробуту населення. Поряд із серйозним негативним впливом інфляційних процесів, кризові явища болісно вразили ринок праці, сферу доходів населення, що змусило населення у пошуках роботи мігрувати за кордон.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левчук Н.М. Рудницький О.П. Втрати міського та сільського населення України внаслідок Голодомору у 1932-1934 рр.: нові оцінки // Український історичний журнал. – 2015. - №4 – С. 84-112
2. Людський розвиток в Україні: пріоритети розвитку сільських поселень у контексті децентралізації управління / за ред. Е.М.Лібанової; відп. за вип. О.В.Макарова, Т.А.Заяць; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В.Птухи НАН України – Київ: Академперіодика, 2020. – 354 с. (28,76 ум. др. арк.). - ISBN 978-966-360-412-1 (у складі авторів – Макарова О.В.).
3. Населення України. Демографічний вимір якості життя: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. – Київ, 2019. – 392 с. – ISBN 978-966-02-8900-6 (у складі авторів - Хмелевська О.М.).
4. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002– 2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. – Київ, 2020. – 174 с.
5. Новіков В.М., Макарова О.В., Откидач М.В. Державне інвестування в соціальний розвиток (інфраструктурний аспект) / тех. ред. Герасименко І.В. Нац. акад. наук укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. – Електронне

видання. – Київ, 2020. – Об'єм даних 1,23МБ, ISBN 978-966-02-9351-9.

6. Рудницький О. П. Сучасні медико-демографічні проблеми в Україні та шляхи їх подолання / О.П.Рудницький, Л.А.Чепелевська // Україна. Здоров'я нації. –2015. – № 3 (35.). С. 39 – 43.

УДК

**Людмила Воловик, Людмила Левченя
Пераяслав**

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, екології і методики навчання,
студент IV курсу факультету гуманітарно-природничої освіти
і соціальних технологій н.п. «Географія»
Університет Григорія Сковороди в Пераяславі

ВПЛИВ ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ НА ЕКОЛОГІЧНУ СИТУАЦІЮ РІВНЕНЩИНИ

У статті здійснено аналіз місць та умов добування бурштину на території Рівненщини, а також визначено вплив видобутку на компоненти довкілля. З'ясовано основні аспекти бурштинової проблеми: екологічні, соціальні та політичні. Узагальнено основні шляхи вирішення негативних наслідків видобутку бурштину та підтримки належного екологічного стану Рівненської області.

Ключові слова: бурштин, екологічна ситуація, Рівненщина, видобуток, екологи, «бурштинова лихоманка», нелегальне видобування.

Актуальність теми полягає у тому, що порушення природної рівноваги в будь-якій екосистемі може викликати непередбачені наслідки, які у більшості випадків мають негативний вплив і несуть небезпеку для людей та багатьох інших живих організмів. Територія Рівненщини знаходиться у складній екологічній ситуації, яка виникла в результаті неефективного природокористування за минуле десятиріччя внаслідок видобутку бурштину та порушення екологічної рівноваги у навколишньому природному середовищі.

Вагомий вплив на екологічний стан регіону має видобуток бурштину. Бурштин – це корисна копалина, виробне напів дорогоцінне каміння, що утворилося внаслідок кристалізації впродовж декількох мільйонів років смоли древніх хвойних дерев без доступу кисню. Україна є європейським лідером за запасами бурштину, його найбільші запаси знаходяться на території Рівненської області. Найбільшим родовищем є Клесівське, виявлене в 1980 р. на території цієї ж області, яке за рівнем бурштиноносності не поступається жодному в Україні.

Окрім Клесівського родовища Рівненщина має ще декілька менших за розмірами родовищ бурштину: Вільне, Володимирець-Східний, родовище

«Золоте», західна частина ділянки Каноничі, родовище «Томашгород» та відносно незначні поклади бурштину на території Володимирецького району.

Утворення розсипів бурштину залежить від трьох чинників:

- тривалого існування хвойних лісів на підвищеному суходолі з розгалуженою річковою системою;

- сприятливих кліматичних умов;

- морського басейну, в осадах якого акумулювався бурштин.

Такі природні умови обумовили наявність в області бурштинових родовищ, які розробляються легальним і нелегальним способами. Офіційно українські підприємства щорічно видобувають усього близько 4 тонн, що становить 5% від реального обсягу видобування бурштину в Україні. [2]

Масштаби проблеми настільки гнітючі, що майже неможливим є розрахунок нанесеної шкоди довкіллю та державі. Лише за офіційними даними близько 600 га землі порушено внаслідок незаконної діяльності з видобутку бурштину. Видобуток бурштину призводить до деградації зональних ґрунтів та підстильних материкових порід, знищення родючого гумусово-елювіального горизонту ґрунтів підзолистого типу, корневих систем дерев, заболочення території, зміни рівня ґрунтових вод.

Виклад основного матеріалу. Для визначення масштабів глобальності проблеми негативного впливу видобутку бурштину на навколишнє природне середовище, необхідно розглянути особливості його добування. Виділяють два найпоширеніші способи видобутку цієї копалини – механічний та гідравлічний.

Механічний спосіб ґрунтується на розробці масиву ґрунту у відкритому кар'єрі або під землею, з використанням екскаваторів і самоскидів, які перевозять продуктивну породу до промивальної установки. Проте такий спосіб видобування був визнаний економічно не вигідним через низьку рентабельність: великі експлуатаційні та економічні затрати, виніс породи на поверхню і негативний екологічний вплив на довкілля. Гідравлічний спосіб видобутку характеризується розмиванням продуктивного шару ґрунту струменями високого тиску та виносу бурштину на поверхню родовища гідравлічними потоками. [4]

Видобування бурштину на території Рівненської області переважно ведеться нелегальним способом, який має певні відмінності від легального, а саме, менші розміри кар'єрів, оскільки більшість видобутку проходить вручну, але попри це нелегальне видобування не передбачає дотримання норм охорони довкілля та екологічних заходів, які допомогли б зменшити негативний вплив на природу.

Слід зазначити, що обсяги видобутку бурштину величезні. Навіть за найскромнішими підрахунками вони сягають від 120 до 300 тонн на рік. Достовірних даних немає. Приблизний загальний річний дохід на цьому ринку складає до 300 мільйонів доларів. Це величезна спокуса для нелегалів.

Україна є одним з європейських лідерів за запасами бурштину. Українські компанії, які мають державні ліцензії на видобуток бурштину, щорічно видобувають близько 4 т цього мінералу. Це лише невеликий відсоток від

реального видобування бурштину в Україні. Набагато більше його викопують на незаконних промислах, які держава не контролює. Офіційно дозволи на видобуток мають тільки шість компаній: дві приватні, а також чотири державних підприємства, які упродовж минулих років не працюють через банкрутство чи бюрократичні проблеми.

Екологи вимагають припинити варварський видобуток бурштину, адже внаслідок неконтрольованого його видобутку стрімко знищуються лісові насадження та надра, для відновлення яких знадобляться десятиліття. «Там є такі землі, де вже взагалі не можна проводити жодного видобутку, навіть легального, а не те що нелегального, оскільки популяція і біорізноманіття в таких лісах з'явиться тепер не раніше, ніж за сто років». [5]

Екологи вважають, що в лісі, де вже побували бурштинокопачі, через кілька років повсихають всі дерева, бо гідрологічний режим лісів порушений ямами та помпами. Проблеми будуть і у тварин, які потрапляють в ями і не можуть звідти вибратись. Дуже часто бурштин добувають у цінних природних територіях. Коли добувають бурштин, копачі не зважають на режим територій, що призводить до неможливості існування багатьох рідкісних видів тварин з Червоної книги, які не люблять, коли їх турбує людина. Наприклад, рись чи чорний лелека.

Як зазначають фахівці з Держлісагентства України, на території Рівненської області через нелегальний видобуток бурштину вже пошкоджено 3,5 тис. га лісу. Це відбувається через те, що «чорні» копачі не дотримуються технології видобутку, вимиваючи бурштинове каміння мотопомпами, що призводить до руйнування дренажних каналів підземних вод. Це призводить до катастрофічних наслідків: повне знищення можливості циркуляції підземних вод і як наслідок мікрокліматичні зміни в цих регіонах.

За інформацією районних управлінь Держземагентства, згідно обстежень робочих груп, в області внаслідок несанкціонованого видобування бурштину порушено 1046,36 га земель. (Рис. 1)

Пошкоджені землі внаслідок видобування бурштину

Назва адміністративно-територіальної одиниці	Порушення земель, га
Березнівський район	1,2
Володимирецький район	594,06
Дубровицький район	31,49
Рокитнівський район	21,9
Сарненський район	397,71
Усього в області	1046,36

Рис.1. Пошкоджені землі внаслідок видобування бурштину

Окрім зазначених площ на трьох земельних ділянках, наданих в установленому законодавством порядку, здійснюється видобуток бурштину, а саме: на території Володимирецького району – 18 га (ТзОВ «Центр «Сонячне ремесло»), у Дубровицькому районі – 3,73 га (ДП «Бурштин України»), у

Сарненському районі – 6,7 га (ДП «Бурштин України»). [7]

З незаконним видобутком бурштину намагаються боротися за допомогою Закону. Зокрема, Верховна Рада в першому читанні ухвалила законопроект про видобування та реалізацію бурштину. Державні компанії мають на меті відновити легальний видобуток. Проблема носить державний характер.

Активісти та екологи намагаються у різний спосіб привернути увагу державних структур до проблеми видобутку бурштину у Рівненській області. Правоохоронцями проводяться рейди на нелегальних бурштинових копанках, вилучається нелегально видобутий бурштин, відкривають кримінальні провадження, проводяться виїзні наради із залученням органів місцевого самоврядування, однак поки що системно вирішити проблему не вдалося.

З метою легалізації видобування бурштину, необхідно переоцінити його ресурси, організувати розробку покладів державними підприємствами, як це запроваджено у багатьох країнах. Водночас, слід зробити доступним ринок мінеральної сировини, як у сусідній Польщі, де бурштин законно видобувають і продають через біржу. Необхідно контролювати пункти нелегальної скупки і перевезення бурштину за кордон. До нелегалів видобутку цієї цінної сировини мають застосовуватися у відповідності до українського законодавства санкції, розміри яких стануть небажанням займатися таким нелегальним бізнесом. Люди, які займається цим видом діяльності не переймаються проблемами довкілля.

Шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу, характеризується негативними змінами в стані навколишнього середовища, викликаними діяльністю людини. Ці зміни полягають у забрудненні навколишнього середовища, виснаженні як бурштинових ресурсів, так і представників флори і фауни Рівненської області, які потерпають від безвідповідальності людини, сприяють руйнуванню екологічних систем природи. Все це, у свою чергу заподіює шкоду чи створює реальну погрозу заподіяння такої шкоди здоров'ю людини, рослинному і тваринному світу, матеріальним цінностям.

Шкода, заподіяна природному середовищу, по особливому виявляється в часі і просторі. Усі складові частини природного середовища знаходяться між собою у взаємодії і взаємозв'язку, вони складають єдину екосистему, а в межах конкретних ділянок суші чи водойм утворюють єдину спільність організмів, рослинності і т.п. – біоценоз.

Заподіяння шкоди одній з частин екосистеми негайно відбивається на стані інших. Змінена внаслідок заподіяної шкоди якість природного середовища у свою чергу негативно впливає на соціальне середовище: завдається шкода здоров'ю людей, майну.

Висновки. Таким чином, неефективне нераціональне видобування бурштину у Рівненській області несе пряму загрозу зміні екосистем не тільки цього регіону, але й усій країні. Зміна екосистем з негативної точки зору, впливатиме не тільки на стан лісових масивів, видовий склад дерев, трав'яної рослинності, тваринний світ, але й людину, умови її безпечної життєдіяльності.

Отже, найбільший негативний вплив – це, звісно, шкода для навколишнього середовища. Перш за все, мова йде про порушення лісового фонду та сільськогосподарських земель. Незаконний видобуток бурштину призвів до того, що у Рівненській області за останні роки знищено родючий шар ґрунту на площі понад 1000 га землі, пошкоджено більше 400 га лісу.

Проблема потребує негайного вирішення, адже екологічні наслідки від незаконного видобутку бурштину «загарбницькими» методами, катастрофічні.

Окрім цього, бурштинове протистояння потребує значних технічних і людських ресурсів, які повинні бути спрямовані, насамперед, на боротьбу з незаконним добуванням бурштину. До того ж, на пошкоджених ділянках гине молодий ліс, а висадити новий просто неможливо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Валюшко І. «Янтарная регалия» или золотая лихорадка: каким путем пойдет Украина? / І. Валюшко // Зеркало недели. Украина. №45, 28 ноября 2014 г.

2. Войчун Н.І. Геоекологічні аспекти видобування бурштину в межах Рівненської області / Н.І. Войчун, Ю.М. Андрейчук, Є.А. Іванов // Теоретичні та прикладні аспекти досліджень з біології, географії та хімії : матер. II-ої Всеукраїн. заоч. наук. конф. Суми, 2018. С. 68–72

3. Корнієнко В.Я. Перспективи та сучасний стан видобутку бурштину в Україні / В. Я. Корнієнко // Вісн. Націон. ун-ту водн. господ. та природокорист. 2014. Вип. 3 (67). С. 127–133.

4. Курепа С.С. Екологічні наслідки незаконного видобутку бурштину в Рівненській області / С.С. Курепа // Природно-ресурсний комплекс Західного Полісся: історія, стан, перспективи розвитку: матер. конф. Березне, 2007. С. 89–90.

5. Сивий М. Географія мінеральних ресурсів України / М. Сивий, І. Паранько, Є. Іванов. Львів : Простір М, 2013. 684 с.

6. Тимочко Т.В. Екологічні наслідки видобування бурштину та шляхи їхнього подолання / Т.В. Тимочко // Рекультивація територій, порушених внаслідок видобування бурштину: інформ. матер. до засід. кругл. столу (м. Рівне, 4 вересня 2015 р.). Рівне, 2015. С. 4–5.

7. Федас С. «Сонячний камінь» по гривні за грам /С. Федас. Режим доступу: [http:// www.rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=024093](http://www.rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=024093).

УДК 373.5.016:91]:005.336.2-027.555

**Іванна Варчук
Переяслав**

магістрантка II року навчання факультету гуманітарно-природничої освіти
і соціальних технологій н.п. «Географія»

Науковий керівник:
Мічуда В.В. – к. і. н., ст. викладач кафедри географії, екології і методики навчання
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ УЧНІВ СТАРШОЇ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті досліджується формування громадянської компетентності на уроках географії, що включає соціалізацію учня, формування його національної свідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких навичок і навичок життєзабезпечення, здатності до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів.

Ключові слова: громадянська компетентність, соціалізація, саморозвиток.

Актуальність теми дослідження. Розвиток громадянського суспільства в Україні, послідовна інтеграція держави в систему європейських і світових цінностей та демократії потребує наявності у її громадян знань, навичок, ставлень та цінностей для підтримки, захисту й просування цих ідей.

Сучасне суспільство вимагає від школи підготовки випускників, здатних самостійно вирішувати життєво важливі завдання, бути соціально активними, усвідомлювати соціально-економічні події, критично мислити, використовувати набуті ними знання на практиці при вирішенні конкретних життєвих проблем. Враховуючи це усе більшого значення набуває компетентісно орієнтована освіта, а отже, – і компетентісний підхід до викладання навчальних предметів, оскільки набуті в процесі навчання компетентності є індикаторами, що дозволяють визначити готовність учня-випускника до подальшого особистого розвитку та активної участі у житті суспільства.

Метою є дослідження процесу формування громадянської компетентності на уроках географії.

Виклад основного матеріалу. Формування громадянської культури та її якісний рівень – є аспектом, який розглядається в багатьох сучасних дослідженнях із соціології, політології, педагогіки, психології. Вони вирішують питання важливості формування громадянської культури та громадянської компетентності в сучасних умовах розвитку суспільства, висвітлюються

погляди на сутність та структуру громадянської компетентності, розглядаються засоби та шляхи її формування.

Громадянська компетентність (ГК) може бути розглянута як одна з ключових компетентностей людини. Під ГК розуміють здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного громадянського суспільства.

12 квітня 2016 року Рада Європи прийняла нову Рамку компетентностей для культури демократії, визнаючи важливість розвитку громадянських компетентностей через освіту. Створення умов для формування особистості, для якої громадянське суспільство є центром розкриття його творчого потенціалу, задоволення особистих та суспільних інтересів, залишається одним із головних завдань освіти в Україні. Виховний процес потребує значного змістовного та організаційного оновлення, коли визнання громадянських цінностей відбуватиметься не примусово, а в результаті особистої прихильності до них. Важливим є розширення практичного досвіду громадянської участі учнів, формування в них компетентної громадянської позиції та усвідомлення необхідності вчитися цьому протягом життя [2, с. 34].

Ухвалення Закону України «Про освіту» та основ стандартів освіти Нової української школи, введення із 2018–2019 навчального року в школах інтегрованого предмета «Громадянська освіта» (10 клас, рівень стандарту) актуалізують питання теоретичного обґрунтування засад громадянської освіти, уточнення структури громадянської компетентності, що має бути результатом громадянської освіти, та визначення ефективних способів і форм її формування у школярів [2, с. 35].

Сьогодні МОН України вже оприлюднило для обговорення стратегію розвитку громадянської освіти до 2022 року. Стратегію розвитку громадянської освіти на період до 2022 р., план заходів щодо її реалізації розроблено на виконання п. 2 розпорядження КМУ від 3 жовтня 2018 р. № 710-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (де громадянська освіта розуміється як навчання та громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей) та п. 19 плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері, затвердженого розпорядженням КМУ від 21.03.2018 р. № 179-р робочою групою, створеною наказом МОН України від 25.04.2018 р. № 430 [1, с. 75].

У 2016 році була затверджена Концепція Нової української школи, де однією з ключових для життя компетентностей є соціальна та громадянська компетентності. Вона визначає «всі форми поведінки, які необхідні для ефективної та конструктивної участі в суспільному житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, запобігати та вирішувати конфлікти, йти на компроміси. Повага до закону, повага до прав людини та підтримка соціокультурного різноманіття». Громадянська та соціальна компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, процвітання та здоровим способом життя [1, с. 78].

Для розкриття поняття громадянської компетентності важливим є аналіз поняття громадянства. Громадянство – це певна позиція людини по відношенню до своєї держави і народу. Ця позиція виявляється в громадянському самовизначенні особистості. Йдеться насамперед про почуття єдності зі своєю державою і суспільством, любов до Вітчизни, готовність долати життєві труднощі тощо.

Громадянство – це «духовно-моральна цінність, світогляд і психологічні особливості людини, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною. Дослідниця Волкова зазначає, що громадянськість формується в процесі громадянського виховання поряд з такими особистісними якостями, як патріотизм, національна самосвідомість, культура міжнаціональних відносин, планетарна свідомість, правосвідомість, громадянська позиція, а також громадянський обов'язок і громадянська відповідальність [5, с. 85].

За словами Ю. Підлісної, у широкому розумінні, громадянська компетентність виступає як різновид соціальної компетентності, як функція громадянського суспільства, що формує ґрунт для ефективної та успішної діяльності окремих осіб, соціальних груп та суспільства в цілому. У вузькому розумінні громадянська компетентність виступає як параметр діяльності особистості, соціалізованої під впливом громадянських цінностей, норм і правил, що виражається в наявності знань, умінь і навичок у політичній сфері [4, с. 124].

На основі дослідження Т. Смагіної зазначимо, що формування та розвиток громадянської компетентності учня передбачає вдосконалення знань і наукових уявлень про взаємовідносини громадян і суспільства, громадян і держави, взаємовідносини між людьми; способи діяльності, практичні навички, моделі поведінки, в яких проявляється його громадянськість; громадянські цінності та особистісні смисли учня; досвід вирішення проблем приватного та публічного життя в громадянському суспільстві. Це, на нашу думку, веде до формування активної громадянської позиції випускника профільної школи, сприяє його успішній самореалізації в умовах політичної, економічної свободи та свідомого вибору [2, с. 38].

Ряд дослідників стверджують, що громадянська компетентність є кваліфікаційною характеристикою носія статусу «громадянин». Німецький дослідник Г. Мюнклер пропонує розрізняти, з одного боку, статус громадянина, а з іншого – певні якості та кваліфікацію носіїв цього статусу, їх зацікавленість у підвищенні не тільки особистого, а й соціального добробуту, а також особливих якостей і кваліфікацій носіїв цього статусу. тобто зосередженість на суспільному блазі чи вираженні почуття солідарності, що свідчить про готовність до дій, вчинків, зусиль [4, с. 124].

Науковець І. Бех, даючи вичерпну характеристику громадянина як патріота своєї країни, серед найважливіших громадянських якостей назвав такі: громадянську свідомість, почуття громадянської гідності, почуття громадянської відповідальності та обов'язку, громадянську мужність,

відданість державі, готовність захищати Батьківщину, правосвідомість, громадянську активність, повагу до національних традицій, державний оптимізм [5, с. 87].

Т. Смагіна зазначає, що компетентність людини в громадянській сфері відповідає її громадянській відповідальності, вмінню співпрацювати з іншими для прийняття рішень і їх виконання, виявляти толерантність, гармонійно поєднувати особисті інтереси з потребами окремих корпорацій і суспільства, брати участь у функціонуванні демократичних інститутів, актуалізації та реалізації особистісного потенціалу. Тут, на нашу думку, варто звернути увагу на такі важливі моменти:

1) ключова компетентність (а саме такою є громадянська) характеризується здатністю особи здійснювати складні багатофункціональні, багатопредметні, культурно-відповідні види діяльності, ефективно вирішуючи проблеми;

2) громадянська компетентність ґрунтується на громадянських цінностях, які належать до ідеалів, переконань та відповідної моральної позиції особистості;

3) формування громадянської компетентності як готовності діяти у навчально-виховному процесі може здійснюватися лише у спільній діяльності вчителя та учнів;

4) тісно пов'язані компоненти громадянської компетентності формуються комплексно, тому завдання школи – створити умови для засвоєння учнями цього комплексу знань, умінь і ставлень [2, с. 35].

Аналіз наукової літератури показує різні підходи до розкриття сутності поняття «громадянство». Громадянство можна розглядати як особисту, так і соціальну якість. Вчені та педагоги трактують громадянство як сукупність якостей особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність до досягнення суспільно значущих та індивідуальних цілей.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що проблема формування, становлення громадянської компетентності є життєво важливою для становлення громадянського суспільства. Щодо тлумачення сутності громадянської компетентності, то можна побачити різні підходи. Вона визначається як явище і сукупність властивостей особистості, що соціалізована під впливом громадянського суспільства. При цьому громадянська компетентність виступає у формі соціокультурних, ціннісних, розумових, професійних, морально-етичних та інших знань, умінь і навичок, які мотивують індивідуальну та групову діяльність особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравчинська Т. С. Формування громадянської компетентності педагога Нової Української школи. Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 8. С. 74 – 88.

2. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34 – 41.

3. Удовиченко І. В. Проблеми географічної освіти в контексті формування громадянської компетентності учнів школи засобами сучасного підручника. *Проблеми сучасного підручника*. 2017. Вип. 19. С. 354 – 361.
4. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*. 2008. С. 123 – 134.
5. Шевчук Т. Є Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *«Молодий вчений»* № 4.1 (56.1) квітень, 2018. С. 85 – 88.

УДК 502.4:527.014

**Марія Жилка
(Переяслав)**

студентка II курсу факультету гуманітарно-природничої освіти
і соціальних технологій
014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)

Науковий керівник:
Трускавецька І.Я. – к. і. н., доц. кафедри біології, методології та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ЧЕРВОНОКНИЖНІ ВИДИ ТВАРИН РІВНЕНСЬКОГО ЗАПОВІДНИКА (ЛІТЕРАТУРНИЙ ОГЛЯД)

У статті на основі літературних джерел та власних спостережень проаналізовано сучасний видовий склад червонокнижних видів тварин Рівненського заповідника. Вивчено заходи спрямовані на збереження їх видового складу, а також досліджено організацію співпраці України та міжнародних природоохоронних установ.

Ключові слова: заповідники, фауна, Червона книга України, дослідження, спостереження, екскурсії, біотопи, конвенція.

Постановка проблеми. У природно-ландшафтному розмаїтті України особливе місце займає Рівненщина – чудовий поліський край оксамитових лісів, швидкоплинних рік та блакитних озер, у якому рослинність і тваринність є найважливішим компонентом біосфери. Тваринний світ Рівненщини характерний для лісової зони, на околицях якої знаходиться Рівненський природний заповідник, площа якого сягає 47 046,8 га. Територія заповідника складається із чотирьох заказників: ландшафтний «Білоозерський», гідрологічний «Сомино», ботанічний «Сира Погоня» та загальнозоологічний «Переброди» [5,с.140].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні є значна кількість досліджень, які присвячені фауні Рівненського природного заповідника. Серед

наукових досліджень привертають увагу роботи Андрієнка Т.Л. [1], Бруцької О.М. [2], К.І. Геренчука [4] , а також польові дослідження Олександра Мартинова, який дослідив стан груп комах у межах болотного масиву. Необхідно відзначити також ґрунтовні дослідження тваринного світу. Серед них насамперед слід назвати праці К. А Татаринова (1969, 1973), Ф. И. Страутмана (1963), К. В Бурчак-Абрамовича (1954), в яких здійснено систематичний і екологічний аналіз фауни хребетних західних областей республіки, а в тому числі і Рівненщини [4,с.11].

Мета статті полягає у дослідженні видового складу червонокнижних тварин Рівненського заповідника, вивченні заходів, які спрямовані на збереження їх видового складу.

Виклад основних результатів дослідження.

На досліджуваній території переважають ліси (48,3 %) і болота (48,0 %). Серед лісів основні площі займають соснові ліси. На багатьох ділянках у деревостані є значна участь берези, проте березово-соснові ліси в соснових масивах трапляються розсіяно. На локальних площах сформувались листяні ліси з участю граба та місцями дуба. Зовсім незначні площі займають ліси формації вільхи чорної. За даними професора К. А. Татаринова, в області зареєстровано 304 види хребетних, у тому числі: круглоротих і риб - 33, земноводних - 11, плазунів - 7, гніздових та зимуючих птахів - 186, ссавців - 66 [1,с.9].

За літературними джерелами на території Рівненського заповідника налічується близько 124 видів тварин, що підлягають особливій охороні згідно з Бернською конвенцією, 15 видів, віднесених до "червоного" списку Міжнародного союзу охорони природи (МСОП), 29 видів вважаються регіонально рідкісними [3,с.81-82].

Таблиця 1

Видове різноманіття червонокнижних видів тварин Рівненського заповідника

Вид	Родина (Familia)	Включення виду до міжнародних охоронних організацій
Птахи		
Лелека чорний (Ciconia nigra)	Лелекові (Ciconiidae)	Занесений у Додаток II Бернської конвенції, Додаток II Боннської конвенції, Додаток угоди АЕВА, до категорії III Переліку видів фауни Європи, що підлягають особливій охороні (SPEC), у Додаток II Конвенції CITES.

	Зміїд (<i>Circaetus gallicus</i>)	Яструбові (Accipitridae)	В Україні під час гніздування охороняється в Поліському, Рівненському, Кримському ПЗ, Карпатському БЗ, НПП «Деснянсько-Старогутський». Вид включено до ЧКУ (1994), СІТЕS (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Для покращання охорони необхідні:
			збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, створення штучних гніздівель, посилення контролю за незаконним відстрілом.
	Баранець великий (<i>Gallinago media</i>)	Бекасові (Scolopacidae)	Занесено до Червоної книги МСОП (2000), Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій, АЕWA. В Україні охороняється на об'єктах ПЗФ лісової зони (Рівненському ПЗ, Деснянсько-Старогутському НПП, РЛП «Межріченський» тощо).
	Глушець (глухар) (<i>Tetrao urogallus</i>)	Тетерукові (Tetraonidae)	Занесено до ЧКУ (1994), Додатку II Бернської конвенції. Охороняється в Карпатському БЗ, «Горгани», Поліському, Рівненському, Черемському ПЗ, Вижницькому, Карпатському, «Сколівські Бескиди» НПП. Необхідно створити пам'ятки природи на токовищах, заборонити рубки лісу, туристичну діяльність у гніздових стаціях, налагодити штучне розведення з наступною інтродукцією в природне середовище.
	Гоголь (<i>Bucephala clangula</i>)	Качкові (Anatidae)	Включено до ЧКУ (1994), Резолюції № 6 Бернської конвенції зі статусом 3, Бернської (Додаток III) та Боннської (Додаток II) конвенцій. У місцях, зручних для гніздування виду, необхідно влаштовувати штучні гніздівлі, а також зберігати у заплавах річок старі дуплисті дерева. У місцях гніздування в Рівненській та Волинській обл. необхідно створити заказники загальнодержавного значення.

	Підорлик великий (<i>Aquila clanga</i>)	Яструбові (<i>Accipitridae</i>)	Занесено до Червоного переліку МСОП та Європейського червоного переліку. Включено до ЧКУ (1994), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток I) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, обладнання штучних гніздівель, підвищення контролю за незаконним відстрілом.
	Сова бородата (<i>Strix nebulosa</i>)	Совові (<i>Strigidae</i>)	Включено до Конвенції CITES (Додаток II), Бернської (Додаток II). Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, влаштування штучних гніздівель, підвищення контролю за випадками незаконного відстрілу, моніторинг забруднення навколишнього природного середовища.
	Сорокопуд сірий (<i>Lanius excubitor</i>)	Сорокопудові (<i>Laniidae</i>)	Має несприятливий охоронний статус в Європі (категорія SPEC 3). Додаток II Бернської конвенції. ЧКУ (1994). Охороняється у НПП Шацькому, «Прип'ять-Стохід», Карпатському БЗ, ПЗ Поліському, Рівненському та «Розточчя».
	Підорлик малий (<i>Aquila pomarina</i>)	Яструбові (<i>Accipitridae</i>)	Під час гніздування охороняється в Карпатському БЗ, НПП «Шацькі озера» та «Деснянсько-Старогутський», ПЗ: Поліському, Рівненському, «Розточчя» та ін. Вид включено до ЧКУ (1994), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Для покращання охорони необхідні: збереження старих лісів, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, влаштування штучних гніздівель, посилення контролю за випадками незаконного відстрілу, моніторинг за забрудненням оточуючого природного середовища.

0	Орлан-білохвіст (<i>Haliaeetus albicilla</i>)	Яструбові (Accipitridae)	Внесено до ЧКУ (1994), Червоного переліку МСОП, Європейського червоного переліку, конвенції СІТЕS (Додаток І), Бернської (Додаток ІІ) та Боннської (Додаток І і ІІ) конвенцій. В Україні на територіях природно-заповідного фонду під час гніздування охороняється лише близько 10% популяції; взимку 100–300 орланів. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення заказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, побудова штучних гніздівель, охорона місць масової зимівлі, посилення контролю за незаконним відстрілом, моніторинг забруднення довкілля, широкомасштабна пропаганда.
1	Скопа (<i>Pandion haliaetus</i>)	Скопині (Pandionidae)	Занесено до ЧКУ (1994), списків СІТЕS (Додаток ІІ), Бернської (Додаток ІІ) та Боннської (Додаток ІІ) конвенцій. В Україні охороняється на об'єктах ПЗФ по всій території.
Ссавці			
	Видра річкова (<i>Lutra lutra</i> Linnaeus)	Куницеві (Mustelidae)	Віднесений до ІІ видання ЧКУ. Як вид, стан якого близький до загрозового, занесено до Червоного списку МСОП, до І додатку СІТЕS, а як вид, що підлягає особливій охороні, до Бернської конвенції. Охороняється на території більшості державних заповідників та багатьох об'єктів ПЗФ.
2	Заєць білий <i>Lepus timidus</i>	Зайцеві (Leporidae)	Занесений до Червоної книги України (1994), а також Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає охороні, включено до Бернської конвенції. Охороняється у Деснянсько Старогутському НПП, Поліському ПЗ, Рівненському ПЗ.
3	Тушканчик великий (<i>Allactaga jaculus</i>)	Тушканчикові (Dipodidae)	Як вид, популяції якого скорочують чисельність, занесений до Червоного списку МСОП. Охороняється в державних заповідниках («Асканія-Нова», Чорноморський, Луганський, Український степовий) та на території інших об'єктів ПЗФ.

	Рись (<i>Lynx lynx</i>)	Котові (<i>Felidae</i>)	Вид занесений до II видання ЧКУ (1994), Червоного списку МСОП, СІТЕS, і як вид, що підлягає охороні, до Бернської конвенції. Ефективні заходи охорони: збереження і заповідання первісного середовища існування виду, екопросвітницька робота з населенням та нівелювання чиннику непокою, підвищення чисельності видів-жертв, боротьба з браконьєрством.
	Норка європейська (<i>Mustela lutreola</i> Linnaeus)	Куницеві (<i>Mustelidae</i>)	Як вид, що знаходиться під загрозою знищення занесено до II видання ЧКУ, Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає особливій охороні, до Бернської конвенції. Охороняється в Дунайському, Карпатському БЗ, Нижньодністровському НПП та можливо в Канівському державному заповідниках.
	Кутора мала (<i>Neomys anomalus</i>)	Землерийкові (<i>Soricidae</i>)	Вид занесений до ЧКУ (1994) з наданням охоронної категорії III (IV для <i>N. a. mokrzeckii</i>). Також занесений до Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає охороні, включено до Бернської конвенції. Охороняється на території БЗ Карпатського, Чорноморського та Дунайського, ПЗ Кримського та Рівненського, НПП Карпатського, Шацького, Деснянсько-Старогутського та «Синевир». Потребує виявлення та охорони місць мешкання та контролю над рівнем забруднення
			середовища.
	Горностай (<i>Mustela erminea</i>)	Куницеві (<i>Mustelidae</i>)	Занесено до II видання ЧКУ, Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає охороні, до Бернської конвенції. Охороняється на території державних заповідників (Дунайський, Луганський, Український степовий, Чорноморський, Карпатський, Канівський, Розточчя, Поліський та ін.), національних парків та інших об'єктів ПЗФ.

	Вечірниця руда (<i>Noctalus noctula</i>)	Лиликові (<i>Vespertilionidae</i>)	Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та II додатку до Бернської конвенції. Збереження старих листяних і мішаних лісів з дуплистими деревами, а також заплавлених лісів і насаджень поблизу водойм, що використовуються видом у період міграцій. Заборона лісгосподарських робіт у місцях поселення виводкових колоній з травня до вересня. Зберігається в Канівському, Поліському і Карпатському БЗ, а також інших природоохоронних об'єктах Лісостепової та Лісної зон.
	Зубр (<i>Bison bonasus</i>)	Порожнисто роги (<i>Bovidae</i>)	Вид занесений до I і II видань ЧКУ (1980, 1994), а також як вид, існуванню якого можлива загроза, до Червоної книги МСОП як вид, що підлягає охороні, до III додатку до Бернської конвенції. Охороняється в мисливських господарствах. Потребує спеціальної охорони, а також наукової програми відтворення, яка передбачала би поповнення українських популяцій.
Риби			
	Бистрянка російська (<i>Alburnoides rossicus</i> Berg)	Коропові (<i>Cyprinidae</i>)	Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесена до списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку.
	Карась звичайний, карась золотий (<i>Carassius carassius</i>)	Коропові (<i>Cyprinidae</i>)	Включений до Списку рідкісних риб Європи та до Червоної книги МСОП. У Правилах рибальства (1999) встановлений мінімальний розмір 10 см, за якого дозволяється ловити у Чорноморському регіоні, в інших — не охороняється.
	Вирезуб причорноморський (<i>Rutilus frisii</i>)	Коропові (<i>Cyprinidae</i>)	Заборона вилову, встановлення заповідного режиму в місцях перебування; створення рибозаводу на Дністрі; проведення реакліматизації в Пд. Буг, Дніпро. Занесений до ЧКУ (1994), списків Бернської конвенції та МСОП.
	Ялець звичайний (<i>Leuciscus leuciscus</i>)	Коропові (<i>Cyprinidae</i>)	Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесений до списків МСОП і Європейського червоного списку.
Комахи			

	Бражник мертва голова (<i>Acherontia atropos</i>)	Бражники (<i>Sphingidae</i>)	Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках пд. України.
	Жук-олень, рогач звичайний (<i>Lucanus cervus cervus</i>)	Жуки-олені (<i>Lucanidae</i>)	Цілком можливе, але через дуже довгий (в природних умовах до 5-6 років) розвиток в личинковій стадії є дуже кропіткою та дорогою справою.
	Доліхомітус головастий (<i>Dolichomitus cephalotes</i>)	Їздцііхневмон їи (<i>Ichneumonidae</i>)	Не розроблялись. Треба докладніше вивчити особливості біології виду; у місцях його існування доцільно створювати ентомологічні заказники.
	Джміль моховий (<i>Bombus muscorum</i>)	Справжні бджоли (<i>Apidae</i>)	Охороняється в заповідниках степової та лісостепових зон. Необхідно створити нові заказники і заповідники в інших місцях мешкання виду. Для відновлювання чисельності виду можна створювати мікрозаказники із штучними гніздовими конструкціями для поселення джмелів.
	Дозорець- імператор (<i>Anax imperator</i>)	Коромисла (<i>Aeshnidae</i>)	Рекомендується охороняти місця перебування виду (прибережну смугу та водойми) від забруднення.
Плазуни			
	Мідянка звичайна (<i>Coronella austriaca</i>)	Вужеви (<i>Colubridae</i>)	Вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Трапляється принаймні у 18 ПЗ і НПП України. Серед населення існує впевненість щодо надзвичайної отруйності виду, в результаті чого мідянки знищуються при будь-якій нагоді. Тому необхідними заходами охорони є розширення заповідної мережі та роз'яснювальна робота з населенням.
	Полоз леопардовий (<i>Zamenis situla</i>)	Вужеви (<i>Colubridae</i>)	Перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Охороняється у ПЗ Ялтинському гірсько-лісовому, «Мис Март'ян»,

			Кримському та Карадазькому. Для підтримання чисельності виду рекомендовано концентрацію в заповідниках змій, виловлених у найближчих населених пунктах. Для збереження гірських популяцій необхідне поліпшення охоронного режиму заказників «Байдарський» і «Мис Айя» та заповідання масиву ялівцевого лісу у Кизилташській гірській котловині. Бажаним є створення в Україні розплідника для полозів.
	Полоз візерунковий (Elaphe dione)	Вужеви (Colubridae)	Охороняється у Луганському ПЗ («Стрільцівський» і «Провальський степ»), НПП «Святі гори», РЛП «Краматорський» та «Клебан-Бик». Необхідно включити до складу заказників та заповідників всі території, де збереглися відносно чисельні популяції виду.
Земноводні			
	Ропуха очеретяна (Bufo calamita)	Ропухи (Dufonidae)	Збереження здійснюється на природоохоронних територіях на загальних умовах; спеціальні заходи з охорони відсутні.
	Кумка жовточерева (Bombina variegata)	Джерелянки (Bombinatoride)	Збереження здійснюється на природоохоронних територіях на загальних умовах, спеціальні заходи з охорони відсутні.
	Жаба прудка (Rana dalmatina)	Жаби (Ranidae)	Зберігаються на природоохоронних територіях, спеціальні заходи з охорони відсутні.

Із результатів дослідження нами з'ясовано деякі червонокнижні види тварин, які зустрічаються в Рівненському заповіднику, серед яких ссавців (9); птахів (11); земноводних (3); риб (4); плазунів (3); комах (5). Досліджено 25 родин із даних класів тварин, а саме: із класу Ссавці - 7 родин; Птахи – 8; Риби – 1; Земноводні – 3; Плазуни – 1; Комахи – 5.

Висновки. У період сьогодення у заповіднику популяції рідкісних видів тварин зникають. Значну шкоду наносить незаконний видобуток бурштину, адже внаслідок неконтрольованого видобутку там стрімко знищуються лісові насадження та надра. Тому, для того щоб, зберегти сучасний видовий склад тварин Рівненської області, слід створити більше заповідників, заказників, зоологічних резерватів, постійно впроваджувати найновіші біотехнічні заходи тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т.Л. та ін. Край лісів та імлистих боліт: Розповідь про природоохоронні об'єкти Рівненської обл./ Т. Л. Андрієнко, Г.М. Антонова. – Львів: Каменяр, 1988.
2. Бруцька О.М. Заповідники Рівненщини.-Рівне,2005.
3. Методичний посібник "Природні і біосферні заповідники України".-Рокитне,2011.
4. Природа Рівненської області / Під ред. К.І. Геренчука. – Львів: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1976. – 156 с.
5. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Під заг. ред. Т.Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціологічний центр, 2006.
6. <http://redbook-ua.org/animals/region/rivnenska>

УДК 373ю5.016:[796.5:908

**Ольга Івашина
Пераяслав**

магістрантка II року навчання факультету гуманітарно-природничої освіти
і соціальних технологій н.п. «Географія»

Науковий керівник:
Мічуда В.В. – к. і. н., ст. викладач кафедри географії, екології і методики навчання
Університет Григорія Сковороди в Пераяславі

ФОРМУВАННЯ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНИХ ЗНАТЬ В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті досліджено різноманітні форми краєзнавчо-туристичної діяльності для формування знань та вмінь учнів в загальноосвітньому навчальному закладі.

Ключові слова: туризм, краєзнавство, краєзнавчо-туристичні поняття.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні в Україні значна увага приділяється розвитку туризму та краєзнавства. Вона все більше розглядається як сфера економічної діяльності, яка може генерувати прибутки, впливати на економічний стан міст, областей і регіонів. В останні роки місцеві органи управління освітою та навчальні заклади активізували роботу щодо виховання підростаючого покоління, пропаганди здорового способу життя, розвитку учнівського самоврядування, залучення батьківської громадськості до виконання основних функцій закладу.

Метою є дослідження системи туристично-краєзнавчої діяльності в загальноосвітньому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Різноманітні форми діяльності забезпечують комплексний характер туристично-краєзнавчої діяльності у навчанні, вихованні й оздоровленні студентів, в ній закладені широкі можливості для творчої самодіяльності - спортивної, наукової, художньої, технічної, соціальної і педагогічної.

Для системи туристично-краєзнавчої діяльності важливий її постійний розвиток, якісне та кількісне вдосконалення, це не щось одноразово встановлене, одновимірне, цей рух вперед, постійне оновлення. Поштовх до відродження туристично-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді дали прийняті останніми роками законодавчі, урядові та відомчі нормативно-правові документи, які регулюють цей напрямок діяльності [1, с. 57].

Основні завдання туристсько-краєзнавчої діяльності полягають:

- ✓ допомогти школі у навчанні й вихованні учнів, відродити духовність, моральність, національну самосвідомість, прищеплювати любов до праці;
- ✓ залучати їх до проведення в походах пошукової та суспільно-корисної роботи;
- ✓ поповнювати зібраними в походах і подорожах матеріалами краєзнавчі музеї, кабінети та кутки;
- ✓ виховувати міцний і дружний учнівський колектив, установлювати й зміцнювати зв'язки між дітьми різних шкіл, сіл, міст, національностей;
- ✓ загартовувати учнів фізично й морально [2, с. 393].

Зміст, форми, методи та всі залучені засоби навчання для такої роботи мають сприяти вихованню духовно багатого людини у пізнанні рідного краю та народу. Набуті знання слід використовувати не лише для спілкування, а й для вирішення певних потреб власного життя. Проте ефективність проведення краєзнавчої роботи майбутніми вчителями залежить від знання ними такої роботи у навчально-виховному процесі школярів. На нашу думку, розгляд цього питання в рамках дослідження дасть можливість визначити реальну ситуацію та встановити перспективи подальшого формування готовності майбутніх учителів до роботи з учнями-краєзнавцями та передбачити можливі труднощі та ускладнення.

Туристично-краєзнавча робота в школі та позашкільних закладах планується відповідно до вимог та загальних навчально-виховних завдань.

Краєзнавчий принцип є одним із педагогічних принципів навчання, що означає уточнення, конкретизацію, розкриття та підтвердження наукових понять на прикладах із оточення. Основним завданням шкільного краєзнавства є всебічне вивчення рідного краю, збирання й узагальнення краєзнавчого матеріалу. Краєзнавчий принцип передбачає систематичне встановлення зв'язків між вивченням географії та знаннями, які здобувають учні в результаті безпосереднього вивчення регіону. Обов'язкове використання набутих краєзнавчих знань у навчанні є основною метою навчального краєзнавства.

На основі споглядання та сприйняття у дітей формуються первинні уявлення та поняття. І чим конкретніше і повніше учні сприймають об'єкт

вивчення в походах та екскурсіях, тим активніше відбувається процес осмислення та узагальнення знань, отриманих на уроках географії.

Матеріал, отриманий у процесі туристсько-краєзнавчої роботи, оживляє урок, робить його цікавим, допомагає учням краще засвоїти його наукові поняття та терміни, розширює та поглиблює їх світогляд, прищеплює вміння активно впливати на довкілля.

Туристично-краєзнавчий матеріал дозволяє вчителю у навчанні переходити від загального до часткового і від часткового шляхом аналізу повернутися до загального, але вже збагаченого конкретними знаннями. Використання такого матеріалу є ефективним засобом зв'язку навчання географії з життям, працею місцевого населення, засобом активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання та підвищення його виховної цінності. Отже, питання змісту туристсько-краєзнавчої роботи, методи і прийоми реалізації краєзнавчого принципу навчання географії набувають першочергового значення в роботі вчителя.

Реалізація цього принципу дає найефективніші результати за таких умов: По-перше, якщо вчитель добре знає рідний край, вмiло підкреслює його географічну специфіку та володіє прийомами встановлення: органічного зв'язку програмного матеріалу з явищами та процесами навколишнього середовища. По-друге, якщо вчитель володіє необхідним мінімумом туристично-краєзнавчих знань, методів і прийомів організації та проведення туристично-краєзнавчої роботи. По-третє, якщо учні мають певний мінімум краєзнавчих знань, мають достатнє розуміння місцевої географії. Розвиток краєзнавства неможливий без туризму, походів та подорожей по Батьківщині.

Шкільне краєзнавство поділяється на навчальне, характер і зміст якого визначаються шкільною програмою, та позапрограмне, що будується відповідно до плану виховної роботи школи чи позашкільної установи.

Взаємопов'язаний і комплексний розвиток туризму та краєзнавства становить суть і зміст туристично-краєзнавчої роботи. Результати цієї роботи залежать насамперед від того, наскільки сам педагог – її організатор – компетентний у галузі туризму та краєзнавства, чи зумів він зацікавити, організувати і повести за собою юних краєзнавців. Виходячи з вимог, що їх висуває туристично-краєзнавча робота, вчитель повинен добре знати рідний край, систематично його вивчати, володіти азбукою туризму і навичками дослідника [4, с. 56].

Туристично-краєзнавча робота є частиною навчально-виховної роботи в школі. Планується відповідальним за цей розділ учителем, обговорюється на туристичній, а потім на педагогічній раді школи та затверджується директором. Планом передбачено проведення основної шкільної та позашкільної туристичної діяльності по чвертях.

Під час перспективного планування необхідно ретельно продумати зв'язок між викладом теоретичного матеріалу підручників з географії та туристично-краєзнавчою роботою, тобто реалізацією краєзнавчого принципу у навчанні географії. Для отримання найкращих педагогічних результатів при плануванні

певної теми необхідно відібрати найбільш значущий туристично-краєзнавчий матеріал.

Дуже важливо, щоб цей матеріал був однорідним, органічно вплітався в тему уроку, був доступним для учнів. Туристично-краєзнавчий матеріал має бути цікавим і наочним, сприяти засвоєнню наукових понять географії, сприяти розкриттю сутності географічних закономірностей, взаємозв'язків і взаємозалежностей між географічними об'єктами, явищами та процесами. Він повинен сприяти вирішенню освітніх і виховних завдань, давати можливість використовувати найбільш ефективні форми і методи навчання. Зв'язок навчально-виховного процесу з туристично-краєзнавчою роботою здійснюється за різними тематиками та на різних етапах їх вивчення.

Форми організації туристичної роботи з учнями мають свої особливості. Робота в секціях і краєзнавчих гуртках безпосередньо пов'язана зі змістом низки дисциплін. У деяких темах географії, біології, історії, суспільствознавства використано краєзнавчі матеріали, нові відомості, отримані в туристичних клубах і секціях. Цей взаємозв'язок сприяє глибшому і міцнішому засвоєнню навчального матеріалу, вихованню учнів, а туристично-краєзнавча робота може бути справою всього педагогічного колективу.

Туристично-краєзнавчу роботу здійснюють переважно вчителі фізичної культури, географії, біології, історії. Проте вчителі фізкультури не знають або недостатньо знають краєзнавство, охорону природи, а спеціалісти-предметники не підготовлені з фізичного виховання та організаційних питань туризму. Тому перед вчителями фізкультури стоїть важливе завдання оволодіння методикою позакласної роботи, підвищення рівня знань з краєзнавства, охорони природи, туризму.

Головну роль в організації туристсько-краєзнавчої діяльності відіграють учителі географії, які в основному непогано обізнані з методикою туристсько-краєзнавчої роботи, нерідко краще за інших учителів знають рідний край і, виходячи з самого змісту свого предмета, найчастіше простежують у процесі викладання матеріалу з географії міжпредметні зв'язки. Центральною фігурою в організації краєзнавчої справи у школі є, як правило, вчитель географії, оскільки він найбільше в цій справі зацікавлений, а здобута ним географічна освіта, яка охоплює пізнання і природи, і населення, і господарства в географічному розрізі, дає для знань краєзнавством найбільше передумов, навчаючи підмічати, виявляти, обґрунтовувати і пояснювати географічну специфіку, тобто місцеві особливості у природі, населенні, господарстві [5, с. 150].

Краєзнавча освіта вчителя – це процес і результат становлення фахівця, який, опанувавши досвід і цінності регіональної культури, здатний професійно використовувати їх у педагогічній діяльності. Професійна діяльність вчителя має носити творчий характер. При виборі форм і методів роботи із учнями він має враховувати особливості колективу з яким працює, вікові та індивідуальні характеристики кожного учня (туриста-краєзнавця). Окрім того важливо знати психічний стан учнів оскільки це може прямо чи опосередковано впливати на

результат роботи.

Висновки. Використання краєзнавчого матеріалу дає вчителю можливість всебічно розвивати особистість підлітка, виховувати патріотів рідного краю, прищеплювати любов до його природи, сприяти розвитку допитливості, спостережливості школярі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Браславская О. В., Рожи И. Г. Важность краеведческо-туристической работы в школе. *Международный журнал «Естественно-гуманитарные исследования»*. 2015. № 1 (7). С. 55–59.
2. Браславська О. В., Рожі І. Г., Макаревич І. М. Краєзнавство і туризм у навчально-виховній роботі школи. *Географія, Екологія, Туризм: теорія, методологія, практика: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (21 – 23 травня 2015 р.)*. Тернопіль: СМП «Тайп», 2015. С. 393–394.
3. Дехтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму: навч. посіб. для закл. освіт. Київ: Наук. світ, 2003. 203 с.
4. Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій (для студентів усіх курсів денної і заочної форм навчання напрямів підготовки: 6.030504 «Економіка підприємства», 6.030509 «Облік і аудит», 6.030601 «Менеджмент»). Харків: ХНАМГ, 2010. 163 с.
5. Шоробура І. М. Туристсько-краєзнавча робота у сучасній школі: виклики сьогодення. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 11. С. 357-360.

УДК 37-044.247

**Валентина Іщук
Перейслав**

студентка І курсу, факультет гуманітарно-природничої освіти
і соціальних технологій

Науковий керівник:
Ковальська К.В. – к. і. н., доц. кафедри географії, екології і методики навчання
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ОСНОВНА ФОРМА STEM-ОСВІТИ

У статті проаналізовано особливості упровадження STEM-методики у закладах загальної середньої освіти. Зазначено, що інтегровані уроки зумовлюють утворення міжпредметних взаємозв'язків, які сприяють формуванню цілісного і системного світогляду учнів та актуалізацію особистісного ставлення до поставлених задач і проблем. Акцентовано увагу на напрямках інтеграції, які показують ступінь залучення міжпредметних зв'язків (багатодисциплінарна, міждисциплінарна і трансдисциплінарна інтеграції).

Ключові слова: STEM-методика, освіта, інтеграція, глобалізація, дослідницько-проектна діяльність, хакатон. **Актуальність теми дослідження.** Унаслідок глобальної автоматизації і перетворення більшості робочих місць у високотехнологічні середовища, необхідне впровадження нових освітніх систем, серед яких варто виокремити STEM-освіту. Ця освітня система є одним із напрямів інноваційного розвитку природничо-математичної освіти, що формує технічну грамотність і логічне мислення учнів. STEM дозволить вирішити найбільш актуальні проблеми майбутнього. Унаслідок глобальної автоматизації і перетворення більшості робочих місць у високотехнологічні середовища, необхідне впровадження нових освітніх систем, серед яких варто виокремити STEM-освіту. Ця освітня система є одним із напрямів інноваційного розвитку природничо-математичної освіти, що формує технічну грамотність і логічне мислення учнів. STEM дозволить вирішити найбільш актуальні проблеми майбутнього.

Нині в галузі освіти відбувається відхід від сталих тверджень, що урок повинен бути побудований навколо вчителя, а навпаки увага акцентується на практичних завданнях чи проблемах. STEM-методика ґрунтується на вирішенні завдань не лише теорією, але й шляхом проб і помилок. Освітній напрям STEM надає учневі більше автономності, що сприяє формуванню самостійності у прийнятті власних рішень та розуміння всієї відповідальності за їх наслідки. Учень є, свого роду, новатором, у результаті опанування навичок критичного мислення та отримання глибоких наукових знань.

Інтегровані уроки є основною формою STEM-освіти, оскільки зумовлюють утворення міжпредметних взаємозв'язків, які сприяють формуванню цілісного і системного світогляду учнів та актуалізацію особистісного ставлення до поставлених задач і проблем. Ефективність таких уроків полягає у визначенні мети і планування, з метою розгляду відповідного поняття, явища чи об'єкта, з використанням навчальних засобів різних предметів.

В. Г. Гломозда у своїй праці поняття «інтеграція» розуміє, як «процес і результат створення нерозривно зв'язаного, єдиного, цілісного» та наголошує, що «результатом інтеграції є поява якісно нової, інтегративної властивості, яка не зводиться до суми властивостей об'єднаних елементів, а забезпечує вищу ефективність функціонування усїєї цілісності» (Гломозда, 1991, 17–20).

У праці Л. Липової і С. Ренського поняття «інтеграція» трактується, як «об'єднання в одне ціле раніше ізольованих частин» (Липова & Ренський, 2002, 8–10). Також науковці зазначають, що інтегрований урок – це «урок, метою якого є розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, теорій, що відображені у різних науках і відповідних їм навчальних предметах» (Липова & Ренський, 2002, 8–10). Головною метою інтегрованих уроків є поєднання знань із різних навчальних дисциплін навколо однієї теми для розширення мислення учнів під час вирішення певної проблеми, емоційного та почуттєвого збагачення.

За В. О. Кірсановою, Ф. Нікуліною, О. Д. Павловою і А. В. Степанюк перевагами інтегрованих уроків є (Кірсанова, 1999, 4; Нікуліна, 2000, 10;

Павлова, 2012; Степанюк, 1996, 18–24):

- сприяння підвищення мотивації учнів до навчання, пізнавального процесу;
- розуміння цілісної наукової картини світу;
- багатоаспектний підхід до вирішення задач;
- формування інтелектуально та різнобічно розвиненої особистості;
- інтенсифікація навчально-виховного процесу;
- сприяння розвитку мовлення;
- запобігання перевантаженню;
- уміння узагальнювати і робити висновки;
- поглиблення знань про певні явища чи об'єкти, що зумовлює розширення кругозору;
- знаходження нових зв'язків між досліджуваними об'єктами унаслідок інтеграції різних навчальних дисциплін;
- створення образу цілісності світу;
- сприяння самовираженню, самореалізації і розкриттю здібностей учнів;
- сприйняття учнями навколишнього середовища у різноманітті та єдності;
- уміння синтезувати ідеї та переносити їх з однієї навчальної дисципліни до іншої;
- розкриття учнівського потенціалу та сприяння активізації пізнавальної активності;
- надання свободи вибору теми та змісту навчання;
- налагодження міждисциплінарних зв'язків;
- уміння комплексно застосовувати знання;
- проведення нестандартних уроків;
- застосування специфічних форм і методів навчальної діяльності;
- відбувається більш ефективне формування переконань;
- сприяння до соціалізації учнів;
- інтенсифікація та оптимізація навчально-педагогічної діяльності.

Існують різні напрями інтеграції, однак зосередимо нашу увагу на розгляді тих, які показують ступінь залучення міжпредметних зв'язків, а саме: багатодисциплінарна, міждисциплінарна і трансдисциплінарна інтеграції.

Багатодисциплінарна інтеграція – це поєднання різних дисциплін, що ґрунтується на вивченні певної теми. Така інтеграція має позашкільний характер, тобто у роботі може бути задіяна вся школа. Задля втілення певного проєкту, можливий варіант розподілення на окремі підгрупи, представники яких повинні забезпечити комунікацію між усіма членами таких підгруп, з метою розробки плану з виконання поставленого завдання. Результатами такої масштабної інтеграції є: взаємодія учнів у межах всієї школи; засвоєння технологій; здобуття глибоких знань з обраної теми; привернення інтересу до актуальних питань сучасності; згуртованість.

Міждисциплінарна інтеграція ґрунтується на поєднанні споріднених

дисциплін. Учитель може провести такий урок, як самотійно, так і спільно з колегами. Така інтеграція сприяє розвитку мислення учнів на більш високому рівні, оскільки, хоч навчальні дисципліни відрізняються між собою, за основу виступають міждисциплінарні зв'язки.

Встановлення зв'язку між навчальним процесом і реальними життєвими ситуаціями, реалізується за допомогою трансдисциплінарної інтеграції. Розробка навчальної програми ґрунтується на проблемах, які виникають в учнів конкретної місцевості. Це сприяє формуванню і розвитку життєвих навичок, необхідних у реальному житті.

Одним з найефективніших засобів формування компетентностей є дослідно-проектна діяльність, оскільки її завданням є активізація творчої, пошукової і дослідницької діяльності учнів, аналіз отриманих самотійних результатів. З метою розуміння складної термінології або іншого теоретичного матеріалу, учитель демонструє учням як у реальному житті можна застосовувати науково-технічні знання.

Ще одним напрямом STEM-навчання є хакатон. Термін «хакатон» утворився від поєднання двох слів – хакер і марафон. Однак, нині цей термін вживається у значенні «марафон для програмістів». Цей марафон полягає у формуванні команд фахівців з розробки програмного забезпечення (програмісти, менеджери, дизайнери тощо), з метою вирішення поставленої задачі. Головна мета хакатона – створення повноцінного програмного забезпечення. Однак, також існують хакатони, призначені для соціальних та освітніх цілей (медицина, освіта, міське проектування тощо).

Отже, основою STEM-методики є навчальні дисципліни побудовані на міждисциплінарних зв'язках. Тобто надається перевага інтегрованому навчанню відповідно до певних тем, проблем чи завдань. За допомогою інтегрованого STEM-підходу відбувається формування в учнів ключових соціальних, особистісних і фахових компетентностей. Ці компетентності є необхідними, оскільки саме вони визначають конкурентоспроможність на ринку праці, а саме: готовність до вирішення комплексних завдань (проблем); спроможність до когнітивної гнучкості; розвиток творчого мислення; здатність до критичного мислення; здійснення інноваційної діяльності; здатність до співпраці; розвиток навиків управління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гломозда В. Г. Вивчення тем інтегративного характеру як спосіб здійснення міжпредметних зв'язків. *Педагогіка. Респ. наук.-мет. зб.* Київ, 1991. Вип. 30. С. 17–20.
2. Кірсанова В. О. Технологія інтеграції у навчально-виховному процесі. *Математика (Перше вересня)*. 1999. № 11. С. 4.
3. Липова Л., Ренський С. Інтеграція індивідуальної роботи з іншими формами навчальної діяльності. *Рідна школа*. 2002. № 1. С. 8–10.
4. Нікуліна Ф. Інтегральна технологія: основні ідеї та структура. *Завуч (Перше вересня)*. 2000. № 23–24. С. 10.

5. Павлова О. Д. Особливості та закономірності формування інтегрованих знань в учнів. *Інтеграція знань з предметів природничо-математичного циклу: проблеми та шляхи їх вирішення*: збірник матеріалів інтернет-семінару. Черкаси, 2012.

6. Степанюк А. В., Гадюк Т. В. Інтеграція природничих дисциплін у школі. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 1. С. 18–24.

УДК

Віталій Качай

(Переяслав)

студент 4 курсу

сп. 015 Професійна освіта (охорона праці)

факультету технологічної і математичної освіти

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Науковий керівник: **Литвин Андрій Федорович**

канд. пед. наук, доцент кафедри теорії та методики професійної підготовки

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОЗВАРНИКІВ ЗАСОБАМИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Зварювання є одним з провідних технологічних процесів виготовлення і ремонту різноманітних металевих конструкцій в різних галузях промисловості, будівництва і транспорту. Зварювання – це складний процес з'єднання металів через високотемпературний нагрів. Тут поєднуються закони електрики, теплопровідності, металургії і хімічних станів речовин. Без розуміння цих законів можуть виникнути ускладнення, які призведуть до руйнування зварного шва.

Умови праці зварників визначаються рівнем механізації та автоматизації зварювальних робіт, специфікою виконання робіт в замкнених і важкодоступних місцях, виконанням з варіння у всіх просторових положеннях, підвищеними вимогами до якості зварних з'єднань. У гігієнічному аспекті умови праці визначаються способом зварювання, зварювальним матеріалом, вимогами техніки безпеки.

Електрозварники повинні працювати в спецодязі: бавовняному костюмі з вогнестійким просоченням і брезентових рукавицях. Щоб уникнути попадання бризок металу за халяву чобіт штани потрібно надягати навипуск. Вибір ЗІЗ особи і органів зору повинен проводитися в залежності від методів, режимів і видів робіт, інтенсивності випромінювання, індивідуальної особливості зору.

Для запобігання очей і обличчя зварників від шкідливої дії променевої енергії зварювальної дуги слід застосовувати щиток або маску зі спеціальними світлофільтрами в залежності від сили зварювального струму: Е-1 – до 75 А, Е-

2 - від 75 до 200 А, Е-3 – від 200 до 400 А, ЕС-100, ЕС-300, ЕС-500. Для захисту світлофільтрів із зовнішнього боку їх закривають безбарвними стеклами, які в міру забруднення замінюють новими. Допоміжні робітники повинні бути забезпечені окулярами або масками зі світлофільтрами В-2 або В-3. При зачистці зварювальних швів робітників забезпечують захисними окулярами [1].

Щитки і шоломи виготовляються з матеріалу, що не пропускає ультрафіолетових променів, малотеплопроводного і не займистого від іскор. Матеріалом може бути листова фібра темного кольору або фанера, пофарбована вогнестійкою фарбою в чорний матовий колір. У лицьовій частині щитка і шолома робиться прямокутний виріз, в який вставляється захисне скло – світлофільтр. У щиток або шолом із зовнішнього боку додатково вставляється прозоре скло для запобігання світлофільтру від металевих бризок розплавленого металу.

Замінювати світлофільтри будь-якими іншими стеклами або набором кольорових стекол не можна, так як це може привести до захворювання очей. Світлофільтри, виготовлені нашою промисловістю, являють собою пластинку темного скла розміром 121х69 мм ці скла абсолютно не пропускають ультрафіолетових променів, а інфрачервоні промені пропускають лише в межах від 0,1 до 4% від загальної їх кількості.

Для електрозварників випускаються захисні скла серії від Е-1 до Е-4. Підручні робітники зварника та інші особи, що працюють з ним, зобов'язані носити захисні окуляри зі склом від в-1 до в-3. Вибір конкретних типів засобів індивідуального захисту повинен проводитися в залежності від виду робіт і застосовуваних речовин і матеріалів. Захисні засоби, що видаються в індивідуальному порядку, повинні перебувати під час роботи у працівника або на його робочому місці [4].

Вибір ЗІЗ слід визначати в залежності від рівня забруднення повітряного середовища і поверхонь виробу токсичними речовинами, інтенсивності шуму, вібрації, мікроклімату на робочому місці і характеру виконуваної роботи. СИЗОД застосовуються в тому випадку, коли за допомогою вентиляції не забезпечується необхідна чистота повітря робочої зони. При перевищенні гранично допустимих норм шуму працівники повинні забезпечуватися ЗІЗ органів слуху: протишумними навушниками, шоломами або протишумними вкладишами. ЗІЗ органів слуху слід вибрати в залежності від частотного спектру шуму на робочому місці.

Працюючі, які користуються засобами індивідуального захисту, повинні бути проінструктовані про правила користування цими засобами і способам перевірки їх справності. Спецодяг повинен бути нешкідливим, зручним, не обмежувати руху працюючого, не викликати неприємних відчуттів, захищати від іскор і бризок розплавленого металу, зварюваного виробу, вологи, виробничих забруднень, механічних пошкоджень, відповідати санітарно - гігієнічним вимогам і умовам праці.

Для захисту рук при зварюванні працівники повинні забезпечуватися рукавицями, рукавицями з крагами або рукавичками, виготовленими з

іскростійкого матеріалу з низькою електропровідністю. Забороняється використовувати рукавиці і спецодяг з синтетичних матеріалів типу лавсан, капрон і т.д., які не володіють захисними властивостями, руйнуються від випромінювань зварювальної дуги і можуть загорятися від іскор і бризок розплавленого металу, і спекається при зіткненні з нагрітими поверхнями. Для захисту ніг від опіків бризками розплавленого металу, механічних травм, переохолодження при роботі на відкритому повітрі взимку, перегрівання при зварюванні виробів з підігрівом, а також від ураження електричним струмом, особливо при роботі в закритих судинах, відсіках, працівники повинні забезпечуватися спеціальним взуттям. Застосовувати спецвзуття з відкритою шнурівкою і металевими цвяхами не допускається.

При електродугового ручного зварювання зона зварювання (зварювальна дуга, розплавляється метал) є джерелом можливого травмування електрозварника випромінюванням і теплом зварювальної дуги і бризками розплавленого металу. Для захисту очей, обличчя, шкірного покриву голови і шиї зварника від випромінювання і бризок металу, а також часткового захисту органів дихання від безпосереднього впливу виділяються при зварюванні парів металу, шлаку і аерозолів (дрібних частинок розплавляється металу і шлаку, зважених в парах) призначені захисні щитки. Щитки виготовляються двох основних видів наголовні і ручні.

Для захисту від шкідливого випромінювання дуги в щитки вставляють скляні світлофільтри темно-зеленого кольору, які не пропускають шкідливого випромінювання, але дозволяють бачити дугу, розплавляється метал і маніпулювати електродом для кращого формування шва. Застосовують 13 класів світлофільтрів типу С для зварювання на токах від 13 до 900. Різноманітність світлофільтрів дозволяє зварнику підібрати відповідний для неї зору світлофільтр потрібного класу [3].

Необхідно мати на увазі, що випромінювання зварювальної дуги може травмувати очі робітників, що знаходяться поблизу від працюючого зварника. Тому робітників, що знаходяться в зоні зварювання, слід забезпечити окулярами і світлофільтрами, призначеними для підсобних робітників. Випромінювання дуги небезпечно для зору на відстані до 20 м.

Зварювальники, що працюють на будівельних майданчиках, зобов'язані носити каски, що оберігають голову робітника від можливого травмування падаючими предметами і захищають від ударів ураження електричним струмом і атмосферних впливів. Під каску повинен одягатися головний убір-підшоломник. Важливими засобами індивідуального захисту зварника є Спецодяг і спецвзуття. Спецодяг (куртки і штани) виготовляється з матеріалу, що оберігає зварника від випромінювання і має протиіскрові нашивки. Для роботи в стаціонарних постах зварювальник використовує фартух, що оберігає від бризок, особливо небезпечних при дугового різання. Взуття зварника, що працює на монтажному майданчику, повинна бути з нековзною підстилкою.

При проведенні зварювальних робіт на відкритому повітрі в холодну пору року Спецодяг повинен комплектуватися теплозахисними підстібками

відповідно до кліматичних зон.

При використанні матеріалів, що виділяють підвищену кількість зварювальних аерозолів (кольорових металів і сталей з цинком і цинковим покриттям та ін.), застосовують посилену вентиляцію, що забезпечує подачу чистого повітря до зварника однак загальна вентиляція не завжди досягає потрібного ефекту, тому вдаються до засобів індивідуального захисту. Для цього в основному використовують фільтруючі протипилові респіратори і рідше-ізолюючі шлангові і автономні дихальні апарати необхідно відзначити, що робота з використанням респіратора або протигазу викликає швидку стомлюваність робочого, тому в кожному випадку слід підібрати найбільш ефективний спосіб захисту [2].

Якщо висловитися коротко, то техніка безпеки при зварювальних роботах зводиться до очевидних істин. Не можна байдуже ставитися до свого організму. Не можна приступати до роботи і відкривати зварювальний кейс, думаючи тільки про зварювання. Спочатку подумайте про себе. Всі зварювальні шви світу не варті удару струмом в 220 вольт. І гострота зору не повернеться до зварника, який працював в напівкустарній масці, будь він хоч тричі професіонал. Так що прислухайтеся до цих рядків, ми ж про ваше здоров'я турбуємося.

Список використаних джерел:

1. Охорона праці під час зварювальних робіт для захисту зварників від впливу шкідливих факторів виробництва. URL: <http://stroytechnology.net/schkola-remonty/7904-oxorona-prazi-pid-chas-zvaryvanna.html> (дата звернення: 12.11.2021)
2. Техніка безпеки при виконанні елетрозварювальних робіт. URL: <http://belovodsk-rada.gov.ua/tekhnika-bezpeky-pry-vykonaneletrozvariuval-nykh-robit/> (дата звернення: 11.11.2021)
3. Техніка безпеки при зварювальних роботах. URL: <http://svarka.rv.ua/image/literature/12.pdf> (дата звернення: 12.11.2021)
4. Умови праці зварників. Вплив шкідливих виробничих факторів. URL: <https://te.dsp.gov.ua/umovy-pratsi-zvarnykiv-vplyv-shkidlyvyh-vyrobnychyh-faktoriv/> (дата звернення: 9.11.2021)

УДК 582.736.3(477.82)

Христина Нестерук

(Переяслав)

магістрантка I-го року навчання

факультету гуманітарно-природничої освіти і соціальних технологій

спеціальність 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Науковий керівник:

Довгопола Л. І. – к. п. н., доцент кафедри біології, методології і методики

навчання

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

СТАН ПОПУЛЯЦІЙ *ASTRAGALUS DASYANTHUS* PALL. В МЕЖАХ С. БІРКИ ЛЮБЕШІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Вивчення сучасного стану та умов місцезростань рідкісних і зникаючих видів рослин є актуальним завданням екологічних досліджень. У роботі наведено умови місцезростання і стан популяцій рідкісного, занесеного до Червоної книги України та Червоного списку Міжнародної спілки охорони природи виду *Astragalus dasyanthus* Pall у межах с. Бірки Любешівського району Волинської області.*

Ключові слова: популяція, *Astragalus dasyanthus* Pall, рідкісний вид, охорона.

Актуальність теми дослідження.

Збереження біологічної різноманітності – одна з глобальних і складних проблем сучасності. Інтенсивна трансформація навколишнього природного середовища під впливом діяльності людини призводить до порушення еколого-ценотичного балансу фітосистем, збіднення фіторізноманіття, виснаження природних ресурсів цінних видів рослин. І тому розробка наукових основ охорони флористичного різноманіття є актуальним завданням екологічних досліджень на сучасному етапі. Особливої уваги потребують рідкісні та зникаючі види рослин природних флор. Забезпечення їх охорони можливе на основі всебічного детального вивчення географічного поширення, еколого-ценотичних умов місцезростань та сучасного стану популяцій. В умовах інтенсивного антропогенного пресінгу на екосистеми, невідкладним завданням, згідно з Глобальною стратегією охорони рослин є моніторинг за станом популяцій ендемічних, реліктових і рідкісних видів, ареали яких представлені невеликою кількістю малих популяцій.

Постановка проблеми: До таких видів належить *Astragalus dasyanthus* Pall., (рис. 1.) який відноситься до цінних лікарських рослин. Надземна частина астрагалу шерстистоквіткового містить біологічно активні речовини, які мають

заспокійливу, кардіотонічну, гіпотензивну та сечогінну дію, а також гепатопротекторні та антиоксидантні властивості. Настойку використовують при гіпертонічній хворобі, хронічній серцево-судинній недостатності, стенокардії, гострому і хронічному нефриті, при набряках. Листки (настій) використовують при токсикозах вагітних, ускладнених гіпертонічною хворобою та серцево-судинною недостатністю [6, 11].

У даний час ресурси та природні ценопопуляції астрагалу значно скоротилися. *Astragalus dasyanthus* Pall. було включено до «Червоної книги України» в 1996 р. та 2009 р. [9, 10] і віднесено до категорії природоохоронного статусу – вразливий. У Червоному списку Міжнародної спілки охорони природи даний вид має статус низького ризику, але потребує уваги та охорони (LR).

Рис. 1. Карта поширення Астрагала шерстистоквіткового в Україні

Мета нашої роботи полягає у встановленні закономірностей поширення, умов місцезростань та сучасного стану популяцій *Astragalus dasyanthus* Pall. у межах с. Бірки Любешівськогорайону Волинської області.

Матеріали та методи. Роботу виконано на основі:

- 1) аналізу літературних даних;
- 2) власних польових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Флора Волинської області, як регіональна флора, до цього часу ґрунтовно не вивчалась, хоча фрагментарні відомості датуються початком ХІХ ст. Належать вони В. Бессеру [12-14], Й. Фогелю [8], Й. Юндзілу [15] тощо.

Ботанічні дослідження мали епізодичний інвентаризаційний характер, стосувались лише адміністративних одиниць (Волинської губернії, Луцького, Ковельського повітів тощо) Південно-Західної Росії, до якої тоді належала територія Волинської області. Слід зауважити, що до Волинської губернії у ХІХ-ХХ ст. належала значна за площею територія, що охоплювала сучасну Волинську, Рівненську, частини Тернопільської та Житомирської областей. Першим дослідником флори Волині був В. Бессер, вчитель ботанік Кременецької гімназії. До його списку з 1632 видів флори південно-західної Росії ввійшли види з Волині та Поділля, проте автор склав загальний список (*Enumeratio plantarum...*), для більшості видів, не конкретизуючи їх місцезнаходження [13].

Сучасні дослідження флори Волині, у тому числі й поширення рідкісних

видів рослин, переважно здійснюється на охоронюваних територіях (Заказниках місцевого значення, Національних Природних Парках тощо), а саме І. Бесарабчук (Флора судинних рослин загальнозоологічного заказника місцевого значення «Гнідавське болото») [1], О. Іванців (Флористичні особливості гідрологічного заказника місцевого значення «Оріхівський» Ратнівського району Волинської області, Раритетна компонента флори Ківерцівського національного природного парку «Цуманська Пуща») [2, 3], І. Кузьмішина (Флора Волинської височини, її антропогенна трансформація та охорона) [4] та інші. Про поширення та нові місцезростання 11-ти видів рідкісних рослин на Західному Поліссі в межах Волинської області повідомив В. Терлецький із співавторами [7].

Також дослідженням раритетної флори Волині займався відомий ботанік сьогодення В. Мельник. Узагальнюючи багаторічний досвід, автор подав всебічний аналіз та екологічну оцінку рідкісних видів, запропонував шляхи та форми їх охорони [5].

Але дослідженням ценопопуляцій рідкісних рослин, зокрема *Astragalus dasyanthus* Pall. у межах пагофлори – с. Бірки Любешівськогорайону Волинської області ніхто не займався.

Результати дослідження та їх обговорення: *Astragalus dasyanthus* Pall. (рис. 2) – багаторічна трав'яниста рослина, що має довге волохате опушення. Стебла, листки, квітки і навіть плоди астрагалу шерстистоквіткового здаються пухнастими, з сизуватим відтінком. Трав'янистий багаторічник із укороченими міжвузлями заввишки 10-30 см. Корінь стрижневий, товстий, малогалузистий. Листки непарноперистоскладні, короткочерешкові, 10-12 см довжиною, із 13-18 пар довгастояйцевидних чи еліптичних листочків. У природі представлений двома формами: коротко- і довгостебловою, із яких частіше трапляється перша. Суцвіття щільне, головчасте, 6-20-квіткове, довжиною 3-6 см; віночок яскраво-жовтий. Боби 10-12 мм завдовжки. Насіння не численне, коричневе, ниркоподібне, сплюснене. Перше цвітіння триває із травня до липня, у другій половині липня настає друге цвітіння, яке триває до вересня. Природні запаси сировини цього виду в Україні незначні. Половина з них росте на заповідних територіях.

Рис. 2. Зовнішній вигляд Астрагалу шерстистоквіткового (*Astragalus dasyanthus* Pall.)

Установлено, що *Astragalus dasyanthus* зростає на території с. Бірки по крутих схилах пагорбів південно-західної експозиції при проективному покритті 90% разом із *Galium verum*, *Potentilla argentea*, *Achillea submillefolium*, *Euphorbia cyparissias*, *Elitrigia repens*, *Plantago lanceolata*, *Genista tinctoria*, *Salvia nutans*, *Salvia nutans*, *Stipa capillata* та ін. На території досліджуваного регіону знайдено 4 локалітети *Astragalus dasyanthus*. Більшість із них невеликі за площею (до 100 м²), приурочені до степових ділянок на схилах ярів. Також, виявлено дві великі ценопопуляції астрагалу шерстистоквіткового в урочищах «Ліс Куків» і «Ліс Цир» площею близько 0,5 га, де закладено моніторингові площі для вивчення динаміки популяції даного виду в умовах мінімального антропогенного навантаження. Досліджені ценопопуляції повночленні. У них спостерігається інтенсивне відновлення; щільність вегетативних особин – 20-33%, генеративних – 80-60%. Особини *Astragalus dasyanthus* добре розвинені, кількість екземплярів на 1 м² 3-6 шт; висота пагонів у середньому – 27,7±5,4 см., кількість пагонів в одній особині від 2 до 40; середня кількість суцвіть однієї генеративної особини 15,6±5,4.

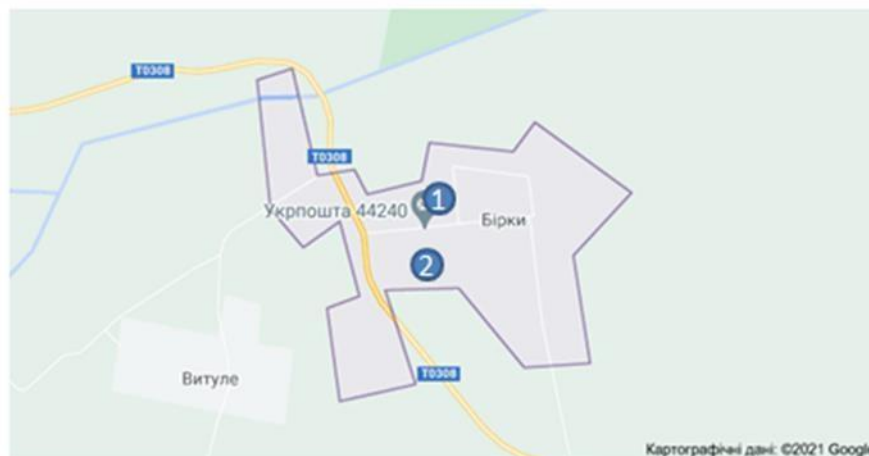

Рис. 3. Місця зростання популяції Астрагалу шерстистоквіткового (*Astragalus dasyanthus* Pall.) на території с. Бірки: Ділянка № 1 – урочище «Ліс Цир»; Ділянка № 2 – урочище «Ліс Куків»

Висновок. Досліджені ценопопуляції модельного регіону характеризуються малочисельністю, слабким відновленням на ділянках із помірним та сильним антропогенним навантаженням. Рекомендації із охорони даних видів: підтримання оптимальної чисельності ценопопуляцій шляхом усунення антропогенного впливу (збір квітучих рослин, пожежі, сіножаті, випас худоби); щорічне відстеження змін популяційних характеристик і регулярний моніторинг ценопопуляцій; для отримання лікарської сировини необхідно використовувати лише вирощені в культурі рослини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бесарабчук І. В., Антонюк Ю. М., Волгін С. О. Флора судинних рослин загальнозоологічного заказника місцевого значення «Гнідавське

болото» (м. Луцьк, Волинська область). *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*: зб. наук. пр. [за заг. ред. Ф. В. Зузука]. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. Т. 2. № 14. С. 23-28.

2. Іванців Оксана, Федонюк Віталіна, Іванців Василь Флористичні особливості гідрологічного заказника місцевого значення «Оріхівський» Ратнівського району Волинської області. *Науковий вісник Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки*. № 7 (356). Серія Біологічні науки. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2017. С. 35-41.

3. Іванців О. Я., Іванців В.В. Раритетна компонента флори Ківерцівського національного природного парку «Думанська Пуща». *Екологічні нотатки: науковий журнал Луцького національного технічного університету*. Луцьк, 2015. Вип. 2. С. 72-79. Кузьмішина І. І., Мельник В. І. Флора Волинської височини, її антропогенна трансформація та охорона. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. 368 с.

4. Мельник В. И. Редкие виды флоры равнинных лесов Украины. Київ: Фитосоціоцентр, 2000. 212 с.

5. Растительные ресурсы России и сопредельных государств: Ч. I семейства Lycopodiaceae-Ephedraceae; ч. II - дополнения к 1-7-му томам. Санкт-Петербург: Мир и семья 95, 1996. С. 215.

6. Терлецький В. К., Охримович В. М., Кудрик В. В. Поширення деяких видів рідкісних рослин на Західному Поліссі. *Український ботанічний журнал* 1985. 42, № 2. С. 24-27.

7. Фогель Э. Сведения о лесах в Волинской губернии. *Фогель Лесн. журн.* 1836. ч.1. кн. 2. С. 217-229.

8. Червона книга України. Рослинний світ. Київ: УЕ, 1996. С. 142.

9. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха. Київ: Глобалконсалтинг, 2009. 900 с.

10. Чопик В. Я., Дудченко Л. Г., Краснова А. Я. Дикорастущие полезные растения Украины. Київ: Наук, думка, 1983. С. 17.

11. Besser W. Apercu de la geographie phisique de Volhynie et de la Podolie. *Mem. Soc. natur. Moscou*, 1823, 6. S. 185-212.

12. Besser W. Ennumeratio plantarum hucusque in Volhynia, Podolia gub. Kioviensi, Bessarabia cunis Thyraica et Circa Odessam collectarum simul cum observationibus in Primititas Flora Galiciae Austriacae. Vilnae, 1822. 111 s.

13. Besser W. Zapisy w przednietach Historyi Naturalnej o Wołyniu, Podolu, Ukrainie i Niekt. blizszych okolicach. *Pamietnik Farmac. Wilenski*. 1820. 1, 2.

14. Jundziłł J. Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnacych jako i oswolonych. Wilno, 1830. 583 s.

УДК 373.5.016:556

Владислав Примак

ФОРМУВАННЯ ГІДРОЛОГІЧНИХ ПОНЯТЬ В УЧНІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У статті розглянуто проблему формування гідрологічних понять щодо підвищення ефективності навчання та здобуття глибоких і міцних знань.

Ключові слова: формування понять, ефективність навчання, психолого-педагогічні особливості процесу навчання.

The article considers the problem of formation of hydrological concepts to increase the effectiveness of training and the acquisition of deep and solid knowledge.

Key words: concept formation, learning efficiency, psychological and pedagogical features of the learning process.

Актуальність теми дослідження. Шкільний курс географії володіє значним потенціалом формування життєвих компетентностей учнів, а відповідно і предметної географічної компетентності, у структурі якої органічною складовою є система гідрологічних понять.

Метою написання є дослідження формування гідрологічних понять в учнів у шкільному курсі географії.

Виклад основного матеріалу. Знання – це теоретично узагальнений суспільно-історичний досвід, результат оволодіння людиною реальністю, її пізнання. Обробка сенсорних даних у свідомості, що спонукає до формування ідей та концепцій. Саме в цих двох формах знання зберігаються в пам'яті. Основною метою знань є організація та регулювання практичної діяльності. Для повного засвоєння учнями змісту фізико-географічних знань в сучасній середній школі необхідно приділити особливу увагу вдосконаленню та впровадженню в практику теоретичних основ формування гідрологічних понять [2, с. 477].

Поняття становлять основу знань будь-якої науки. Тому найважливішою умовою підвищення ефективності навчання, здобуття глибоких і міцних знань безумовно є посилення уваги до формування понять. Зокрема, О. Петрук підкреслює що, формування поняття – це спеціально організований психолого-педагогічний процес, на ефективність якого має безпосередній вплив ряд дидактичних умов, однією із яких є дотримання принципів навчання [3, с. 114]. Так, у сучасній шкільній географічній освіті процес формування гідрологічних понять відповідає загальним психолого-педагогічним принципам.

Грунтовний аналіз науково-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що перехід від процесу пізнання до логічного мислення особистості характеризується як перехід від сприйняття, уявлення до відображення у свідомості в формі понять. Тобто, поняття є результатом тривалого процесу пізнання, тому шлях формування навчальних понять в учнів є довготривалою,

системною роботою вчителя.

Процес формування понять має ряд особливостей. Одна з найважливіших полягає в тому, що поняття не можуть бути засвоєні тільки шляхом запам'ятовування визначень. Пошуки оптимального способу формування географічного понятійного апарату в учнів у процесі навчання географії привели до думки, що методичні технології, спрямовані на навчання в дії, спроможні допомогти сучасному учителю [5, с. 556].

Формування гідрологічних понять в учнів має спиратися на особистісно орієнтовані принципи навчання, подання матеріалу шляхом упровадження активних його форм, що підсилить мотивацію. О. Надтока зазначає, що саме на основі освітніх потреб формуються мотиви навчальної діяльності, що пов'язані з інтересами та освітніми запитами учнів [4, с. 32].

Для ефективного формування гідрологічних понять необхідно враховувати психолого-педагогічні особливості процесу навчання, такі як: вікові особливості розвитку учнів, зміст, обсяг та структуру гідрологічних понять, принципи та методи навчання, розвиток пізнавально-навчального інтересу та зв'язок з майбутньою діяльністю. Л. І. Круглик виділяє основні положення у методиці формування понять:

1. Основні вимоги до формування понять – спостереження за об'єктами та явищами, виділення істотних ознак понять, з'ясування їх змісту, визначення, поглиблення та застосування. Визначення взаємозв'язку понять.
2. Вибір способу формування понять (індуктивний, дедуктивний).
3. Застосування методів розумової діяльності – порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, аналогія, гіпотеза тощо [2, с. 478].

Формування основних гідрологічних понять пов'язано із застосуванням краєзнавчого принципу. Як відмічає Є. Шипович, роль краєзнавства у навчанні географії в різних класах середньої школи неоднакова. Найбільше значення воно має під час вивчення початкового курсу фізичної географії. Дослідження місцевості починається з екскурсії. Майже всі уроки за темами «Гідросфера», «Атмосфера» будуються на місцевому краєзнавчому матеріалі. Закінчується вивчення курсу також екскурсією в природу. Отже, учні, опановуючи початковий курс фізичної географії, сприймають більшість географічних понять та уявлень через ознайомлення з конкретними місцевими фізико-географічними об'єктами, явищами і процесами.

Шкільна програма з географії передбачає обов'язкові навчальні екскурсії для вивчення окремих фізико-географічних та природно-територіальних об'єктів рідного краю.

Також, у 8 класі навчальною програмою передбачена екскурсія «Ознайомлення з об'єктами природи своєї місцевості» на якій учитель географії має можливість ефективно формувати гідрологічні поняття. На цій екскурсії доцільно вивчати і гідрологічні об'єкти. В 11 класі робочою програмою з географії передбачено дослідження, яке передбачає вивчення учнями впливу сили Коріоліса на берег річки своєї місцевості. Наступна екскурсія також в 11

класі передбачає вивчення прозорості води у річці (озері, ставку).

Ефективність формування гідрологічних понять підвищується коли учні спочатку проводять аналіз та порівняння об'єктів чи явищ, а потім виокремлюють ознаки понять. Зважаючи на специфіку системи основних гідрологічних понять, зазначених навчальною програмою основної школи, вчителю слід використовувати відповідний алгоритм їх формування під час вивчення фізико-географічних курсів, що передбачає сім послідовних етапів [4, с. 32].

Перший етап – підготовчий. Він є одним з найголовніших етапів, на якому вчитель повинен, проявивши свою майстерність, класифікувати систему програмних гідрологічних понять за певними, логічно та змістовно взаємопов'язаними групами, зрівняти їх за складністю та прогнозованим часом, що буде використано на їх формування. Тобто, уся система понять повинна бути поділена на три основні групи. Одна з цих груп понять – «Води суходолу», яку відповідно можна поділити на менші підгрупи – «Річки», «Озера», відповідно ці – на ще менші: «Живлення річок», «Річкова долина», «Робота річок»... Дані поняття та їх групи потрібно розподілити поурочно, відповідно до наступних етапів формування гідрологічних понять [6, с. 8].

Відповідно, другий рівень моніторингу, повинен проводитися уже після структурування системи гідрологічних понять, безпосередньо перед конкретним уроком. Вчитель повинен індивідуалізувати інформацію про систему знань в учнів відповідно до кожної групи понять, що дасть йому змогу підібрати найбільш ефективні методи та засоби навчання, розподілити час на формування гідрологічних понять тощо.

Третій етап – обробка істотних ознак поняття. На даному етапі вчитель повинен спрямувати діяльність учнів та допомогти їм обґрунтувати і зрозуміти виділені раніше істотні ознаки.

Четвертий етап – закріплення поняття – повинен бути двоступеневим. Спочатку на даному етапі учні констатують визначення до гідрологічного поняття, що вивчаються шляхом поєднання істотних ознак. Після констатації визначення конкретного гідрологічного поняття, якщо потрібно (з погляду вчителя), учні повинні пропустити «побутові» поняття та уявлення, з допомогою вчителя, крізь «фільтр» визначення навчального гідрологічного поняття. Тому учні з допомогою вчителя повинні вказати на похибки в «побутових» гідрологічних поняттях відносно навчальних. Тобто, вивчаючи поняття «річище», вчитель повинен, за потреби, нівелювати усі хибні уявлення в учнів про дане поняття і спрямувати їх до бажаного результату [1, с. 15].

П'ятий етап – це етап буквено-графічного моделювання. На цьому етапі кожне гідрологічне поняття потрібно включити до певної системи, тобто учні з допомогою вчителя повинні встановити взаємозв'язки між близькими за тематикою поняттями, а в подальшому – і групами гідрологічних понять. Це завдання можна вирішити, створивши буквено-графічні моделі певних груп гідрологічних понять, що в кінцевому результаті повинно трансформуватися у відповідну систему. Прикладом цієї моделі може стати шаблон «учнівського

комплексу», підготовленого вчителем. Створення буквено-графічної моделі групи понять має проходити поступово та одночасно із формуванням усіх понять групи.

Шостий етап – підсумковий. На даному етапі перед учителем стоять такі завдання: провести ступеневий контроль за якістю формування поняття, групи понять та всієї системи гідрологічних понять; виокремити недоліки сформованих понять на різних ступенях цього процесу та скорегувати їх.

Сьомий етап – мотиваційний. Під час цього етапу вчитель повинен надати основу для утворення в учнів спочатку зовнішніх, а потім і внутрішніх мотивів для самостійної роботи з гідрологічним матеріалом, розширюючи обсяг понять, що підвищує якість знань [7, с. 27].

Починати вивчення системи гідрологічних понять (наприклад, у шостому класі), що сконцентрована переважно в темі «Гідросфера», потрібно із проведення аналітичних заходів. Дані заходи повинні бути проведені не в стандартних формах (тестування, контрольної роботи та подібних), а у більш вільних та ліберальних, де вчитель зможе проаналізувати які групи понять на якому рівні учні розуміють.

Висновки. Отже, гідрологічні поняття та уявлення в учнів починають формуватися з перших етапів пізнання навколишнього середовища, поглиблюються в початковій школі і закріплюються під час вивчення курсу географії в основній школі. Формування гідрологічних понять – це складний, спеціально організований психолого-педагогічний процес, на ефективність засвоєння змісту якого має безпосередній вплив конструювання системи пізнавальних завдань, їх практична спрямованість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулініч О. Експерсія «Природа рідного краю». *Біологія. Шкільний світ*. 2011. № 10. С. 14 – 16.
2. Надтока В. О. Формування системи гідрологічних понять у шкільних фізико-географічних курсах. *Проблеми сучасного підручника*. 2014. Вип. 14. С. 476 – 484.
3. Петрук О. Система пізнавальних завдань у процесі формування географічних понять. *Студентський науковий вісник*. 2005. Випуск № 11. С. 113 – 116.
4. Топузов О. Створення учнівського комплексу з географії в процесі формування гідрологічних понять у 6-му класі. *Рідна школа*. 2014. № 11. С. 32.
5. Шульга Т. А., Покась Л. А. Використання інтерактивних методик для формування геоморфологічних понять у процесі навчання географії. *Молодий вчений*. Київ, 2016. № 12.1 (40) Грудень. С. 555 – 558.
6. Щербак С. М. Експерсія до штучної екосистеми для учнів 8 класу [Текст]. *Біологія*. 2009. № 11. С. 8 – 10.
7. Янатєва О. Природні комплекси Чорного й Азовського морів: [урок з географії : 8 кл.]. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2018. № 13. С. 26 – 31.

УДК 373.5.016:91

Олександр Романюк

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ГЕОГРАФІЇ У ПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ

У статті досліджуються теоретичні основи профільного навчання в старшій школі, розглядаються методичні аспекти організації навчальної діяльності з географії учнів старших класів.

Ключові слова: профільне навчання, урок географії, навчальний матеріал.

The article investigates the theoretical foundations of specialized education in high school, considers the methodological aspects of the organization of educational activities in geography of high school students.

Key words: profile education, geography lesson, educational material.

Актуальність теми дослідження. Навчальна діяльність старшокласників передбачає радикальну перебудову змісту та методів навчання, максимальне врахування індивідуальних особливостей та інтересів учнів, що дає простір їхній власній розумовій та соціальній ініціативі. Розумовий розвиток старшокласника полягає у формуванні індивідуального стилю розумової діяльності. У навчанні формуються загальні інтелектуальні здібності та концептуальне теоретичне мислення.

Метою написання є дослідження методичних основ організації навчальної діяльності з географії учнів старших класів.

Виклад основного матеріалу. Молодіжне мислення характеризується схильністю до теоретизації, створення абстрактних узагальнень, захопленням філософськими побудовами. Абстрактна можливість здається старшокласнику цікавішою і важливішою за реальність. Руйнування універсальних законів і теорій стає улюбленою розумовою грою старшокласників [5, с. 181].

Старшокласники починають оцінювати навчальну діяльність з позицій свого майбутнього. Вони змінюють своє ставлення до певних предметів. Їх ставлення, на відміну від підліткового віку, вже визначається не відношенням до вчителя, а власними інтересами, нахилами, наміром отримати певну професію.

Навчальна діяльність учня, орієнтованого на профільне навчання, є формою його соціальної та пізнавальної діяльності, вираженням прагнень до життєвого самовизначення та самоствердження. Більшість учнів виявляють самостійність у процесі навчання, займають активну позицію, надаючи перевагу таким формам навчання, які є не лише засобом пізнання, а й засобом самовираження, дають можливість висловити власну точку зору.

Навчальні цілі формуються, як правило, у 10-11 класах, коли учень усвідомлює, навіщо йому потрібні ті чи інші шкільні предмети і до чого він внутрішньо психологічно прагне. Навчальні цілі можуть виникати не тільки у старшокласників, а й у молодших школярів, а можуть і не виникати взагалі. Рання поява навчальної мети є сприятливою ознакою: учень відповідно до рівня

своєї особистісної зрілості готовий до самостійного навчання та до самостійного планування темпів свого прогресу у навчанні [5, с. 182].

У профільній школі урок слід відрізняти, на нашу думку, як надання професійної освітньої інформації, як унікальну можливість для виховання людини в людині, народження людського образу, пошуку та знаходження людиною самої себе. У профільній школі старшокласник психологічно готується до певної професії. Тому урок географії тут має бути особливо творчим. Необхідно позбутися механічного відтворення, давши учням певну кількість знань. У межах певної теми, розділу, курсу має бути конкретна специфіка знань. Це не вважається істотною ознакою на шляху до універсальних географічних знань.

Урок у профільній школі – це простір і час, у яких відбувається їх єднання і міцність. Урок географії для старшокласників не закінчується своїми рамками від дзвоника до дзвоника. Тут виявляється динамічність, варіативність і різноманітність – такі складові уроку, як і інших форм організації педагогічного процесу. Суть уроку географії в профільній школі полягає в тому, щоб знайти між вчителем та учнями такі форми творчої взаємодії, які сприяють вирішенню проблем не лише у здобутті знань, а й у виборі професії у подальшому [3, с. 101].

Урок географії в профільній школі готується за допомогою перевірених і традиційних форм: факультативні заняття, заняття гуртків та секцій, учнівські наукові товариства, науково-практичні конференції. Старшокласників слід залучити до відвідування станцій технічної творчості, молодих натуралістів та туристів. Все, це разом з уроками географії допоможуть «прискорити самовизначення учня, розкрити його природні здібності, проявити ініціативу, розвиток творчості, зорієнтуватися на певну сферу професійної діяльності» [3, с. 102].

Як основна форма викладання навчального матеріалу в спеціалізованих класах використовується оглядова та вступна лекція, але не в чистому вигляді (учнів стомлює довготривалість), а у формі лекцій-бесід, під час яких старшокласники активніші. Учитель підводить їх до самостійного формулювання висновків. Лекція-бесіда, евристична бесіда є більш ефективнішою ще й тому, що сприяє встановленню більш тісного контакту «вчитель – учень» [5, с. 185].

Використання різноманітних матеріалів допоможе вчителю не тільки розвивати пізнавальний інтерес учнів до вивчення країн світу та перевіряти вже набуті знання, але й впливатиме на вибір учнями їхньої професії у майбутньому. На уроках географії в профільній школі необхідно розвивати пізнавальну діяльність учнів, залучати їх до пошуково-дослідницької роботи, що передбачає виконання творчих практичних завдань, відповідей на питання репродуктивного та творчого (проблемного) характеру. Важливе значення на уроках має матеріал, який формує в учнів усвідомлення необхідності міжнародного співробітництва й інтеграції в розвитку економіки країн світу. Використання різноманітних матеріалів допоможе вчителю не тільки розвивати

пізнавальний інтерес учнів до вивчення географії та перевіряти вже набуті знання, але також вплине на вибір учнями своєї майбутньої професії [3, с. 103].

Самостійна робота з підручником, додатковою літературою, іншими джерелами інформації. Підручник – найважливіший складовий навчально-методичний комплекс, суттєвий компонент освітньої системи і, зокрема, конкретної моделі навчання, який відіграє подвійну нормативно-регулярну роль у навчально-виховному процесі. Маючи на меті працювати з книгою, необхідно заздалегідь вказати не лише перелік літератури, а й те, де її можна знайти. Якщо робота з книгою відбувається на уроці, то потрібно розрахувати час на її виконання, орієнтуючись на «слабшого» учня [2, с. 3].

З одного боку, підручник розглядається як найважливіше джерело знань, в якому основні наукові концепції та ідеї, передбачені програмою, формулюються та розкриваються у доступній формі, фіксуються освітні стандарти. З іншого боку, підручник є важливим інструментом навчання. Саме через нього здійснюється організація процесу засвоєння змісту не тільки в пізнавальному аспекті, а й з точки зору розвитку самостійності, творчої активності, емоційно-ціннісного ставлення [2, с. 4].

Наступною формою роботи на уроках географії у профільних класах є семінар. На семінар пропонуються теми, які були планувалися для самостійного вивчення за допомогою різних джерел або якщо тема потребує всебічного обговорення та узагальнення. Така форма діяльності на уроці дозволяє учням активізувати самостійну роботу над літературою, вчить самостійно здобувати знання, розвиває мовлення та мислення, навчає культурі дискусії (аргументувати свою думку, не перебиваючи, слухаючи опонента тощо). Крім семінарів, на профільних заняттях втілюються інші активні форми: дебати, які проводяться під час уроку на заздалегідь визначену тему, дискусії як елементу уроку при обговоренні більш вузьких, ніж у дебатах, питаннях, круглі столи, дидактичні ігри, тощо [5, с. 187].

Найважливішою формою роботи в профільному географічному класі є лабораторні та практичні заняття (роботи). Лабораторна робота є органічною частиною навчального процесу. Вона безпосередньо пов'язана з навчальним експериментом, дослідями, виконанням домашніх експериментальних завдань, розв'язуванням задач із використанням спостережень і дослідів. При цьому сповна виявляється роль експерименту як джерела знань та критерію істинності теорії. У процесі лабораторної роботи учні набувають навичок використання приладів, лабораторного обладнання, апаратури, технічних засобів, у тому числі комп'ютерної техніки. Учні набувають здатності обробляти результати експерименту та вимірювання, навички узагальнення та систематизації природних явищ, знайомляться з основами технології та процесами сучасного виробництва. Лабораторна робота сприяє формуванню в учнів матеріалістичних уявлень про природу, впевненості у можливості її пізнання, здатності виявляти причинно-наслідкові зв'язки, функціональні зв'язки між фактами, явищами та процесами.

Метод лабораторної роботи (лабораторний метод) використовується для

проведення дослідів, експериментів, спостережень за явищами, процесами переважно у спеціальних лабораторіях, кабінетах із застосуванням технічних засобів. Метод лабораторної роботи з географії використовується для міцного оволодіння теоретичними знаннями, отриманими вміннями та навичками, забезпечує безпосереднє включення знань школярів у процеси «одержання» вже відомих науці даних. Але лабораторний метод передбачає роботу творчого характеру з абсолютно новими результатами, про що свідчить практика такої роботи в школі.

Метод практичної роботи (практичний метод) у шкільній практиці використовується після вивчення великих тем та розділів.

Ефективність методу практичної роботи залежить від вміння вчителя відповідно до цілей і завдань уроку раціонально «вписувати» у свою структуру практичні завдання та організувати роботу учнів щодо їх виконання. Враховуючи попередню підготовку учнів, він повинен визначити мету виконуваної роботи, пояснивши їх поточні перспективи, допомогти учням творчо осмислити обсяг майбутньої роботи, правильну послідовність дій та технологічні операції. Ефективність методу залежить від кваліфікації вчителя під час інструктажу, вміння керівників регулювати роботу, яку виконують учні на всіх етапах.

Висновки. Необхідно організувати професійно-орієнтовану дослідницьку діяльність школярів, яка забезпечує інтерес до більш глибокого вивчення географії, творчого розвитку особистості, прищеплює елементи культури дослідження (робота обдарованих у міні-командах на кафедрах університетів, участь у конкурсах, виставках, спільні публікації тощо). Завдання вчителя – створити для цього умови та підтримати творчі таланти. У старших класах виникає потреба у створенні наукового товариства студентів (НТУ), яке займається дослідницькою діяльністю через малу академію наук. В організації такої діяльності є етапи: мотивація науково-дослідницької роботи, вибір напряму дослідження, постановка завдань дослідження, проведення експерименту, обробка результатів експерименту та їх обговорення на засіданні НТУ, реєстрація результатів та презентація роботи на науково-практичній конференції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовиченко Р., Калініна Л. Проблеми профільного навчання в старшій школі на регіональному рівні. *Освіта і управління*. 2004. Т. 7. Ч. 2. С. 71 – 77.
2. Жемеров О. О., Карпенко О. М. Робота з підручником географії у загальноосвітній школі: Методичний посібник. Харків: ХНУ, 2010. 20 с.
3. Корнеєв В. П. Урок географії у профільній школі. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2010. Вип. 12. С. 100 – 106.
4. Котова О. Принципи організації профільного навчання у старшій школі. *Школа*. 2009. №2. С. 43 – 50.
5. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії в профільній школі: теорія і практика: Монографія. К.: Педагогічна думка, 2013. 380 с.

УДК 373.5.016:91]:159.955

Леся Романюк

Практична реалізація технології формування критичного мислення на уроках географії

У статті досліджуються педагогічні технології розвитку критичного мислення. Розглянуто структуру уроку щодо формування критичного мислення, зокрема три його фази: виклик; осмислення; рефлексія.

Ключові слова: критичне мислення, структура уроку, виклик, осмислення, рефлексія.

The article examines the pedagogical technologies for the development of critical thinking. The structure of the lesson on the formation of critical thinking is considered, in particular its three phases: challenge; comprehension; reflection.

Key words: critical thinking, lesson structure, challenge, comprehension, reflection.

Актуальність теми дослідження. Проблеми сучасної школи, зокрема, полягають у тому, що ми часто поділяємо нероздільні процеси. Критичне мислення є необхідною складовою багатьох процесів, необхідних для ефективного навчання, які виграють від його комплексного застосування.

Мають рацію ті вчителі, які прагнуть змінити практику своєї роботи, щоб учні не просто читали й писали, а й розвивали критичне мислення. Вони хочуть, щоб школярі не просто запам'ятовували матеріал з предмета, а ставили запитання щодо нього, проводили дослідження, створювали, вирішували, інтерпретували матеріал та проводили дискусії. Таке навчання вважається найпродуктивнішим.

Метою написання є дослідження процесу формування критичного мислення на уроках географії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показують, що саме на інтерактивних заняттях, якщо вони зосереджені на досягненні конкретних цілей і добре організовані, учні засвоюють програму найбільш повно та на свою користь. Учні розмірковують над тим, що вони вивчають, застосовують вивчене в реальному житті або для подальшого навчання і можуть продовжувати навчання самостійно [3, с. 25].

Особливістю педагогічної технології розвитку критичного мислення є особлива структура уроку, яка є обов'язковою, алгоритмічною, повторюваною. До речі, така структура є обов'язковою при використанні інших інноваційних технологій, таких як інтерактивної, проектної тощо.

Урок розвитку критичного мислення включає три фази: виклик; осмислення; рефлексія. Давайте розглянемо та охарактеризуємо їх:

I фаза – «Виклик». Тривалість цієї фази 5-7 хвилин. Її мета – формувати особисту зацікавленість у отриманні інформації. Учням слід подумати і розповісти іншим (за допомогою індивідуальної, парної, групової роботи, спільних передбачень, голосових питань тощо) те, що вони знають про обрану тему для обговорення – так отримані раніше знання реалізуються і стануть

основою для вивчення нових. Завдання вчителя на цьому етапі – узагальнити знання дітей, допомогти кожному визначити «свої особисті знання» та основні цілі для отримання нових.

На цьому етапі завдання, які пропонуємо учням, сприяють тому, щоб вони разом з учителем:

- оновлюють свої наявні знання, ідеї, навички, пов'язані з опрацьовуваною темою;
- провели інвентаризацію цих знань і уявлень (у тому числі, помилкових);
- зосередили увагу на новій темі;
- створили контекст для сприйняття нових ідей.

Під час цього етапу, як і протягом всього уроку, важливо, щоб учитель говорив якомога менше, а надавав слово учням. Роль учителя полягає в тому, щоб виступати лідером, заохочуючи учнів до роздумів, уважно прислухаючись до їхньої думки.

У цей час учні повинні оволодіти (удосконалити) декілька важливих способів пізнавальної діяльності (умінь). Оскільки учні беруть участь у процесі активного запам'ятовування того, що вони знають з даної теми, це змушує їх аналізувати власні знання та ідеї. Завдяки цій основній діяльності вони визначають рівень власних знань та ідей, до яких можна додати нові.

Таким чином, набуті раніше знання виводяться на рівень усвідомленості. Тепер вони можуть стати основою для здобуття нових знань. Це дуже важливо з психологічної точки зору, оскільки знання стають міцнішими та змістовнішими, якщо їх отримувати в контексті того, що людина вже знає та розуміє. І навпаки, інформація буде швидко втрачена, якщо вона буде запропонована школяру без контексту або без зв'язку з тими знаннями, які він вже мав. Крім того, таке звернення до вже засвоєного матеріалу підвищує увагу учнів до теми, проблеми, викликає у них інтерес, тобто виконує мотиваційну функцію [5, с. 4].

II фаза – «Осмислення». Далі вчитель оголошує тему уроку і його передбачувані результати, прагнучи, щоб школярі усвідомили свої власні цілі навчання. Учні знайомляться з новою інформацією. Водночас їм доводиться стежити за своїм розумінням і записувати у вигляді запитань те, чого вони не зрозуміли – щоб згодом заповнити ці «білі плями». Читаючи інформацію, кожен учень повинен усвідомити, які орієнтири, фрази, слова допомогли йому зрозуміти інформацію, а які, навпаки, заплутали.

Основний принцип етапу осмислення – учитель повинен дати учням право на індивідуальний пошук інформації з подальшим груповим обговоренням, аналізом та закріпленням [3, с. 28].

Після початку уроку вчитель організовує активну діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на попередньо поставлені запитання, ставлення нових питань та пошуку відповідей на них, що є основною частиною уроку (до 27-35 хвилин з 45 хвилинного уроку).

На етапі розуміння, коли учень приєднується до нової інформації чи ідей у процесі читання тексту, перегляду фільму, слухання лекції, він вчиться

відстежувати своє розуміння нового і не ігнорувати прогалини в ньому, записуючи у вигляді запитань те, що не зрозумів, щоб дізнатися в майбутньому. Учнів слід час від часу просити прокоментувати, як вони розуміють певні значення слів, що вони розуміють, а що ні. Дітей слід поступово вчити такому самоаналізу.

Подальший розвиток та закріплення учнями нових знань та способів діяльності на цьому етапі уроку відбувається за допомогою різних методів та прийомів організації їх активної самостійної роботи. Обов'язковими є два елементи – індивідуальний пошук учнів та обмін думками в групах чи загальному колі, причому особистий пошук обов'язково повинен передувати обміну думками [5, с. 4].

III фаза – «Рефлексія». До кінця уроку, коли учні зрозуміють ідеї уроку та виконають вправи для розвитку навичок, ми повинні перейти до заключної частини уроку, яка є рефлексією. Цей третій етап уроку є найважливішим етапом для розвитку критичного мислення, що має рефлексивний характер. Важливою складовою критичного мислення є мотивація учнів до навчання. Рефлексія після уроку стимулює появу вищого рівня мотивації учнів – внутрішньої мотивації – на відміну від початку уроку, коли він є зовнішнім, наприклад, ініційованим учителем. Адже ситуація, що виникає в класі, допомагає учням усвідомити власні успіхи та невдачі. Внутрішня мотивація сильніша за зовнішню, тому що це усвідомлене прагнення до успіху, прагнення виправити помилки, пошук адекватних методів і прийомів. Рівень рефлексії завжди впливає на рівень мотивації [6, с. 21].

На цьому етапі учням важливо подумати про те, що вони дізналися, чого вони навчилися, і запитати себе, що це означає для них, як це змінює їх сприйняття та як вони можуть цим користуватися. Цей етап дозволяє учню повністю осмислити, узагальнити отриману на уроці інформацію, присвоїти нові знання, сформулювати власне ставлення до того, що вивчається.

Саме на цьому етапі учні вдосконалюють важливу навичку – узагальнювати інформацію, викладати складні ідеї, передавати почуття та ідеї кількома словами, пов'язувати нову інформацію зі своїми постійними уявленнями, тобто свідомо пов'язувати нове з уже відомим [5, с. 4].

Якщо розглядати три етапи, описані вище, з точки зору традиційного уроку, стає очевидним, що вони не є виключно новими для вчителя. Вони майже завжди притаманні традиційному уроку, називаються лише по-різному. Замість «виклику», вчитель частіше каже «вступ до проблеми» або «актуалізація знань та досвіду учнів». А «осмислення» – це частина уроку, присвячена вивченню нового матеріалу. Третій етап на традиційному уроці – закріплення матеріалу, перевірка його засвоєння учнями. Проте вважаємо за необхідне підкреслити, що глибинна сутність етапів уроку щодо технології розвитку критичного мислення та традиційного уроку відрізняється. Також елементи новизни містяться в методах і прийомах, орієнтованих на цю сутність.

Висновки. Плануючи уроки для розвитку критичного мислення, слід пам'ятати, що формування критичного мислення в учнів може здійснюватися

шляхом використання групової навчальної діяльності. Адже одна з вимог успішної адаптації випускника школи в суспільстві – це вміння працювати з людьми та вміння працювати в команді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большакова І. Розвиток критичного мислення. *Почат. освіта*. 2012. № 11. С. 3 – 7.
2. Гудзик І. Розвиток критичного мислення школярів у навчальній діяльності. *Укр. мова та л-ра*. 2004. № 10. С. 3 – 7.
3. Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль: ТОКШПО, 2017. 60 с.
4. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Основа: Тріада+, 2008. 96 с.
5. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2012. № 3. С. 3 – 7.
6. Фасоля А. Мета, зміст, технологія уроку (особистісно-зорієнтований урок літератури). *Дивослово*. 2004. №8. С. 19 – 26.

УДК 373.3/5:159.955

Олександр Романюк, Леся Романюк

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВНА ЗМІСТОВА ЛІНІЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто проблему розвитку критичного мислення в освіті. Розглянуто основні принципи реформи шкільної освіти та приблизний графік впровадження реформи, які викладені в Концепції нової української школи.

Ключові слова: концепція нової української школи, критичне мислення, особистість.

The problem of development of critical thinking in education is considered in the article. The basic principles of school education reform and the approximate schedule of reform implementation, which are set out in the Concept of the new Ukrainian school, are considered.

Key words: concept of new Ukrainian school, critical thinking, personality.

Актуальність теми дослідження. Аналізуючи сучасний спосіб життя пересічного громадянина, ми переконуємося, що моральна культура дуже «занедбана». Одним із способів вирішення цієї проблеми є виховання у наступних поколінь правильного розуміння моральних цінностей, культури та власної поведінки. В умовах національного відродження України та створення національно-демократичної держави важливо виховувати людей, які самостійно та творчо мислять, здатні критично осмислювати факти та події навколишньої дійсності. Сучасне суспільство гостро потребує людей, які б впроваджували

нові ідеї у всі сфери свого життя. Ефективним способом пошуку істини на уроках, у навчальній діяльності є використання методів і прийомів технологій для розвитку критичного мислення.

Метою написання є дослідження критичного мислення як основної змістової лінії Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Нова українська школа – це ключова реформа Міністерства освіти і науки. Основна мета – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті.

НУШ – це школа, до якої учні ходять із задоволенням. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не бояться висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. У той же час батьки теж люблять відвідувати цю школу, адже є співпраця та взаєморозуміння [1, с. 45].

Реформа НУШ розрахована на декілька років, оскільки неможливо швидко змінити освітню традицію, яка плекається в Україні десятиліттями. Однак зміни вже розпочалися, і Міністерство освіти і науки робить все можливе, щоб зробити їх неминучими.

Зокрема, у вересні 2017 року був прийнятий новий Закон «Про освіту», який регулює основні принципи нової системи освіти, а у лютому 2018 року Кабінет Міністрів затвердив новий Державний стандарт початкової освіти. Наступним кроком є прийняття нового закону про загальну середню освіту, який детальніше розкриє зміни, внесені реформою.

Новий Стандарт початкової освіти з 2017/2018 навчального року успішно випробовується у 100 школах по всій Україні. З 2018/2019 навчального року першокласники по всій Україні почали навчання за цим стандартом [1, с. 48].

Новий Стандарт початкової освіти передбачає, що вчителі повинні працювати за іншими підходами, тому протягом 2018-2019 років відбувається масштабна перепідготовка вчителів початкових класів. Вони проходять як дистанційне навчання (онлайн-курс на освітній платформі EdEra), так і очні сесії, на яких спеціально навчені тренери закріплюють знання вчителів на практиці.

Також у 2019 році було розпочато пілотну програму добровільної атестації вчителів, мета якої – виявити та стимулювати вчителів з високим рівнем професійних навичок, які володіють методами навчання на основі компетентностей та новими освітніми технологіями та сприяти їх поширенню.

Основні принципи реформи шкільної освіти та приблизний графік впровадження реформи викладені в Концепції нової української школи. Там ви знайдете інформацію про цінності реформи (такі як орієнтація на школярів, педагогіка партнерства, справедливе фінансування тощо), основні компетенції та бачення випускника НУШ [1, с. 53].

Критичне мислення на сьогодні є одним із інноваційних аспектів освіти. Те, що його розвиток є одним із наскрізних завдань навчального процесу, також зазначено у Концепції нової української школи [6].

Із впровадженням у практику навчання Концепції Нової української школи (НУШ), критичне мислення набуло, можна сказати, офіційного статусу, оскільки здатність критично мислити ввійшло до переліку навичок, які сприяють формуванню ключових компетентностей учнів, а це, у свою чергу, вимагає від учителів оволодіння технологією розвитку критичного мислення [5, с. 260].

Основні положення НУШ розкриваються в її Концепції (Нова, 2016), більш детальна інформація про особливості реалізації Концепції НУШ у навчальній практиці представлена в «НУШ: poradnik dla vchytelja» (Нова, 2017). Розглянемо поняття «критичне мислення» в цих публікаціях.

Уперше поняття «критичне мислення» зустрічається в Концепції НУШ в обґрунтуванні змін, де зазначається, що «найуспішнішими на ринку праці найближчим часом будуть професіонали, які вміють, серед іншого, критично мислити... Але українська школа до цього не готує».

Звідси ми робимо висновок, що формування здатності критично мислити є одним із першочергових завдань НУШ [6].

У Концепції Нової української школи зазначається, що центральне місце в системі освіти належить середній школі. Новий зміст освіти, має базуватися на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві. Компетентності дозволяють усунути протиріччя між теоретичною та практичною складовою навчання. Випускник школи повинен не тільки володіти глибокими знаннями, а й уміти застосовувати їх на практиці, аналізувати та пояснювати причини і наслідки процесів, явищ, шукати альтернативні рішення, продуктивно мислити.

Багато сучасних навчальних закладів мають репродуктивний стиль навчання, який передбачає формування лінійного, алгоритмічного стилю мислення, але ефективний, що дає високі освітні результати, є продуктивним, спирається на критичне мислення. Громадський попит на формування інноваційної, розвиненої, незалежної, відповідальної, творчої особистості вимагає зміни підходів до освітнього процесу, її орієнтації на реалізацію інноваційних стратегій навчання [2, с. 260].

У свою чергу, автори «НУШ: poradnik dla vchytelja» визначають критичне мислення як «складний ментальний процес, який починається із залучення інформації та закінчується прийняттям рішень», наголошують, посилаючись на М. Ліпмана (одного з засновників технології критичного мислення на сучасному етапі), що таке мислення є «вмілим відповідальним мисленням, що дозволяє людині формулювати достовірні вірогідні судження, оскільки воно: ґрунтується на певних критеріях; є саморегульованим; впливає з конкретного контексту» (Нова, 2017, с. 74) [5, с. 261].

Критичне мислення займає своє місце серед інших наскрізних умінь: вміння читати, вміння доносити думку, логічний захист позиції, ініціативність, проблеми, ризики та рішення, емоційний інтелект, робота в команді, творчість. Усі ці вміння пронизують ключові компетентності: спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами, спілкування іноземними мовами,

математична компетентність, основні компетентності у природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, навчання протягом усього життя, ініціативність і підприємливість, соціальна та громадянська компетентності, усвідомлення та самовираження у сфері культури, екологічна грамотність та здоровий спосіб життя. Таким чином, враховуючи таке «полотно» розвитку учнів, унеможливує формування лише однієї компетентності чи навички, перед вчителем постає завдання впровадження цілеспрямованої системи роботи, яка б одночасно формувала всі компетенції та вміння, які, у свою чергу, вимагає пошуку технологій, що дозволило б реалізувати такі вимоги.

На сьогодні такої технології не існує, однак впровадити в життя значну частину поставленого завдання дозволяє використання технології критичного мислення, яку ще називають технологією «Читання і письма для розвитку критичного мислення». Авторами надано роз'яснення стосовно понять «технологія» та «технологія навчання», її основні положення, умови, яких має дотримуватись учитель для розвитку критичного мислення молодших школярів та вміння учнів для того, щоб критично мислити, вміння критично мислячої людини, таксономія Блума, «ключові» завдання для реалізації цілей «когнітивної групи», окремі стратегії розвитку критичного мислення (мозкова атака, асоціативний куш, кубування, таблиця «ЗХД» – «Знаємо – Хочемо знати – Дізналися») [5, с. 262].

Ключова зміна для учнів стосується підходів до навчання та змісту освіти. І у МОН переконані, що це – головне. Адже мета НУШ – виховати новатора та громадянина, який вміє приймати відповідальні рішення та поважає права людини.

Замість того, щоб запам'ятовувати факти та поняття, учні набуватимуть компетентностей. Це динамічне поєднання знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей та інших особистих якостей, які визначають здатність людини успішно спілкуватися, вести професійну та подальшу освітню діяльність. Тобто формується ядро знань, на яке накладатиметься вміння використовувати ці знання, а також ті цінності та вміння, які знадобляться випускникам українських шкіл у професійному та приватному житті [1, с. 60].

Спільними для всіх компетенцій є так звані наскрізні навички: читання з розумінням, здатність висловлювати свою думку усно та письмово, критичне та систематичне мислення, здатність логічно обґрунтовувати свою позицію, креативність, ініціатива, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, вирішувати проблеми, вміння співпрацювати з іншими людьми.

Висновки. Щоб здобути компетентність, учні засвоюють підхід, орієнтований на діяльність – тобто вони часто роблять щось замість того, щоб просто сидіти за партами та слухати вчителя. Концепція НУШ також пропонує впровадження інтегрованого та проектного навчання. Це сприяє тому, що школярі отримують цілісне уявлення про світ, оскільки вивчають явища з точки зору різних наук і вчать вирішувати реальні проблеми знаннями з різних

дисциплін дисциплін.

ЛІТЕРАТУРА

7. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П., Сущенко І. М. Критичне мислення: як цьому навчати : наук.-метод. посібник; за наук. ред. О. І. Пометун. Харків, Основа, 2007. 190 с.
8. Генкал С. Формування критичного мислення учнів засобами проблемного навчання на уроках біології. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2019, № 4 (88) С. 256 – 267.
9. Глазкова І. Я. Навчальний діалог як засіб формування навичок критичного мислення. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). Вип. №4. Бердянськ: БДПУ, 2008. С.57 – 62.
10. Гудзик І. Розвиток критичного мислення школярів у навчальній діяльності. *Укр. мова та л-ра*. 2004. № 10. С. 3 – 7.
11. Починкова М. М. Критичне мислення в контексті вимог нової української школи. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. Вип. № 1 (324), Ч. II, 2019. С. 260 – 267.
12. Розвиток критичного мислення в контексті вимог Нової української школи. Веб сайт: <http://www.airo.com.ua/rozvitok-kritichnogo-mislennya-v-konteksti-vimognovoyi-ukrayinskoyi-shkoli/>.

Анастасія Чонговай
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

У статті висвітлюються питання розвитку використання туристично-рекреаційних ресурсів Одеської області. Визначається місце Одеської області у природному, культурному, екологічному потенціалах країни за питомою вагою та рейтинговими показниками. Характеризуються позитивні і негативні сторони. Одеська область – найбільша за площею в Україні, має лікувальні ресурси, вихід до Чорного моря, санаторії, готелі та інші місця розміщення. В області багато театрів і музеїв, історичних пам'яток.

Ключові слова: туристично-рекреаційний ресурси, туризм, природно-ресурсний потенціал, культурний потенціал, екологічний потенціал, туристи.

PECULIARITIES OF USING TOURIST AND RECREATIONAL RESOURCES OF ODESSA REGI.

The article covers the development of tourist and recreational resources of Odessa region. The place of Odessa region in the natural, cultural, ecological potentials of the country is determined by the specific weight and rating indicators. The positive and negative sides are characterized. Odessa region is the largest in Ukraine, has medical resources, access to the Black Sea, sanatoriums, hotels and other accommodation. The area has many theaters and museums, historical monuments.

Key words: tourist and recreational resources, tourism, natural resource potential, cultural potential, ecological potential, tourists.

Постановка проблеми. Туризм виступає важливою складовою світової економіки. За даними Міжнародної туристичної організації, питома вага туризму у світовому ВВП становить близько 9% і близько 30% у світовому експорті послуг. На 2016р. UNWTO прогнозує зростання міжнародного туризму на 3-4%, що буде і далі сприяти глобальному економічному відновленню. Одеська область з її потенціалом теж повинна приєднатися до світових тенденцій.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням питань розвитку рекреаційного потенціалу Одеської області займалися такі автори як: Берданова О. В., Вакуленко В. М., Варналій З. С., Вірченко П. А., Казачковська Г. В., Малиш Н. А., Сорока К. О., Топчієв О. Г., Шаблій О. І., Шаров Ю. П. та інші.

Мета статті полягає с тому, щоб виявити особливості використання

туристично-рекреаційного потенціалу Одеської області, охарактеризувати природно-ресурсний потенціал, культурний потенціал області.

Виклад основного матеріалу. Одеська область займає територію Північно-Західного Причорномор'я від гирла Дунаю до Тилігульського лиману (довжина морської берегової лінії в межах області перевищує 300 км) і тягнеться від моря на північ, в глиб суші на 200-250 км. На півночі Одеська область межує з Вінницькою та Кіровоградською, на сході – з Миколаївською областями, на заході – з Республікою Молдова та Придністровською Молдавською Республікою, на південному заході – частина державного кордону України з Румунією. Усього в межах області пролягають 1362 кілометри державного кордону. Площа Одеської області складає 5,5 % території України (33,3 тис. кв. км). Північна частина області розташована в лісостеповій, а південна – в степовій зоні. У ґрунтовому покриві переважають звичайні та південні чорноземи. Середньорічна температура коливається від +8,2 °С на півночі до +10,8 °С на півдні. Тривалість вегетаційного періоду від 180 до 210 діб. Середньорічна кількість опадів – від 340 мм на півдні області до 460 мм на півночі .

Чорне море та лікувальні грязі Куяльницького лиману створюють винятково високий рекреаційний потенціал Одещини. У пониззі великих річок (Дунай, Дністер) і лиманів, на морських узбережжях і в шельфовій зоні розташовані цінні й унікальні природні комплекси, водно-болотні угіддя, екосистеми, що формують високий біосферний потенціал регіону, який має національне і міжнародне значення. Природні умови сприятливі для вирощування озимої пшениці, кукурудзи, ячменю, проса, соняшнику.

Головне природне багатство області – її земельні ресурси, що представлені переважно чорноземними ґрунтами з високою природною родючістю. У сполученні з теплим степовим кліматом вони формують високий агропромисловий (сільськогосподарський) потенціал регіону.

Територія Одеської області, насамперед, її приморська смуга, має високий рекреаційний природно-ресурсний потенціал, зокрема, теплий клімат, морські пляжі, лікувальні грязі, джерела мінеральних вод, ропу лиманів та озер, унікальні природні комплекси, мальовничі краєвиди, мисливські та рибальські угіддя, акваторії лиманів, озер, моря, придатні для водного спорту та оздоровлення. Поєднання всіх цих факторів створює умови, надзвичайно сприятливі для організації відпочинку і розвитку санаторно-курортної галузі.

Отже, сукупність рекреаційних ресурсів та інструментів, знань і навичок по їх перетворенню з використанням інноваційних підходів формує рекреаційний потенціал конкретної території, що є основою її сталого розвитку.

Землі Одеської області упродовж останніх двох століть багатократно змінювали свою державну приналежність, чим пояснюється розмаїття етнічної структури і культурних традицій (тут проживають українці, росіяни, болгары, румуни, німці, молдовани, гагаузи, євреї та представники інших народів).

Здатність природно-рекреаційного потенціалу до самовідновлення та підтримки стійкого стану може бути реалізована за допомогою механізмів

раціонального природокористування, а також ряду інших чинників як відносяться як до внутрішнього так і до зовнішнього середовища (табл. 1).

Таблиця 1

Чинники, що забезпечують функціонування рекреаційного потенціалу територій

Внутрішні чинники функціонування РТП	
Саморегуляція рекреаційної екосистеми	РТП володіє значними можливостями саморегулювання, самоочищення за рахунок процесу кругообігу речовин
Стійкість екосистеми РТП	Можливість продовження процесу споживання рекреаційних ресурсів, використання їх якостей забезпечує стабільність задоволення потреб
Різноманітність	Властивості та якості складових РТП

використання РТП	визначають різноманіття видів рекреаційної діяльності
Оптимальність реалізації РТП	На всіх рівнях використання РТП повинні зберігатися об'єктивні пропорції між масштабами, темпами використання РТП та темпами зберігання для послідуочого використання
Дія закону цілісності	На кожному з етапів використання РТП існують резерви, зумовлені вже відомими властивостями окремих елементів РТП
Чинники зовнішнього середовища	
Законодавча основа використання РТП	Організаційно-економічна основа використання РТП Техніко-технологічна основа використання РТП

Вказані в табл. 1.3 чинники дозволяють обґрунтувати механізми раціонального використання рекреаційних ресурсів регіону в довгостроковій перспективі, а також формують основу оцінки РТП регіону.

Оцінка рекреаційно-ресурсного потенціалу Одеської області. На підставі узагальнення бальних оцінок показників природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів отримано підсумкові бали оцінки адміністративних районів території дослідження.

Найбільше балів отримали Татарбунарський (77 балів) і Білгород-Дністровський (75 балів) райони та місто Одеса (74,5 балів), що свідчить про їх високу забезпеченість природними та історико-культурними рекреаційними ресурсами.

Найнижчі сумарні оцінки отримали Фрунзівський, Велико-Михайлівський, Котовський і Ширяївський райони (відповідно 46, 47, 47, 47,5 балів), що пояснюється низькими природними показниками, відсутністю деяких чинників (лікувальних грязей і водних об'єктів рекреаційного призначення) та незначною кількістю історико-культурних рекреаційних ресурсів. Це відносить їх до територій, які мало забезпечені рекреаційними ресурсами, господарська діяльність яких не має вираженого рекреаційного напрямку.

Отже, оцінювання показало значні регіональні (адміністративно-територіальні) відмінності в забезпеченості рекреаційними ресурсами. В межах Одеської області виокремлено три групи територій: найбільш забезпечені (68 – 78 балів) – місто Одеса, Білгород-Дністровський, Біляївський, Овідіопольський та Татарбунарський райони; території з середнім рівнем забезпеченості (57 – 67 балів) – Арцизький, Балтський, Березівський, Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Кодимський, Комінтернівський, Ренійський, Савранський і Тарутинський райони та

групу з 11 районів, які характеризуються слабкою забезпеченістю рекреаційними ресурсами (менше 56 балів).

У концепції туристського попиту пріоритетне місце відводиться споживачу. З метою сегментування туристичного ринку та виявлення вподобань туристів та гостей м. Одеси щодо відпочинку з 06 по 30 червня 2018 року та з 01 по 28 липня 2018 року проводилось їх опитування та анкетування волонтерами в рамках реалізації проекту «Інфо Груп».

Туризм є одним з пріоритетних напрямків розвитку міста. Щорічно Одесу відвідують значна кількість туристів, що приїжджають до нашого міста, щоб познайомитися з його культурним різноманіттям і отримати незабутні враження.

Туристична галузь стрімко розвивається, що супроводжується постійним впровадженням новітніх технологій, застосуванням прогресивних заходів просування та надання послуг, ефективним використанням наявних можливостей та ресурсів.

У 2018 році відмічається великий попит серед громадян Одеської області до іноземних поїздок (розквіт зовнішнього міжнародного туризму) – 60%, тому, як люди вирішили витратити кошти на дорогий та якісний відпочинок в інших країнах. І зовсім протилежна ситуація з інтересом іноземців до українського туристичного напрямку (зокрема і до Одеської обл.) – 4%, попит іноземних туристів дуже низький. Щодо внутрішніх туристів, їх кількість є на середньому рівні (тобто інтерес до внутрішнього туризму впав, але попит все ще є) – 36%.

У 2016 році відмічається великий попит серед громадян Одеської області до іноземних поїздок (розквіт зовнішнього міжнародного туризму) – 60%, тому, як люди вирішили витратити кошти на дорогий та якісний відпочинок в інших країнах (рис. 2.3). І зовсім протилежна ситуація з інтересом іноземців до українського туристичного напрямку (зокрема і до Одеської обл.) – 4%, попит іноземних туристів дуже низький. Щодо внутрішніх туристів, їх кількість є на середньому рівні (тобто інтерес до внутрішнього туризму впав, але попит все ще є) – 36%. Основними показниками змін у динаміці є революційні події: 2013-2014 роки – Революція Майдану. Саме це є причиною спаду активності туризму, а особливо іноземних гостей. До 2016 р. кількість продовжувала зменшуватися у зв'язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією.

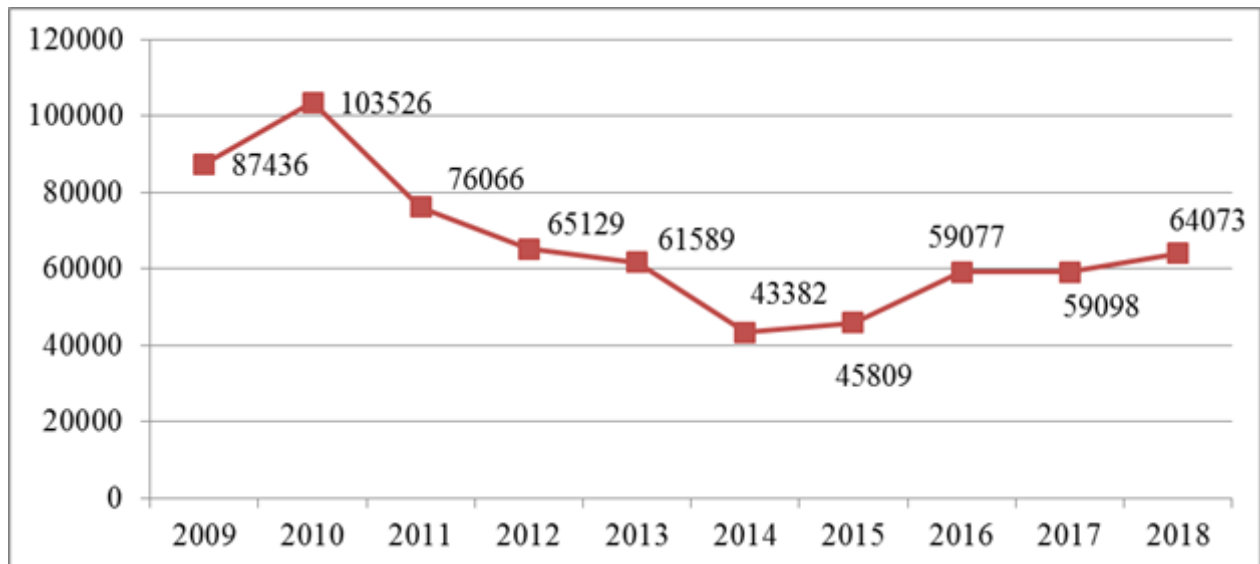

Рис. 1. Динаміка кількості туристів в Одеській області.

Кількість туристів прямо пропорційно залежить від економічної та політичної ситуації в приймаючій країні. У 2014 р. почалися терористичні дії на території України, тому спад спостерігався по всій території України і в тому числі в Одеській області. Найменша кількість – 43382 осіб, які відвідали Одеську область зменшилась за період до 2016 років у 6 разів. Це можна пов'язати з тим, що Україна не є привабливим направленням для мандрівок європейців у зв'язку з економічними, політичними, соціальними кризами. Для туристів безпека та сервіс – найважливіше.

Добрі оцінки надали 74,4% туристів, що є дуже позитивним результатом, але 25,66% туристів не дуже задоволені відпочинком, а це означає, що Одеська область ризикує втратити майже чверть туристичного потоку, що і підтверджує наступний факт: 77,88% туристів бажали би приїхати на відпочинок ще раз, 22,12% – ні (рис. 2.).

В основному туристи прибувають в Одесу та Одеську область на відпочинок з родиною (74,14%), з друзями (16,38%), дуже рідко наодинці (9,48%), а тому через незадовільних вражень від відпочинку регіон втрачає не одного туриста, а декілька.

Зауважимо, що це – активні люди, що користуються Інтернетом і обмінюються своїми враженнями, а отже, імідж Одеської області як місця відпочинку погіршується, тому що людина (за дослідженнями психологів) більше звертає увагу на негативну інформацію, крім того, дуже позитивні відгуки в Інтернеті часто сприймаються як реклама.

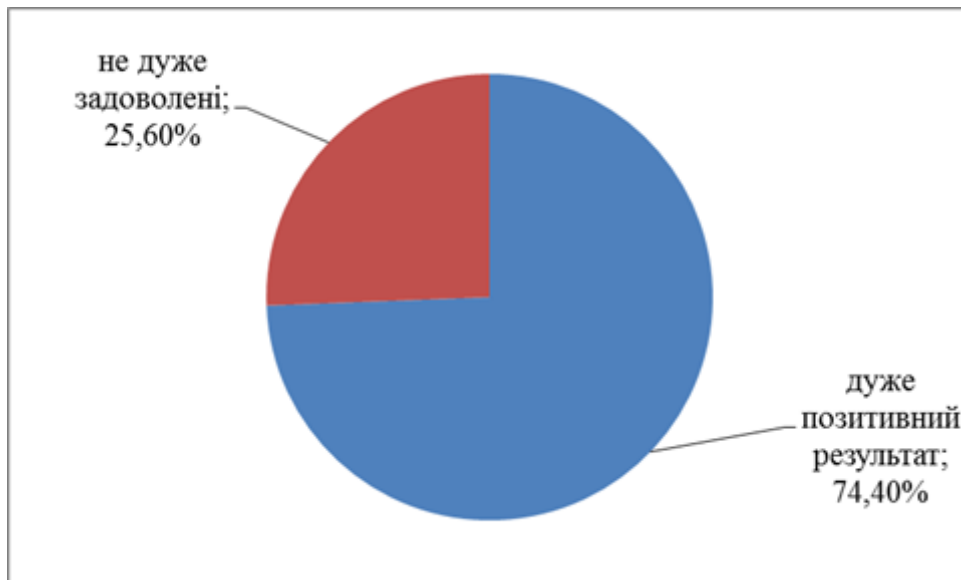

Рис. 2. Задоволеність і незадоволеність респондентів відпочинком у Одеській області.

На шляху до сталого розвитку туризму є потреба покращувати ситуацію щодо залучення іноземних туристів на Одещину. За таких умов, можемо прогнозувати зростання попиту на послуги туристичних підприємств Одеської області в середньому на 13%.

Для збільшення попиту серед іноземних туристів необхідно здійснювати маркетингові заходи. Такі заходи можуть передбачати: підвищення привабливості природних туристичних ресурсів та історико-культурних пам'яток шляхом раціонального та бережливого їх використання, враховуючи рекреаційне та психологічне навантаження.

Таким чином, можна сказати, що найбільшого розвитку туристична галузь в Одеській області набула на самому початку XXI століття. На це вказує і поступове зростання туристів загалом, і розвиток внутрішнього туризму, а отже і розвиток туристичної інфраструктури (готельно-ресторанна складова, транспортне сполучення тощо).

Великого занепаду туризм в Одеській області зазнав у 2016 році, з подальшими наслідками і у 2017 році. Перш за все це пов'язано із серйозною політичною, економічною і соціальною кризою України загалом. А також з питаннями безпеки для туристів (через військові конфлікти на сході країни), що є одним з ключових факторів при виборі туристичного напрямку для більшості туристів.

Висновки. Одеська область забезпечена ресурсами, які при правильному використанні можуть залучити багато туристів. Коли всі ці вимоги будуть виконані повинен відбутися приріст туристів в Одеській області, що в майбутньому принесе поповнення коштів до бюджетів усіх рівнів. Можна зробити позитивні прогнози, щодо туристичної сфери в Одеській області, оскільки бачимо, що кількість внутрішніх та іноземних туристів починає зростати, хоч і малими темпами. Для цього зроблені чималі зусилля з боку як всієї країни, так і Одеської області безпосередньо, а саме: презентація українського туристичного напрямку на провідних міжнародних туристичних заходах (виставки, семінари, конференції),

впроваджено міську туристичну програму «Одеса 365 днів на рік» (для популяризації міста протягом усього року, а не тільки у курортний сезон), розгорнутий фестивальний рух як у місті, так і по області (збільшилася кількість розважальних подій – ярмарок, фестивалів, концертів тощо) для залучення туристів. Отже, туризм відіграє значну роль у відновленні туристичних потоків до України і безпосередньо до Одеської обл.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України. К.: ВЦ КНУ, 2011. 396 с.
2. Варналій З. С. Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: зб. офіц. док.; Національний ін-т стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2014. 520 с.
3. Горбаль У. Рекреаційний потенціал як об'єкт наукового аналізу в суспільній географії. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2007. Вип.34. С. 52-55.
4. Сонько С. П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. С. П. Сонько. К.: Ніка Центр, 2013. 287 с.
5. Ткаченко Т. І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. Київ, 2009. 463 с.
6. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. 744 с.
7. Офіційний сайт Головного управління статистики в Одеській області. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua>

Ярославський Олександр

Студент 5 курсу 2 року навчання

Факультет агротехнології і екології

Полтавський державний аграрний університет

Писаренко Павло Вікторович

доктор сільськогосподарських наук, професор, академік Інженерної академії України

ВПЛИВ ПОПЕРЕДНИКІВ НА ФОРМУВАННЯ ВРОЖАЙНОСТІ ЗЕРНА ПШЕНИЦІ ОЗИМОЇ В ЗОНІ ПІВНІЧНОГО ЛІСОСТЕПУ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключові слова: пшениця озима, агрокліматичні умови, врожайність зерна, лісостепова зона, попередник, квітка полів, водограй білоцерківський, сільськогосподарська продукція, мінеральні добрива

Анотація. У статті проведено дослідження вплив попередників на формування врожаю зерна пшениці озимої в зоні північного Лісостепу

лівобережної України. Проведено підбір кращих попередників і сортів пшениці озимої для культивування в сівозміні.

Постановка проблеми Пшениця озима є однією із сучасних культур, яка належить до трьох основних хлібів світу і забезпечує більшу частину населення планети продовольством. Україна ще із давніх часів була житницею Європи, а на сьогодні належить до одних із найбільших виробників пшениці в цілому, але тенденція зміни клімату цьому не сприяє і зумовлює шукати нові рішення за для забезпечення населення нашої держави хлібом.

Важливими чинниками, які впливають на розвиток пшениці озимої і формування її врожаїв взаємодія наступних факторів: вплив агрокліматичних умов, зміна культур в сівозміні, проведення робіт шкідниками, бур'янами, хворобами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Важливу увагу в процесі аналізу літератури було звернено на дослідження Алімова Д. М., Шелестова Ю. В., Гриника І. В. згадані науковці у своїх наукових працях вказують, що слід приділяти важливу увагу під час господарювання ротації і активній сівозміні, оскільки вона впливає на урожайність, що є важливим для лісостепової зони [1, 4].

Внаслідок впровадження інтенсивної системи землеробства Важливу роль в господарюванні стало відігравати застосування хімічних засобів для збільшення виробленої кількості сільськогосподарської продукції. Важливий попит на сьогоднішньому стала відігравати пшениця озима, яка вимагає індивідуальної уваги і знання агротехніки для здобуття високих врожаїв під впливом постійних коливань агрокліматичних умов[2, 3, 5].

Як відомо найважливішим елементом для всіх фаз розвитку рослини пшениці озимої є волога і її достатня кількість є запорукою досягання постійних в однаковій кількості щорічних врожаїв. У своїх дослідженнях Кудря С. І. і показує як впливають на формування врожаїв культур попередників в Лісостеповій зоні України на території лівобережжя. Варто відзначити, що чинником, який сприяє формуванню орної землі із достатньою кількістю елементів живлення і зменшеною кількістю бур'янів і патогенів є зайнятий пар після ранішнього зібраного врожаю [8, 9].

В сучасних агрокліматичних умовах України клімат безперечно змінюється і потрібно раціонально використовувати ґрунтові ресурси для того, щоб не зашкодити. У праці Лихочвора В. В. вказано, що Руденка І. С. перед початком робіт на ґрунтах орієнтується на враховування попередніх культур, які були висіяні на полі, а саме використовувати диференціацію глибин при обробітку від 10 до 45 см. Якщо враховувати факти при обробітку ґрунтів під озиму пшеницю необхідно орієнтуватися на такі чинники як забур'яненість, кількісний показник вологи в ґрунті і погодні умови протягом останнього року [7].

Проведення дослідження базується на наукових вимогах агрономії за методикою Б.А. Доспехова. Щоб провести більш детальний аналіз і надати чітке обґрунтування врожайності пшениці, які були піддані дослідженню ми

використали наступні методи досліджень, коткі базуються на методичних засадах і вказівках Інституту зернових культур НААН [6].

Метою дослідження вивчення впливу попередників на врожайність зерна пшениці озимої в умовах північної зони Лісостепу Золотоніського району Черкаської області.

Під час проведення дослідження було встановлено, що негативні факти, які вплинули на сходження посадкового матеріалу це недостатня вологозабезпеченість на час посівного періоду і нестабільні температури весною із переходом в заморозки. Також встановлено, коли відбувалися дослідження сходжуваності пшениці озимої по попередниках, а саме по сої було відслідковано найгірші результати сходів на обох дослідних ділянках. Таким чином даний дослід нам доводить, що основним фактором який впливає на сходжуваність є попередник соя, а сорт ролі ніякої не відігравав.

Найвищими показниками сходжуваності відзначилась культура посіяна по зайнятому пару (попередня посівна ріпак озимий) становила 89,0 – 90,1%, а після сої – схожість була найнижча і становила 82,0 – 83,5%. Норма посіву пшениці на 1 га становила 5,03 млн. зернин в усіх піддослідних попередників для обох сортів пшениці. Після проведення досліджень було з'ясовано, що гіршого попередника для пшениці озимої як соя немає оскільки вона вплинула схожість насіння в польових умовах і істотно знижувалась в залежності від сорту 7,6 – 8 % в порівнянні з попередником зайнятий пар (див. в табл. 1).

Вплив попередників на схожість зерна озимої пшениці, %

Культура-попередник Сорт пшениці озимої	Водограй білоцерківський	Квітка полів
Зайнятий пар (попередня посівна ріпак озимий)	89,0%	90,1%
Горох	87,7%	88,9%
Кукурудза на силос	85,0%	87,0%
Соя культурна(скоростигла)	81,0%	82,5%

Провівши дослідження ми можемо виявити наступний факт, щоб сформувані відносно рівномірну посівну кількість пророслого зерна по

культури-попереднику потрібно висівати на 7,5-8% посівного матеріалу більше за для досягнення рівномірної кількості сходів.(Для порівняння було взято культуру-попередник з найвищими сходами - зайнятий пар і найнижчими – соя.)

При підрахунку густоти сходів пшениці озимої на 1 м² найбільша густина була досягнута по зайнятому пару і досягла показника в 460,0-465,3 в сортів пшениці озимої «Водограй білоцерківський» і «Квітка полів». По сої цей показник був найменшим і становив на 1 м² 407,2-411,6. Якщо взяти до уваги схожість посівів по попередниках горох і кукурудза на силос, то цей показник становив 439,0-441,2 м² – горох, а кукурудзі на силос 429,9-435,3 м². Варто зауважити, що на густина сходжень пшениці озимої в більшості залежала від культури-попередника, а не від сорту. Після проведення аналізу було з'ясовано найвища схожість спостерігалася в попередника зайнятий пар (попередня посівна ріпак озимий). (див табл. 2).

Густина стояння рослин озимої пшениці залежно від попередників, шт./м (фаза повних сходів), 2021 р.

Культура-попередник Сорт пшениці озимої	Водограй білоцерківський	Квітка полів
Зайнятий пар (попередня посівна ріпак озимий)	460,0	465,3
Горох	439,0	441,2
Кукурудза на силос	429,9	435,3
Соя культурна(скоростигла)	407,2	411,6

Як відомо урожайність будь-якої культури залежить від комплексу умов і різноманітних елементів, які впливають на формування продуктивності також пшениці озимої. Важливими умовами для формування колосся і стеблової в рослин є ґрунтові і агрокліматичні умови, які мають важливе значення в даних процесах. На час проведення дослідження в 2020-2021 році в час продуктивної вегетації пшениці озимої було достатньо забезпечено тепла і вологи, але затяжна весна з приморозками суттєво вплинули на розвиток рослин в цілому, а саме її кущистості.

Найвища продуктивність кущування у дослідних зразків озимої пшениці сформувалися в посів, які були зроблені по зайнятому пару і гороху в них показник кущистості склав (1,27-1,30 штук продуктивних стебел/рослину). **Вплив попередників на структуру врожаю зерна пшениці озимої, 2021 р.**

Сорт пшениці	Культура-попередник	К-сть рослин на 1 м ² , шт.	Коефіцієнт куцтості, (шт.)	К-сть зерен в колосі (шт.)	Маса зерна в (г.) ³ колоса пшениці озимої	Маса в (г.)1000 шт. зерна
Водограй білоцерківський	Зайнятий пар (попередня посівна культура ріпак озимий)	399	1,29	29,2	1,21	35,3
	Горох	395	1,27	29,0	1,19	34,5
	Кукурудза на силос	390	1,21	28,5	1,14	32,4
	Соя культурна(скоростигла)	385	1,18	28,0	1,12	30,8
Квітка полів	Зайнятий пар (попередня посівна ріпак озимий)	428	1,3	30,5	1,17	35,6
	Горох	415	1,28	30,0	1,16	34,8
	Кукурудза на силос	405	1,2	29,8	1,12	33,3
	Соя культурна(скоростигла)	390	1,15	29,5	1,10	32,4

Під час дослідницької роботи ми змогли встановити наступні показники формування кількості зерна в колосі рослин. Варто зауважити, що кількісний показник формувався в залежності від біологічних властивостей сортів так і попередні посівні культури відзначилися у формуванні результату в дослідних - зразків. За результатами досліджуваних зразків озимої пшениці ми з'ясували продуктивність зерна колосі за масою і кількістю в 1000 плодів. В результаті найбільше значення було досягнуто в сортів озимої пшениці Водограй білоцерківський і Квітка полів, яке досягло 35,3-35,6 г./1000 зерен, а найменше значення становило 30,8-32,4 г./1000 зерен. Варто зазначити, що агрокліматичні умови суттєво вплинули на формування маси зерна в колосі. Таким чином, маса 1000 зернин значно відрізнялася, бо різке коливання температур і неспроможність ґрунту вчасно поглинати воду спровокували застій вологи на поверхні і пересихання після приходу спеки.

Для того, щоб досягти передових успіхів у і високих врожаїв в найновіших сортів пшениці озимої, які пропонує нам ринок, потрібно

першочергово дотримуватись технології вирощування культури і створити найкращі умови, щоб отримати позитивний результат. Як свідчать попередні дослідження в різних зональних поясах України, важливу роль у формування і регуляцію врожаю відіграє культура-попередник яка повною мірою впливає на насиченість ґрунту корисними мікро- і макроелементами. Після отримання результатів дослідження показують, що вагомий вплив на формування врожаїв озимої пшениці впливають культури-попередники. (див. табл. 3).

Врожайність зерна пшениці озимої (т/га) залежно від попередників, 2021 р.

Культура- попередник Сорт пшениці озимої	Водогра й білоцерківський	Квітка полів	Різниця врожайності
Зайнятий пар (попередня посівна ріпак озимий)	5,3	6,04	0,74
Горох	5,0	5,67	0,67
Кукурудза на силос	4,3	4,8	0,5
Соя культурна(скоростигла)	3,9	4,28	0,38

За отриманими результатами дослідження було встановлено, що сорт озимої пшениці Квітка полів в порівнянні із сортом водограй білоцерківський має значно вищу врожайність після вище зазначених попередників. (Результати дослідження занесені до таблиці.)

Отже, після проведення дослідження було встановлено, що найкращими попередниками для пшениці озимої є зайнятий пар у вигляді ріпака озимого і гороху. Врожайність в даних культурах коливалася в межах 5,0 – 6,04 т/га. Найкраще себе зарекомендував сорт пшениці озимої «Квітка полів», яка показала кращий результат в порівнянні із сортом Водограй білоцерківський. Даний сорт рекомендовано до впровадження у виробничий процес в умовах даної місцевості.

Список використаних джерел

1. Алімов Д.М., Шелестов Ю. В. Технологія виробництва продукції рослинництва: Підручник. К.: Вища школа, 1995. 271 с.
2. Аріфов М.Б. Реакція сучасних сортів та перспективних ліній м'якої пшениці на різні умови вирощування / М. Б. Аріфов, Т. М. Коваль, С. П. Лифиненко // Адаптивна селекція рослин. Теорія і практика. Тези міжнарод. конф. 11-14 ноября 2002. – Харьков: ИР им. В.Я. Юрьева, 2002. – С. 29-30.

3. Бурела М. Сучасні агроекологічні і соціальні аспекти хімізації сільського господарства / М. Бурбела // Пропозиція. – 1995. - №1 – С. 17-18. №2 – С. 11-38. №3 – 18 с.
4. Гриник І. В. Продуктивність пшениці озимої залежно від попередників і рівнів живлення в умовах Лісостепу / І. В. Гриник // Вісник аграрної науки. – 2001. – №7. – С. 14–15
5. Грицаєнко З.М. Методи біологічних та агрохімічних досліджень рослин і ґрунтів /З. М. Грицаєнко, А. О. Грицаєнко, В.П. Карпенко – К.: ЗАТ „НІЧЛАВА”, 2003. – С. 17–18.
6. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований) / Б. А. Доспехов. – М.: Агропромиздат, 1985. – 351 с.
7. Кожемяка А.П. Продуктивность азотфиксаций в агроценозах // Мікробіолог. журнал. – 1997. – Т.59. – С. 22-27.
8. Кудря С.І. Вплив зернобобових попередників на запаси вологи в ґрунті та урожайність пшениці озимої в умовах лівобережної частини Лісостепу України / С.І. Кудря, Н.А. Кудря / Бюлетень Інституту сільського господарства степової зони НААН України. №36. С. 67–72.
9. Лихочвор В.В. Оптимізація параметрів структури врожаю озимої пшениці / В.В. Лихочвор // Агроном. 2016. №4. С. 58–64.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 373.3.016:81-028.31

Вікторія Безчастна
(Перейслав-Хмельницький)

магістрантка II року навчання
факультету педагогічної освіти,
менеджменту і мистецтва
н.п. «Початкова освіта»

Науковий керівник:
Калюжка Н.С. – к.п.н., доц. кафедри педагогіки,
теорії та методики початкової освіти
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

У статті розкрито особистісні утворення, які важливі для соціальної адаптації здобувачів початкової освіти та проблеми формування комунікативної компетентності молодших школярів.

***Ключові слова:** молодші школярі, молодший шкільний вік, освітній процес, комунікативна компетентність, комунікативні уміння та навички.*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Актуальність теми дослідження. Особливої актуальності набуває формування комунікативної компетентності здобувачів початкової освіти. Адже молодший шкільний вік надзвичайно сприятливий для оволодіння комунікативними уміннями і навичками, оскільки в дітей цього вікового періоду легко формуються мовленнєвий слух та артикуляція, вони залюбки засвоюють нові слова і сталі вислови, оволодівають лінгвістичними конструкціями, виявляють інтерес і чутливість до мовних явищ, прагнуть до спілкування і швидко набувають мовленнєвого досвіду.

Постановка проблеми. Молодший шкільний вік є найбільш ефективним періодом для соціалізації, активного навчання соціальної поведінки, мистецтва спілкування між дітьми різної статі, засвоєння комунікативних і мовних умінь, способів розрізнення соціальних ситуацій. Прийшовши до школи, дитина потрапляє в нову позицію по відношенню до однолітків і дорослих, освоює нові для себе ролі, її самооцінка підвищується, взаємини в сім'ї змінюються. Також змінюється їх психічна саморегуляція: місце мимовільної регуляції займає свідомо-вольова. На шкільних заняттях дитина повинна обов'язково систематично підкорятися безлічі правил. Для дотримання всіх цих правил

дитина повинна, перш за все, вміти регулювати свою поведінку. Крім того, вона повинна навчитися підпорядковувати свою діяльність свідомо обраним цілям.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «комунікативна компетентність» вивчали з різних точок зору як інтегральну властивість особистості, що включає розвинені комунікативні здібності та сформовані уміння і навички міжособистісного спілкування. Значна кількість вітчизняних педагогів і дослідників розглядали це питання з позицій методологічного, практичного, соціокультурного впливу на особистість дитини. Найбільш впливовими, ґрунтовними та практично орієнтованими є роботи О. Аліфанова, Ф. Бацевича, І. Беха, О. Божович, В. Введенського, М. Вятютнева, Ю. Жукова, І. Зимньої, О. Леонтьєва, Л. Мацько, О. Марущак, Л. Петровської, Дж. Равена, І. Родигіної, С. Савіньон, Д. Хаймза та ін.

Мета дослідження – розкрити проблеми формування комунікативної компетентності в молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Молодший шкільний вік – це перший період залучення дитини до суспільного життя в соціально значущій діяльності. Тут складається цілий ряд особистісних утворень, важливих для соціальної адаптації [3, с. 1]. По-перше, розвивається і кристалізується мотивація соціально-значущої діяльності. Причому, вона розташовується на одному з двох полюсів: прагнення до успіху (досягнення) і боязнь невдачі (уникнення). Спочатку молодший школяр орієнтований на досягнення успіху. Однак якщо він часто в процесі діяльності стикається з невдачами, то в його мотиваційній сфері починає переважати мотив уникання. У психологічних дослідженнях доведено, що мотивація на успіх є позитивною основою для соціальної адаптації. При такій мотивації дії людини спрямовані на досягнення конструктивних, позитивних результатів. Ця мотивація визначає особистісну активність. Мотивація боязні невдачі ставиться до негативної в плані досягнення комунікативної компетентності. При цьому типі мотивації людина прагне уникнути помилки, невдачі, осуду, покарання. Очікування негативних наслідків стає визначальним в її поведінці в соціумі. Ще нічого не зробивши, людина боїться провалу і відмовляється від діяльності. Отже, з позицій розвитку комунікативної компетентності значима мотивація успіху.

По-друге, в процесі інтенсивного розвитку і якісного перетворення пізнавальної сфери дитина опановує своїми психічними процесами, вчиться керувати ними. Вони набуває опосередкований характер, стають усвідомленими і довільними. Це створює фундамент до виникнення і розвитку здатності до довільної регуляції поведінки і саморегуляції. Довільна регуляція поведінки (керівництво в поведінці свідомими, соціально-нормативними цілями і правилами, здатність до саморегуляції) виступає в якості другого істотного новоутворення, значущого для розвитку комунікативної компетентності молодших школярів.

По-третє, дитина опановує здатністю дивитися на себе своїми очима і очима інших, у неї розвивається діалогічність свідомості, критичність по відношенню до самого себе і до оточуючих, вона стає здатною до адекватної самооцінки.

Самооцінка ставитися до центральних утворень особистості і в значній міривизначає характер соціальної адаптації особистості, є регулятором поведінки діяльності. Слід зазначити, що в силу значущості для молодшого школяра потреби відповідати очікуванням дорослих і орієнтації на позитивність, її адаптації більш сприяє висока самооцінка, ніж низька. Численні дослідження щодо впливу самооцінки молодшого школяра на її соціальну адаптацію підтверджують це положення. Отже, задоволеність собою і досить висока самооцінка є важливими складовими формування комунікативної компетентності.

По-четверте, протягом молодшого шкільного віку у дітей складається новий тип відносин з оточуючими людьми. Діти засвоюють соціальні норми, вводять в міжособистісні відносини категорії «погано-добре», втрачають безумовну орієнтацію на дорослого і зближуються з групою однолітків. У цьому плані для соціальної адаптації затребуваними виявляються навички конструктивної взаємодії. Діалогічність свідомості дозволяє молодшому школяреві вести конструктивний діалог з однолітками і дорослими. Навчаючись відрізняти свою думку то думки інших людей, молодші школярі пізнають можливість свого впливу на власне «Я» з метою його зміни. Дитина починає розуміти, що від її поведінки залежить вирішення багатьох життєвих ситуацій, в тому числі і важких з точки зору соціальної взаємодії, а, значить вона набуває готовність до оволодіння навичками конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях.

Головною особистісною характеристикою молодшого школяра є прийняття і усвідомлення своєї внутрішньої позиції, що дає привід вважати цей вік саме зрілим дитинством. Виникає нова соціальна ситуація розвитку, яка пов'язана зі зміною провідної діяльності з ігрової на навчальну. Навчання істотно змінює мотиви поведінки і відкриває нові джерела розвитку пізнавального і особистісного потенціалу дитини.

Виходячи з цього, соціальна ситуація розвитку дитини пов'язана з рівнем задоволення соціальних потреб молодших школярів, що реалізуються в рамках взаємодії «учитель-учень» і «учень-учень» [1, с. 124].

У молодшому шкільному віці виникають і розвиваються такі новоутворення:

1) довільність психічних процесів, яка виражається в здатності до свідомої постановки цілей, пошуку і знаходження засобів їх досягнення, подоланню труднощів і перешкод, управлінню своєю поведінкою;

2) внутрішній план дій і вміння молодшого школяра організувати навчальну діяльність, які передбачають пошук і вибір варіантів дій, планування їх порядку і засобів реалізації (самоорганізація), контроль і самоконтроль, словесний звіт, самооцінку навчальної діяльності;

3) рефлексія, тобто осмислення власних суджень і вчинків з позиції їх адекватності задуму і умов діяльності; самоаналіз [7, с. 144].

Формування особистості дитини в початкових класах відбувається в:

1. Емоційно-вольовій сфері:

– основне джерело емоцій – навчальна та ігрова діяльність;

- емоційну сферу складають нові переживання: здивування, сумніви, радості пізнання, які є основою формування допитливості та розвитку пізнавальних інтересів;
- формується усвідомлення власних почуттів і розуміння їх прояви іншими людьми;
- розвивається почуття власної гідності;
- розвиваються почуття симпатії, які відіграють важливу роль в формуванні малих груп;
- взаємини між дітьми виступають фактором формування моральних почуттів – дружби, гуманності і т.д.;
- шкільне навчання сприяє розвитку вольових якостей – усвідомлене виконання обов'язкових завдань, довільне регулювання поведінкою, вміння активно управляти своєю увагою, слухати, запам'ятовувати, думати, узгоджувати свої потреби з вимогами вчителя, тощо;
- відбувається формування таких вольових рис характеру як впевненість у власних силах, самостійність, наполегливість, витримка.

2. Формування характеру в цьому віці обумовлено початковим рівнем сформованості вольових процесів, тому часто спостерігається імпульсивність поведінки, примхливість, впертість, виявляються особливості темпераменту, які обумовлені властивостями нервової системи. Водночас більшість дітей у цьому віці характеризуються чуйністю, допитливістю і безпосередністю у вираженні власних почуття.

3. Самооцінка у дітей молодшого шкільного віку конкретна, ситуативна, в основному визначається оцінкою вчителя. Формування рівня домагань відбувається в результаті досягнутих успіхів і невдач попередньої діяльності [5, с. 143].

Варто зауважити, що молодший шкільний вік служить ключовим періодом для формування ставлення до себе. В цей час у дитини відбувається накопичення психічних резервів для розвитку самосвідомості. Соціальної оцінці підлягають вміння, можливості і здібності, особистісні характеристики молодшого школяра, що проявляються в навчальній діяльності. Під впливом оцінки дорослих відбувається формування типу мотивації поведінки і діяльності, формується установка на досягнення успіху або уникнення невдач [4, с. 245-246].

Таким чином, молодший шкільний вік як початковий етап соціалізації дитини на рівні школи потребує особливої уваги. Саме з надходженням дитини в школу стає можливим цілеспрямований педагогічний вплив на його особистість. Важливе значення в межах цієї проблеми набуває визначення умов, засобів, форм і методів, які є найбільш дієвими при формуванні комунікативної компетентності в дітей молодшого шкільного віку.

Прийшовши в школу, дитина включається в освоєння відразу двох програм навчання – офіційної і неофіційної. Офіційна програма представлена предметними знаннями, вміннями та навичками, а неофіційна включає навички соціальної взаємодії, так звану манеру поведінки в суспільстві, способи

реагування на суспільні вимоги, варіанти поведінки в тій чи іншій ситуації. Як правило, в школі основна увага приділяється реалізації першої – офіційної програми. Вчителі стурбовані насамперед засвоєнням програмних вимог і стандартів освіти. Освоєння другої – неофіційної програми поки здебільшого здійснюється стихійно. Тим часом, сучасна освіта відповідальна не тільки за здачу школярами предметних іспитів, а й за розвиток якостей особистості, що забезпечують можливість успішно адаптуватися в суспільстві. Проведена в країні модернізація освіти орієнтує школу на пошук шляхів і способів розвитку адаптаційних здібностей особистості і забезпечення її комунікативної компетентності.

Для молодшого школяра, який тільки входить в освітнє середовище, неофіційна програма, орієнтована на освоєння стратегій соціальної поведінки, має не менше, і навіть більше значення. Починаючи навчання, дитина вперше стикається з соціальною діяльністю, результати якої оцінюються оточуючими соціально значущою оцінкою. Суспільство вперше починає пред'являти учневі жорстко задані вимоги. Її ставлення з оточуючими людьми теж починають опосередковуватися цими вимогами. У відповідь на ці вимоги дитина виробляє певні способи і стратегії поведінки в суспільстві. Засвоєні в дитинстві стратегії закладають фундамент соціальної поведінки і багато в чому визначають її в подальшому житті. Стихійне становлення поведінкових стратегій далеко не завжди забезпечує ефективну соціальну адаптацію, тому процес їх формування не можна пускати на самоплив. Молодшому школяреві необхідна цілеспрямована допомога в побудові ефективних поведінкових стратегій. Тому, формування та розвиток комунікативної компетентності молодших школярів має стати одним з найважливіших напрямків роботи в початковій школі [2, с. 7 – 9].

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь – це процес оволодіння мовою: засобами мови і механізмами мовлення (сприйняття чужої мови і вираження своїх думок і почуттів); в методичному значенні – це спеціальна навчальна діяльність вчителя та учнів, яка спрямована на оволодіння мовою. В умовах спеціально організованого навчального співробітництва формування комунікативних умінь молодших школярів відбувається більш інтенсивно (тобто в більш ранні терміни), з більш високими показниками і в більш широкому спектрі.

Комунікативні вміння формуються в процесі соціального виховання. Інституційний механізм соціалізації дитини закладений у діяльності освітніх установ. У початковій школі розвиток спілкування учнів з однолітками, як і з дорослими, постає як процес якісних перетворень структури комунікативної діяльності. На відміну від традиційного (стихійного) механізму соціалізації дитина потрапляє в руки кваліфікованих вчителів початкової школи, в групу одноліток [6, с. 134].

Результатом дослідження сутності, структури і змісту комунікативної компетентності молодшого школяра стало авторське бачення феномена «комунікативна компетентність учня початкової школи». Комунікативна

компетентність учня початкової школи визначається нами як інтегративна характеристика особистості молодшого школяра, в якій відображається система знань, умінь і навичок, які необхідні дитині для моделювання своєї поведінки, орієнтування в соціальному просторі, для адекватного сприйняття навколишньої дійсності, побудови системи відносин і спілкування з оточуючими людьми з урахуванням соціальної ситуації. Сутнісними характеристиками процесу становлення комунікативної компетентності учня початкової школи є: включення дитини в соціально значущу діяльність, формування мотиву цієї діяльності школяра на основі врахування норм, цінностей, цілей конкретного співтовариства, придбання соціального досвіду шляхом розв'язання особистісно значущих соціальних завдань різних типів, відповідність змісту і типу завдань фаз соціалізації, відкритість школи, яка забезпечує в освітньому процесі взаємодію школяра з різними спільнотами.

Отже, процес формування комунікативної компетентності в шкільних умовах має передбачати таку організацію виховного процесу, яка спрямована на забезпечення всебічного розвитку і виховання соціально компетентної особистості, готової до конструктивної взаємодії і соціально значимої діяльності, що надалі сприятиме набуттю учнями досвіду успішного соціальної взаємодії як в навчальній діяльності, так і в суспільному житті. Саме тому варто висвітлити сучасні тенденції формування комунікативної компетентності молодших школярів в новій українській школі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алифанова Е. М. Формирование коммуникативной компетенции детей дошкольного и младшего школьного возраста средствами театрализованных игр. URL: <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/formirovanie-kommunikativnoj-kompetentnosti-detej-doshkolnogo-i-mladshego.html> (дата звернення: 10.09.2021).
2. Баранов В. В. Психолого-педагогічні умови формування комунікативної компетентності. Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. 2011. №5. С. 7–9.
3. Бех І. Д. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин. *Початкова школа*. 2006. № 5. С. 1–3.
4. Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Растянников П. В. Диагностика и развитие компетентности в общении. Минск, 2019. 315 с.
5. Иваненко М.А. Педагогическое сопровождение социального развития ребенка в период детства. Минск, 2015. 143 с.
6. Марущак О. М. Формування комунікативної компетентності молодших школярів: Методичні рекомендації. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 134 с.
7. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2011. 368 с.

УДК 37.035

**Інна Бордюг
Марина Драган**

*студентки магістратури
Інституту соціально-педагогічної та мистецької освіти
н. п. «Початкова освіта»*

Валентин Молодиченко
професор кафедри початкової освіти
(Мелітополь)

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ВИХОВАННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Стаття розкриває питання актуальності виховання основ національної свідомості у молодших школярів в умовах сьогодення.

Ключові слова: національна свідомість, молодший школяр, характеристики національної свідомості, національно-патріотичні якості.

Актуальність теми дослідження. Розвиток українського суспільства потребує формування у молодого покоління таких моральних рис, як гуманність, чесність, працьовитість, діловитість, конкурентність, старанність тощо. Однак через тенденцію до зростання бездуховності, нівелювання життєвих цінностей, загострення проблем сімейного виховання, становленню повноцінної підростаючої особистості не приділяється належної уваги. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом створення гнучкої системи виховання дітей і молоді, яка б врахувала потреби часу, і водночас, відповідала вимогам та інтересам підростаючої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історико-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що проблемою національно-патріотичного виховання займалися такі українські філософи та видатні педагоги: Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Юркевич, Г. Ващенко, М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Куліш та ін. Проблему формування національної свідомості в Україні висвітлюють такі вчені: І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, П. Ігнатенко, О. Киричук, О. Кузьменко, О. Кучер, І. Кучинський, А. Крицька, В. Мачурський, В. Мельниченко, Н. Нікітіна, О. Пометун, В. Поплужний, О. Рацул, Ю. Римаренко, С. Сліпченко, О. Сухомлинська, К. Чорна, Г. Філіпчук та ін.

Мета дослідження. У публікації розкривається важливість виховання основ національної свідомості молодших школярів в умовах реалізації

концепції новій українській школі.

Виклад основного матеріалу. За визначенням О. Абасалієвої [1, 62-64] сутність поняття національного в єдності індивідуального та спільного. У національній свідомості виділяють три основні рівні функціонування: буденний (на якому фіксується багато стереотипів, настанов, значною мірою пов'язаних з ідеалізованим і міфологізованим трактуванням історичного розвитку нації, а також комплексом меншовартості); теоретичний (формується науково обґрунтовані ідеї та концепції, що характеризують інтелектуальний потенціал нації); державно-політичний (забезпечує функціонування свідомості). Національна ідея формується на теоретичному рівні, на державно-політичному відбувається процес кристалізація національних інтересів.

Основними характеристиками української національної свідомості є цілісність, універсалізм, системна сталість, сприйнятливість до інновацій (здобуття знань шляхом поєднання, порівняння та протиставлення різних позицій, тобто у такий спосіб досягається не однотайність думок, а об'єктивність та неупередженість), консерватизм та енергійність.

На думку О. Вишневського [3, 153] етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення є першоосною, корінням патріотизму. Сприяння усвідомленню етнічної приналежності дитини розпочинається з перших днів її сімейного життя, якщо ця сім'я відзначається національними особливостями та національним побутом - з рідної мови, з колискової пісні, бабусиної казки, участі дитини в народних звичаях та обрядах, з причетності дитини до народної творчості тощо. Діти молодшого шкільного віку беруть участь у народних життєвих діях (вертеп, колядування, віншування, гаївки, вечірки, розмальовування писанок тощо). Традиції, звичаї та обряди глибоко впливають на виховання, і не лише національне, оскільки вони завжди підтримуються силою сім'ї та в школі діти засвоюють шанобливе ставлення до визначних українських політичних та культурних діячів, повагу до ідеалів, за які вони боролися, беруть участь у вшануванні їх пам'яті. У ранньому дитячому віці формується культ рідного дому, родини, рідного села, культ предків.

В. Борисов зазначає [2, 330-331], що період навчання в початковій школі таїть певну небезпеку, оскільки закладає міцний фундамент для майбутніх упереджень і конфліктів. Вплив соціального досвіду 6-8 років на розвиток особистості іноді призводить до того, що дитина має упередження щодо окремих представників національних спільнот.

Вчені визначають основні соціально-психологічні (суб'єктивні) чинники формування національної свідомості: новий соціальний статус, формування теоретичного мислення, навіюваність, довірливість, розвиток самосвідомості, досвід моральної поведінки та інше. Науковці зазначають, що в цьому віці відбувається інтенсивне формування таких якостей, як обов'язок, честь, дружба, товарицькість, колективізм, гуманізм [4; 5]. Але в цьому віці для дітей характерна відносна несамостійність морального мислення і значна навіюваність - вони здатні усвідомлювати моральні якості і співвідносити їх з

вчинками по відношенню до інших людей, але не завжди такі дії здійснюються по відношенню до себе.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури встановлено, що національна свідомість молодшого школяра - це особливе специфічне утворення, яке матеріалізується в національно-патріотичних якостях, національних цінностях, національному характері, розвиненій національній ідентичності, почутті любові до Батьківщині, відданості та готовності відмовитися від власних потреб на благо своєї країни.

До національно-патріотичних якостей молодшого школяра слід віднести: повагу до національних і державних символів України, Державного Гімну, Конституції України; формування загальних уявлень про власну націю, її самобутність; утвердження патріотичних почуттів до рідної землі, свого народу. Загалом формування національно-державної свідомості молодших школярів має сприяти: усвідомленню національної, культурної та мовної єдності українців, формуванню громадянина-патріота.

Новий соціальний статус молодшого школяра, спілкування з однолітками, відома гнучкість і навіюваність, їхня довірливість, схильність до наслідування, великий авторитет, яким користується вчитель, створює сприятливі передумови для формування патріотичних якостей молодших школярів.

Вихователі мають орієнтуватися на поетапно-часову специфіку морально-патріотичного зростання людини: емоційне переживання, власні моральні та духовні надбання особистості, закріплення вчинку в різноманітних міжособистісних ситуаціях, вільну та морально відповідальну поведінку особистості.

Успіх розв'язання проблеми формування патріотичних якостей залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, перегляду навчальних програм та виховних школи та позашкільних закладів, взаємодії школи та сім'ї.

Висновок. У молодшому шкільному віці закладаються основи діяльнісного ставлення до Батьківщини, що виявляється в умінні піклуватися про рідних і близьких, робити добрі справи іншим людям, берегти природу, те, що створено працею людини, відповідально ставитися до дорученої справи. Тому єдність слова і дій вчителя, організація розвивального середовища, способу життя учня та його суспільно значущої діяльності в поєднанні з навчанням і вихованням має бути в полі зору вчителя початкових класів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абасалієва О. Особливості національної самосвідомості у дітей молодшого шкільного віку//Психологія і особистість. 2016. №2 (10). Ч.1. С.62-70.
2. Борисов В. В. Теоретико-методологічні основи формування національної свідомості: монографія. Київ: Полиграфическое предприятие, 2003. С. 330-331.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посіб.

для студентів. Дрогобич, 2006. 326.

4. Скрипченко О.В., Долинська Л. В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.

5. Цінності освіти і виховання: науково-методичний збірник / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ, 1997. 224 с.

6.

УДК 372.815

Валентина В'юн

Вероніка Тен

студентки магістратури Інституту
соціально-педагогічної та мистецької освіти

н. п. «Початкова освіта»

Валентин Молодиченко

професор кафедри початкової освіти

(Мелітополь)

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. В статті розглядаються особливості використання інноваційних форм в процесі навчання і виховання молодших школярів, окреслюються основні сучасні підходи.

Ключові слова: молодший школяр, інноваційні форми, нова українська школа, освітній процес, особистісно-орієнтовне навчання

Актуальність теми дослідження.

Однією з умов формування Нової української школи є впровадження в освітній процес інноваційних технологій, що зменшують навантаження учня та оптимізують процес удосконалення освіти. Актуальність теми полягає в тому, що в умовах інноваційного навчання людина сприймає себе позитивно, відкрито до життєвих ситуацій, приймає рішення, діє вільно, незалежно, є відкритою, доброзичливою, поважає творчий підхід, не боїться спонтанних рішень. Оскільки вчитель є організатором навчально-виховного процесу, його головною метою є пробудження та підтримка у дітей бажання пізнавати, що спонукає педагогів шукати шляхи підвищення інтересу учнів до навчання, урізноманітнення його змісту, форм і прийомів за допомогою інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Використанню інноваційних технологій, їх визначенню та характеристикам у зарубіжній та вітчизняній педагогіці присвячено багато досліджень, зокрема роботи В. Беспалька, Б. Блума, Дж. Брунера, І. Волкова, Т. Дмитренко, Л. Елтона, В. Євдокимов, М. Кларіна, О. Коваленко, П. Мітчел, П. Москаленко, І. Прокопенко, К. Річмонда, Т. Сакамото, Г. Селевка, С. Сисоєвої, В. Сластьоніна, І. Смолюка, Р. Томаса та ін. Окремі аспекти

проблеми педагогічних технологій (теоретичні, методологічні засади проектування технології; організаційно-педагогічні умови впровадження технології; моделювання змісту технології) розглядалися в дослідженнях В. Дегтярьової, О. Євдокимової, Л. Кайдалової, М. Лазарева, О. Попович, І. Синельник, А. Черноштан, С. Якубовської, Л. Ярощук.

Проблемі інновацій в освіті присвячені наукові праці В. Курилів, І. Підласого, С. Полякова, А. Хуторського та інших. У своїх працях ці вчені відображають і визначають поняття «нововведення», «інновація», «інноваційний процес»; обґрунтовують теоретичні положення інноваційної діяльності, структуру інноваційного процесу, етапи впровадження інновацій у навчально-виховний процес; систематизують інновації та інновації; створюють критерії оцінки інновацій.

Мета дослідження. У нашій публікації характеризуються використання інноваційних форм навчання задля оптимізації в освітньому процесі нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Сутність концепції розвитку та трансформації шкільної освіти «Нова українська школа» полягає в гуманізації освітнього процесу задля врахування індивідуальних особливостей кожного учня, розвивати внутрішні задатки, тому зміст документу містить перелік певних технологій, що за думкою авторів відповідають означеним у концепції цілям. Серед них рекомендуються до застосування такі:

- ІКТ-технології - через демонстрацію та власну роботу на інтерактивній дошці, з ноутбуком, смарт-телевізором, з прослуховуванням через навушники тощо, аби активізувати пам'ять і розумові процеси учнів;
- парно-групові технології;
- технології особистозорієнтованого навчання;
- авторські технології відомих майстрів педагогічної праці;
- технології рівневої диференціації тощо.

Важливою умовою використання інноваційних форм навчання в сучасній початковій школі є готовність вчителя до означеної діяльності, яку І.М. Дичківська визначає за такими показниками [1]:

1. Усвідомлення потреби запровадження педагогічних інновацій у власній педагогічній практиці.
2. Інформованість про новітні педагогічні технології, знання новаторських методик роботи.
3. Зорієнтованість на створення власних творчих завдань, методик, налаштованість на експериментальну діяльність.
4. Готовність до подолання труднощів, пов'язаних зі змістом та організацією інноваційної діяльності.
5. Володіння практичними навичками освоєння педагогічних інновацій та розроблення нових.

Сьогодні в початковій школі впроваджується багато інноваційних технологій, серед яких виділяють такі групи: технології особистісно-орієнтованого навчання та виховання; традиційні педагогічні технології,

засновані на активізації та інтенсифікації діяльності учнів; педагогічні технології, засновані на підвищенні ефективності управління та організації навчально-виховного процесу; педагогічні технології, засновані на дидактичному вдосконаленні та реконструкції матеріалу [2, 26-30; 3, 4-5]. Охарактеризуємо технології, під час впровадження яких особистісно-орієнтований підхід ефективно впроваджується у навчально-виховний процес початкової школи. На нашу думку, їх використання є оптимальним для успішного навчання, всебічного навчання та гармонійного розвитку особистості молодшого школяра.

Метою особистісно-орієнтованого навчання є процес психолого-педагогічної допомоги дитини в умовах суб'єктивності, культурної ідентифікації, соціалізації, життєвого самовизначення. Особистісно-орієнтований підхід поєднує розвиток і виховання в єдиному процесі допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, підготовки до життя.

В якості основних можна наголосити на наступних завданнях: розвиток індивідуальних пізнавальних здібностей кожного учня; визначення, ініціація, максимальне використання індивідуального досвіду учня; допомога особистості пізнати себе, самовизначитися і самореалізовуватися, а не формувати наперед задані здібності; формувати в особистості культуру життєдіяльності, яка давала б можливість конструктивно будувати повсякденне життя, правильно визначати життєві лінії.

Сьогодні особистісно-орієнтовані технології формують особистість дитини, забезпечуючи комфортні, безконфліктні та безпечні умови для її розвитку та реалізації природних потенціалів у центрі всієї системи шкільної освіти. Центром освіти є учень [5, 37-51]. Вирішення проблеми побудови та реалізації особистісного підходу не слід вважати спрощеним, як таким, для чого достатньо взяти існуючі принципи та знання про особистість, її розвиток, засоби її стимулювання та штучно об'єднати їх у комплексі теоретичних теорій і практичних концепцій та методів. Більше того, враховуючи стан досліджень проблеми особистості в сучасній педагогіці та психології, майже всі необхідні та можливі психолого-педагогічні складові особистісного підходу потребують подальшого суттєвого опрацювання чи корекції в різних аспектах та узгодження між ними в цілісному контексті [4; 25]. Особистісно орієнтовані уроки на початковому етапі їх проведення вимагають від вчителя відповідати вимогам щодо підготовки змісту навчального матеріалу, визначення діяльності учнів, підготовки завдань на вибір, організації різноманітних форм роботи на уроці з урахуванням обсягу навчального матеріалу, методичної допомоги учням, здатність відчувати кожну дитину в класі та поза ним.

Висновок.

Використання інноваційних форм у навчально-виховному процесі є цінним перспективним досвідом педагогічної науки, простором для творчості вчителя та учнів, поєднанням різноманітних форм, методів навчання, потужних прийомів підвищення пізнавальної діяльності учнів та багато іншого. Їхнє творче поєднання демонструє, що навчання стає ефективнішим, а стосунки та

спілкування з учнями більше демократичними та довірливими.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 218 с.
2. Мелаш В.Д. Навчальні практики з методики викладання природознавства, біології та екології: навч. посіб. Мелітополь: ВБ «ММД», 2012. 332 с.
3. Набой С. Особистісно-орієнтоване навчання в початковій школі// Початкова школа. 2005. №11. С. 1-5.
4. Освітні технології: навчальний посібник / Заг. ред. О.М. Піхоти. К.: А.С.К., 2002. С. 25-45. , 25.
5. Особистісно-орієнтований підхід у початковій освіті: навчальний посібник /Упорядник О. Кондратюк. К: Шкільний світ. 2008. 126 с.

Гнуча Яна, Чугай Наталія,
студентки ІІ курсу факультету історичної,
соціально-психологічної освіти
(м. Переяслав, Україна)

Науковий керівник: Сергійчук Олена Миколаївна –
канд. іст. наук,
доц. кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ

У національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки визначено комплекс заходів щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні, стрижнем якої є розвиваюча культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання і вміння для творчого вирішення професійних проблем.

Завдання закладу вищої освіти – підготувати компетентного вчителя, здатного працювати в нових умовах, застосовувати інноваційні технології, що реалізуються в педагогічній практиці, позитивно впливати та змінювати педагогічну систему. Засвоєння майбутнім вчителем психолого-педагогічних та фахових знань, формування практичних навичок і умінь, розвиток творчих можливостей, загальної культури складають основу його професійної підготовки.

1. Наявність відповідного рівня знань. Випускник вищого педагогічного навчального закладу може працювати успішно, якщо професійна підготовка

включає систему знань про суть, рушійні сили і виховні механізми, специфіку відносин управління в педагогічному процесі загальноосвітньої школи, що дасть можливість підготувати майбутніх учителів до розуміння теоретичних об'єктів професійної діяльності, і цим створюється необхідні передумови для вирішення протиріч між вимогами комплексного підходу навчально-виховного процесу і рівнем підготовки учителя до його реалізації.

Рівень підготовки вчителя виявляється в його здатності використовувати знання про різні сторони педагогічного процесу для вирішення відповідних завдань. Знання структурних компонентів педагогічного процесу, таких як мета, зміст, форми, методи роботи в певних історичних умовах забезпечували майбутнім педагогам успішно виконувати те замовлення, яке встановлювало суспільство.

2. *Модель педагогічного процесу.* Важливою умовою професійної підготовки вчителя є його готовність не тільки до конструювання моделі педагогічного процесу, але і управління цією моделлю. Тобто теоретична підготовка учителя до управління педагогічним процесом є ознакою професійності педагога.

Від умінь майбутнього учителя вносити певні корективи в навчальну діяльність учнів, в цілому здійснювати управління педагогічним процесом залежить результативність його роботи, рівень знань, умінь, навичок його вихованців.

В структурі професійної підготовки вчителя повинні бути представлені всі компоненти його педагогічної діяльності перетворюючий, пізнавальний, ціннісно-орієнтований, комунікативний, художній. Аналіз теоретичних і практичних положень проблеми підготовки вчителя суспільних предметів в історико-педагогічному плані свідчить про те, що в педагогіці з'являються такі поняття, як «професійна майстерність», «педагогічна майстерність», «педагогічна творчість вчителя».

3. *Теоретична і практична підготовка.* Органічна єдність теоретичної і практичної підготовки майбутнього вчителя, забезпечення постійної педагогічної практики з 1 по 5 курси, а також обов'язкове навчання студентів педагогічній техніці дасть можливість сформулювати відповідні умови для росту професійної майстерності вчителя. Одним із основних напрямків дослідження проблеми формування особистості вчителя були питання професійно-педагогічної спрямованості навчання в педагогічному вузі. В структурі особистості майбутнього педагога важливе місце займає професійна готовність студента до роботи в школі.

Акцент на практичну підготовку студентів, формування у них відповідних умінь і навичок педагогічної дії зумовлювало зростання професійно-творчої підготовки вчителів.

Теоретичний аналіз наукових праць з проблем готовності до педагогічної діяльності майбутніх педагогів дав змогу Троцько Г.В. виділити такі її компоненти:

– мотиваційний (позитивне ставлення до педагогічної професії, стійкі

наміри присвятити себе педагогічній діяльності, інтерес до роботи вчителем);

– морально-орієнтаційний (моральне обличчя педагога, володіння професійно-педагогічними навичками та загальнолюдськими цінностями, етикою, наявність поглядів і переконань, принципів та готовність діяти у відповідності з ними);

– змістовно-операційний (професійні знання і вміння педагогічне мислення, професійна спрямованість уваги, сприймання, уява, педагогічні здібності);

– емоційно-вольовий (цілеспрямованість, працьовитість, наполегливість, рішучість, самостійність, ініціативність, емоційний стан, товариськість, емоційна сприйнятливність);

– оціночний (самооцінка своєї професійної підготовленості в відповідності до розв'язання професійних завдань оптимальним педагогічним зразком);

– психофізіологічний (властивості та здібності, які забезпечують учителеві високу працездатність у виконанні професійних функцій) [7, с. 47].

4. *Підготовка до професійної діяльності.* Одним із пріоритетних напрямків у підготовці педагогічних кадрів, на думку Ліненко А.Ф., є удосконалення готовності майбутніх учителів до професійної діяльності. Підготовка майбутніх учителів до професійної роботи – це досить складний і тривалий процес, в результаті якого формується певна модель (такої готовності). Так, в дослідженні А.Ф. Ліненко структура готовності до педагогічної діяльності складається з факторів особистісних і процесуальних [3, с. 58]. В цю модель автор включає: педагогічну самосвідомість, ставлення, інтерес до педагогічної діяльності і потреба в ній, мотиви діяльності, педагогічні здібності, знання предмета і способів діяльності, навички і вміння, професійно-значущі якості майбутнього педагога.

У психолого-педагогічних дослідженнях розроблені основні критерії готовності до професійної діяльності майбутнього вчителя, це насамперед, педагогічна свідомість; самостійність емоційного позитивного ставлення до педагогічної діяльності; швидкість адаптації особистості в різних педагогічних ситуаціях; доцільність педагогічних дій; рівень сформованості педагогічних здібностей; володіння педагогічною технікою і технікою міжособистісного спілкування.

В цілому концепція формування готовності до професійної педагогічної діяльності включає в себе: профорієнтацію і профвідбір на професію вчителя; єдність довузівської і вузівської підготовки; вплив педагогічного процесу школи; індивідуалізація і диференціація навчально-виховної підготовки в педвузі.

5. *Психологічна підготовка.* Формування у педагога необхідних особистісних якостей є процесом дуже складним і емоційно насиченим. Тільки через власне емоційне переживання ситуації спілкування учитель може дійти продуктивних висновків, які сприятимуть особистісному розвитку.

У педагогічній взаємодії особливої уваги заслуговує сам процес спілкування і його можливості у виховному впливі на учнів. Для психолога найбільш важливим видається питання про залежність спілкування від

особистісних якостей педагога як про інструментарій впливу на учнів з метою їх розвитку і виховання.

Для досвідченого педагога характерна розвинена здатність емпатії у відношенні до своїх вихованців: він вміє поставити себе на їхнє місце без установки на швидке оцінювання особистості або її вчинків і без тенденції щодо виголошення «вироку» поспішними характеристиками. Він може розпізнавати інтереси і стимулювати внутрішню мотивацію учнів до діяльності, активізувати їх творчий потенціал; здатний бачити педагогічні проблеми і вирішувати їх спільно з дітьми безконфліктним способом.

У спілкуванні зі школярами у досвідченого вихователя переважає діалогічна форма над монологічною. У своїх вчинках він конкретний, не робить безпідставних та безпредметних узагальнень. Тільки у таких умовах освітній процес може стати дійовим засобом розвитку взаємовідносин учителя з учнями. Але щоб ця взаємодія сприяла розвитку учнів, у вчителя має бути розвинене почуття співпереживання, вміння проникнути не лише в стан дитини, але і в ту мотивацію, яка у неї вже є, а не піклуватися лише про створення якихось нереальних мотивів.

Психологічна підготовка до педагогічного спілкування полягає в тому, щоб розвинути у педагога здатність надавати учням емоційну і психологічну підтримку, допомагати у вирішенні особистісних проблем, проявляти турботу про них. Учитель повинен розвинути в собі здатність акцентувати увагу на сильних сторонах учнів. Якщо він високо оцінює і з повагою ставиться до потенційних здібностей своїх учнів, то, швидше за все, і учні позитивно ставитимуться до учителя і до процесу навчання.

Для успішної взаємодії з учнями учитель повинен уміти розуміти особливості «Я-образу» кожного з них і бачити прийоми його «захисту». Зокрема йому слід з'ясувати, що навіть учні з позитивною самооцінкою, постановку цілей використовують для підтримки наявного у них образу «Я». Діти схильні приписувати причини невдач у досягненні високої мети зовнішнім подіям.

6. Творча особистість педагога. На думку дослідника, труднощі вирішення проблеми формування творчої особистості педагога пов'язані з певними протиріччями вузівської системи підготовки студентів, до яких можна віднести:

- недостатню педагогічну спрямованість практичної підготовки майбутніх педагогів до роботи в школі;

- протиріччя між динамікою розвитку інтересів студентів до педагогічної творчості і консерватизмом змісту, традиційних форм і методів навчально-виховної роботи у вузі та школі;

- протиріччя між індивідуальною самобутністю процесу становлення творчої особистості учителя і загальним валовим підходом до професійної підготовки;

- протиріччя між потребою особистості в творчій професійній діяльності і низьким рівнем мотивації педагогічної творчості, які склалися в практиці

роботи школи.

Поняття «практична підготовка» майбутніх учителів вводиться в дослідженні Сисоєвої С.О. В обґрунтуванні структури змісту підготовки вчителя до педагогічної творчості автор виділяє такі компоненти:

- за видом організації руху змісту;
- аудиторний і позааудиторний;
- за компонентним складом змісту;
- теоретичний, емпіричний, практичний;
- за способом навчально-пізнавальної діяльності;
- репродуктивний і науково-дослідницький [6, с. 70-71].

Отже, на сьогодні лишається важлива проблема удосконалити професійну підготовку майбутніх учителів і посилити роль педагога в суспільстві. Професійна підготовка майбутніх педагогів повинна мати на меті не тільки засвоєння студентами сучасних знань із загальнопрофесійних і фахових дисциплін, виховання високоосвіченої, культурної, гармонійно розвиненої особистості.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. М. Модулі до навчального курсу «Педагогіка вищої школи». К.: КДУ, 1992. 172 с.
2. Кічук Н. В. Формування творчої особистості вчителя. К.: Либідь. 1991. 96 с.
3. Ліненко А. Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї: монографія ОКФА. 1995. 80 с.
4. Мороз О. Г. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація. К.: Правда Ярославичів, 1997. 166 с.
5. Пехота О. М. Індивідуалізація професійно-педагогічної підготовки вчителя: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01.К., 1997. 52 с.
6. Сисоєва С. О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Київ, 1997. 428 с.
7. Троцько Г. В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Харків, 1996. 421 с.
8. Шкурко І. І. Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект): навчальний посібник. К.: КДПУ. 1992. 144 с.

УДК 378.1

Олена Дяченко

викладач ВСП «Немішаївський фаховий коледж НУБіП

України»

(смт. Немішаєве)

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ВСП «НЕМІШАЇВСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ НУБІП УКРАЇНИ»

У статті проведений аналіз стану виховного процесу, а саме напрямків системи виховання, змісту, форм і методів виховної роботи у ВСП «Немішаївський фаховий коледж НУБіП України».

Ключові слова: виховання, студенти, навчальний заклад, особистість, громадянське виховання, національно - патріотичне виховання, морально - правове виховання, художньо - естетичне виховання, фізичне виховання, статеве виховання, екологічне виховання, адаптація, виховні заходи.

Актуальність теми дослідження: Освіта, як один із найважливіших компонентів вихованості людини, відіграє провідну роль в її формуванні, проте в більшості не визначальну. Часто освічена, з багатим запасом знань людина є досить невихованою і явно відштовхує від себе навколишніх. Проблема виявляється в недооцінці провідної ролі виховання в процесі формування особистості, в тому, що в педагогічній науці і практичній діяльності нерідко дублюють методику навчання і методику виховання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми виховної роботи вивчали багато дослідників, а саме: М. Бахтін, В.О. Сухомлинський, В.Л. Ортинський, С.С. Вітвіцька, А.М. Алексюк, В.Л. Омеляненко, Д. Лихачова, А.І. Кузьминський, А.С. Макаренко, В.І. Тернопільська, М. М. Фіцула та інші.

Мета дослідження: всебічно вивчити і висвітлити організацію та особливості виховання студентської молоді у ВСП «Немішаївський фаховий коледж НУБіП України».

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших завдань покладених на систему освіти є формування цілісної і гармонійно розвиненої особистості із високою фаховою підготовкою й широким світоглядом, розвинутим інтелектом та належним рівнем загальної і правової культури, справжнього громадянина суверенної Української держави, для якого пріоритетом є загальнолюдські й загальнодержавні цінності.

Національне виховання студентської молоді у Немішаївському фаховому коледжі спрямоване на: формування гармонійно розвиненої, соціально активної з почуттям відповідальності, фізично здорової, високоосвіченої, духовно багатой особистості, здатної до самовдосконалення та самореалізації; створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку молоді як особистісного

суб'єкта діяльності; формування громадянськості, яка дає можливість студенту відчувати себе соціально, морально і політично дієздатною; формування національної самосвідомості, загальнолюдських норм гуманістичної моралі, культури міжособистісного спілкування, високої мовної культури; набуття соціального досвіду, забезпечення духовно-морального розвитку юнаків і дівчат, виховання високої політичної культури та трудової моралі; формування естетичних понять, поглядів і переконань, розвиток творчих здібностей студентів; запобігання негативному впливу на свідомість студентів інформації, яка містить елементи бездуховності, жорстокості і насильства, пропагує тютюнопаління, наркоманію, антисоціальну поведінку; пропагування переваг обраної професії, шанобливого ставлення до людей праці, господарського ставлення до природних багатств.

Суб'єктами, які організують забезпечення виховання студентської молоді у ВСП «Немішаївський фаховий коледж НУБіП України», є: директор коледжу, педагогічна рада, адміністративна рада, заступник директора з виховної та спортивно роботи, відділ виховної роботи та студентських справ, лабораторія педагогічного досвіду та методичної роботи, студенти, студентська рада коледжу, студентська профспілкова організація, студентська рада гуртожитків, відділення коледжу, куратори груп, циклова комісія фізичного виховання та захист Вітчизни, циклова комісія гуманітарних дисциплін, будинок культури (художні колективи і гуртки), бібліотека.

При розробці річного комплексного плану виховної, спортивної і культурно - масової роботи у Немішаївському коледжі, керуються такими нормативно - правовими документами як: Конституція України, Закон України «Про освіту», Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Закон України «Про фізичну культуру і спорт», «Загальна декларація прав людини», Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття», «Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти», «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті», Інструктивно - методичними документами Міністерства освіти і науки України, Положеннями, розробленими структурними підрозділами коледжу.

Організаційна робота зі студентами та батьками включає в себе планування роботи на навчальний рік, насамперед розробка, узгодження і затвердження: комплексного плану виховної роботи, плану роботи кураторів груп, плану роботи клубу та гуртків художньої самодіяльності: вокального, хорового, духовної музики, танцювального, плану роботи Студентської ради самоврядування та студентського профкому, плану спортивно-масових заходів, плану профорієнтаційних заходів.

Адаптація студентів нового набору. Саме на першому курсі відбувається глибока психологічна перебудова особистості студента, адаптація колишнього учня, абітурієнта до студентського життя. Цей процес пов'язаний з руйнуванням попередніх стереотипів, що може привести до нервових зривів, стресових реакцій, порівняно низької успішності, труднощів у спілкуванні. Ці особливості переорієнтації зі шкільного життя на нові принципи, пов'язані зі

зменшенням або відсутністю батьківського і вчительського контролю, необхідністю самостійного вирішення проблем побуту і самообслуговування (особливо при переході з домашніх умов до гуртожитку), життєдіяльності в нових соціальних умовах, засвоєння великих за обсягом масивів інформації у високому темпі тощо, мають різні наслідки для студентів з різним типом нервової системи, темпераменту, характеру, різних здібностей [8, с.403].

В зв'язку з цим, для забезпечення оптимальної адаптації студентів - першокурсників, куратори та викладачі Немішаївського коледжу вивчають їх індивідуальні особливості і можливості, після чого, виробивши стратегію і тактику до кожного окремо допомагають їм у самооцінці можливостей; створюють умови для вибору світоглядної позиції та вчать цивілізовано її відстоювати; прищеплюють любов до обраної професії; допомагають піднятися на більш високий рівень освіченості, загальної і мовної культури; прищеплюють і розвивають високу професійну діяльність і громадянську свідомість. Для першокурсників діє «Місячник першокурсника», під час якого студенти залучаються до проведення «Дня Знань» та «Посвяти у студенти».

Викладачі і куратори груп проводять анкетування, надають студентам-першокурсникам систематичні індивідуальні консультації, організовують туристичні походи по історичних місцях області, проводять екскурсії по історичних місцях коледжу та селища Немішаєве, відвідування музею коледжу, розпочинають ведення світлина: «Літопису групи».

Для виявлення вокальних даних, оцінки хореографічних здібностей студентів та залучення до гуртків художньої самодіяльності у клубі коледжу проводять прослуховування.

Адаптація студентів старших курсів та випускників коледжу до роботи в умовах ринкової економіки. Навчаючись у коледжі з кожним роком студенти приймають більш активну участь в суспільному житті, у формуванні соціально-економічних відносин на ринкових засадах, виборюють призові місця на конкурсах та олімпіадах, вивчають європейський інформаційний простір, студенти старших курсів проходять стажування за кордоном.

Викладачі коледжу проводять анкетування серед студентів старших курсів для виявлення інтелектуального та світоглядного рівня; організовують зустрічі з представниками державних органів; запрошують представників фірм, підприємств з метою ознайомлення їх із випускниками коледжу, здійснюють контроль і збір інформації про працевлаштування випускників.

Виховання студентської молоді у ВСП «Немішаївський фаховий коледж НУБіП України» складається із таких основних напрямків виховання, як: громадянське та національно-патріотичне, морально-правове, художньо-естетичне, трудове, фізичне, проблеми сімейних відносин й статеве виховання, екологічне виховання.

Мета громадянського та національно-патріотичного виховання в коледжі конкретизуються через систему виховних завдань: формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, людини, з високою духовною культурою особистості, соціально і морально дієздатною; виховання поваги до

Конституції, законів України, державної символіки; формування громадянських, національно-патріотичних почуттів; формування громадянської і національної свідомості, людської гідності, любові до рідної землі, родини; виховання поваги до батьків, жінки, матері, культури та історії свого рідного народу, бажання працювати в ім'я розквіту держави, готовності її захищати; забезпечення духовної єдності поколінь, вивчення традицій та героїчних сторінок українського народу, історії становлення Збройних сил України; формування психологічних та морально - вольових якостей, власних поглядів на сучасні події; розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення їм умов для самовиховання, самопідготовки, самореалізації, формування наукового світогляду, високої мовної культури та досконале оволодіння українською мовою.

В коледжі функціонує історико - краєзнавчий музей, який став осередком національно - патріотичного виховання, де студенти можуть ознайомитися з історією становлення коледжу, селища, з бойовими традиціями нашого народу та партизанським рухом на Бородянщині.

Пам'ятати свою власну історію та культуру українського народу, підтримати дух козацтва, вірних синів вільнолюбивого народу, традиції, які український народ проніс через віки та тяжкі випробування долі аж до сучасності, все це студентам, намагаються привити викладачі коледжу, вшановуючи славу українських козаків на відкритих виховних годинах до дня козацтва та організовуючи спортивні змагання, які символізують силу козаків.

Особливе місце в організації виховного процесу займає мовна культура. Саме оволодіння рідною українською мовою, використання всіх її багатств при спілкуванні є принципом національного виховання в Немішаївському коледжі. Святкування Дня української мови і писемності кожного року розпочинається акцією «Прийди у вишиванці» в якій беруть активну участь адміністрація, викладачі та студенти коледжу, а також рядом заходів і подій: виховними годинами, проведення майстер класу з виготовлення ляльки-мотанки, виготовленими роботами викладачів та студентів поповнюють експозицію «Світлиці», організовують виставки, конкурси, практичні конференції.

Основні завдання морально - правового виховання в коледжі це насамперед, виховання поваги до прав і свободи громадянина, Конституції, державних символів; підготовка студентів до життя і діяльності в правовій, демократичній державі; пізнання своїх прав, свобод і обов'язків; набуття правових знань, збереження та розвиток національних традицій правової освіти, культури; дотримання правових норм і розпоряджень сприяння розвитку моральних почуттів, переконань і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, що діють в суспільстві; наслідування кращих моральних зразків своєї родини, українського народу, загальнолюдських моральних цінностей.

В Немішаївському коледжі широко запроваджується студентське самоврядування. На рівні навчального закладу діють громадські організації: Студентська рада, Об'єднаний Комітет Студентських рад гуртожитків,

Первинна профспілкова організація студентів коледжу. Ці організації забезпечують виховання якостей студентів, які необхідні для подолання складностей соціального життя. Вони забезпечують та захищають права й інтереси студентів, сприяють розвитку організаторських здібностей студентів, формують почуття відповідальності, виховують самостійність та ініціативність людини, сприяють самоактивізації, здійсненню саморегулюванню, самоконтролю.

Художньо – естетичне виховання у Немішаївському коледжі виступає як найважливіший засіб формування відношення до дійсності, засобу морального і розумового виховання, а саме формування духовно збагаченої, спрямованої на творчість, всебічно гармонійно розвиненої особистості, адже український народ завжди прагнув будувати своє життя, культуру, дозвілля, побут за законами краси. Знайомство із особливостями національної культури, побуту, фольклором, звичаями і традиціями, відроджує національну самосвідомість, формує духовні якості людини.

Студентська молодь Немішаївського коледжу є активними учасниками художньої самодіяльності. При будинку культури коледжу функціонують колективи художньої самодіяльності: вокальна студія «Зорецвіт», танцювальні гурти: «Карамельки», «Арт-Драйв», які активно приймають участь у багатьох обласних, районних та коледжанських конкурсах, оглядах, фестивалях художньої самодіяльності, відкритих виховних заходах, святах та урочистостях. З метою виявлення нових талантів, щороку, в коледжі, серед студентської молоді груп нового набору проводиться конкурс «Формула успіху». Цей захід носить не тільки культурно - мистецький характер, а й сприяє адаптації нового поповнення, згуртування студентського колективу.

В коледжі шанують звичаї і традиції українського народу, адже народна обрядова культура є основою нашої національної культури, важливим морально – виховним потенціалом народного звичаю. Прилучаючись до фольклорно – календарних традицій, звичаїв і обрядів народу, студентська молодь вбирає в себе їхній філософський, ідейно – моральний, психологічний і естетичний зміст, поступово стаючи невід’ємною частиною рідного народу, держави. Обов’язковою традицією в коледжі є майстрування та прикрашання традиційного дідуха. Це сприяє збагаченню духовності, поглибленню любові до хліба, професії хлібороба, збереженню ялинкових насаджень.

З метою розвитку естетичних відчуттів студентської молоді, їх фантазії, уяви, бажання й уміння вносити красу в побут; формування ціннісного ставлення до мистецтва; відродження традицій та звичаїв свого народу, зміцнення зв’язків між поколіннями, на базі бібліотеки коледжу створено АРТ - клуб «Основи декоративного мистецтва», де студенти знайомляться з історією виникнення декоративно - прикладного мистецтва, виробляють різноманітні сувеніри, композиції, навчаються декоративному малюванню орнаментів, вивчають такий вид українського народного мистецтва як писанкарство, виготовляють родинні обереги - українські народні «Ляльки-мотанки»; розписують українські предмети посуду; виробляють скульптурні композиції

на різні тематики.

Працівники бібліотеки разом з кураторами груп та студентами, систематично організовують різноманітні виховні заходи, літературно - мистецькі вечори, зустрічі з видатними людьми: політиками, композиторами, співаками, відомими артистами театру і кіно та місцевими поетами.

Особлива увага в Немішаївському коледжі приділяється трудовому вихованню студентської молоді, адже в процесі трудової діяльності людина не тільки змінює природу, але і змінюється сама. У праці формується розумове, моральне, естетичне, екологічне виховання та фізичний розвиток особистості.

З метою формування творчої, працелюбної особистості, умілого господаря, що прагне досягти професійної майстерності; прищеплення любові до обраної професії, професійної гідності, працівники коледжу разом зі студентами залучаються до благоустрою та озелененню території коледжу; організовують заняття в предметних гуртках та проведення дослідницької роботи.

Протягом року, на відділеннях коледжу проводяться тижні циклових комісій, де є обов'язковими виховні заходи; зустрічі з випускниками, які працюють в сільському господарстві; ярмарки вакансій, зустрічі з представниками виробництв та роботодавцями.

Найкраще трудове виховання студентів коледжу формується та розвивається під час лабораторних робіт, практичних занять, навчальних практик, заняттях на виробництві, виробничо - технологічних та переддипломних практиках, під час вивчення робітничих професій, коли студенти оволодівають сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, професійними навичками та знаннями. Навчально - виробнича база коледжу складається з орних земельних угідь, тваринницького комплексу, механізованого машинно - тракторного двору, навчально - виробничих підрозділів: лабораторій рослинництва і тваринництва, колекційно - дослідного поля.

Головним напрямом впровадження фізичної культури в коледжі є фізичне виховання, яке є важливою складовою гуманітарної освіти, спрямованої на удосконалення фізичної та психічної підготовки студентської молоді до активного повноцінного життя, професійної майстерності та захисту Вітчизни.

В Немішаївському коледжі створені всі сприятливі умови для занять фізичною культурою і спортом. З метою розвитку фізичного, морального та психічного здоров'я студентів і викладачів коледжу; формування усвідомленої потреби у фізичному удосконаленні, розвитку інтересу та звички до самостійних занять фізкультурою та спортом; утвердження здорового способу життя як невід'ємного елемента загальної культурної особистості; формування фізичних здібностей, зміцнення здоров'я, гармонії тіла й духу, людини і природи; підтримання на високому рівні загальної працездатності в процесі як навчання, так і в праці; набуття знань і умінь здорового способу життя, на території коледжу функціонує спортивно - оздоровчий комплекс із спортивним корпусом та залами: тренажерним, атлетичної гімнастики, боротьби, тенісними залами, футбольним стадіоном, тренувальним міні - футбольним майданчиком,

гандбольним полем та двома волейбольними майданчиками. Студенти мають змогу займатися у 12 спортивних секціях: волейболу, баскетболу, тенісу, футболу, кросу, легкої атлетики, гирьового спорту, вільної боротьби, шахів.

Зміцнити своє здоров'я, збагатити свій духовний світ; виховати дисципліну та характер; розвинути концентрацію уваги, витривалість, швидкість, гнучкість тіла та координацію рухів, студенти коледжу мають можливість на заняттях в секції східних єдиноборств. Вихованці секції займають перші місця за Кубок Європи із кікбоксингу, є багаторазовими бронзовими та золотими призерами всеукраїнських змагань зі східних єдиноборств - призерами кубка України з УШУ – Сань - шоу, призерами кубка Європи з кікбоксингу, переможцями міжнародного турніру, яким присвоєно звання кандидатів у майстри спорту.

Завданнями екологічного виховання, які стоять перед працівниками коледжу є формування в студентській молоді екологічної культури особистості та екологічної свідомості.

Протягом року, викладачі і співробітники коледжу ознайомлюють та інформують студентів про нормативні документи Уряду України з питань екології; проводять екологічні акції з охорони навколишнього середовища: насадження дерев, благоустрій та озеленення території.

Висновки. Процес виховання у ВСП «Немішаївський фаховий коледж НУБіП України» гармонійно поєднаний із процесом навчання студентської молоді. Навчально - виховний процес в коледжі спрямований на формування всебічно - розвиненої, високоосвіченої, соціально - активної й національносвідомої особистості з глибокою громадянською відповідальністю, з високим гуманістичним і демократичним світоглядом та високими моральними якостями.

Під час організації виховного процесу, в коледжі обов'язково враховують фізичну і психічну зрілість студентів та їхній інтелектуальний духовний розвиток, що в подальшому дає можливість виховати свідому особистість із здоровим інтелектуально - творчим, фізичним і духовним потенціалом, родинними та патріотичними почуттями, ініціативного, кмітливого, працьовитого висококваліфікованого фахівця.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн./Бех І.Д, –К.: Либідь, 2003. - Кн.2: Особистісно-орієнтовний підхід: науково-практичні засади. - 344 с.
2. Вознюк Н.М. Етико - педагогічні основи формування особистості: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. – 2-ге вид., доп. і перероб.- К.: Вища школа, 2005. – 344с.
4. Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: Теорія, практика, програми /За заг. ред. А.Й.Капської; Упоряд. Н.І.Косарева. - К.: ІЗМН, 1998. – 192 с.
5. Осипова Т.Ю., Бартенева І.О., Біла О.О. та ін.. виховна робота зі студентською молоддю: Навч.посіб./ За заг. ред.. Т.Ю. Осипової. – Одеса:

Фенікс, 2006. – 288 с.

6. Основи національного виховання: Концептуал. положення / В.Г. Кузь, Ю.Д. Руденко, З.О. Сергійчук та ін.; За заг. Ред.. В.Г. Кузя та ін.. – К.: Інформ. – вид.центр «Київ», 1993. – (Ч.1). – 152 с.

7. Педагогічно – правова профілактика правопорушень серед учнівської молоді: Науково-методичний збірник статей / За загальн. Ред.. В.П. Пастухова. – К.: ІЗМН, 1997. – 248 с.

8. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К.: Кондор, 2011.- 628 с. Ст..403-404.

УДК 37.032

Наталія Здор Антонііна Юнакстудентки магістратури Інституту соціально-педагогічної
та мистецької освітин. п. «Початкова освіта» **Наталія Молодиченко**

доцент кафедри іноземних мов

(Мелітополь)

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

**ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В
УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ***Анотація. В статті розглядається питання формування толерантності молодших школярів в умовах інклюзивної освіти, основні підходи до визначення поняття**Ключові слова: початкова школа, толерантність, інклюзивна освіта, освітнє середовище, полікультурність*

Актуальність теми дослідження. Сьогодні система освіти в Україні приділяє особливу увагу формуванню нової філософії державної політики щодо спільної освіти здорової молоді та молоді з особливими освітніми потребами, тобто запровадженню інклюзивної освіти. Це потребує розробки нових підходів до формування особливого типу міжособистісних стосунків в умовах інклюзивної освіти. Тому сьогodнішній рівень толерантності є важливим критерієм для визначення цивілізації суспільства і відіграє велику роль у формуванні державності [4, 90-91].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблема розглядалась в багатьох роботах науковців минулих років (Г. Ващенко, А. Макаренко, М. Монтессорі, Дж. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). У сучасній науці ідеї толерантності реалізуються в педагогіці співпраці (Ш. Амонашвілі, О. Ільїна, В. Шаталов та ін.), педагогіці ненасильства (А. Козлова, В. Маралов, В. Сітаров та ін.), в педагогіці толерантності (Т. Арістова, М. Боритко, Ю. Тодорцева та ін.).

Вивчення толерантності як особистісної якості та значущої з соціальної точки зору цінності, формування окремих видів толерантності, а також її складових постійно перебувають у центрі уваги педагогічної науки. Так, виховання в учнів міжетнічної, міжнаціональної толерантності розглядається в працях Г. Абдулкарімова, О. Вербицького, Т. Гурової, Є. Койкової, Л. Олексюк, К. Романюка; формування толерантності майбутнього вчителя стало предметом дослідження М. Андрєєва, Ю. Ірхіної, І. Кривошапки, Ю. Тодорцевої та інших.

Проблеми толерантності та емпатії, особливо в міжетнічних стосунках,

досліджують вчені Т. Білоус, С. Бондарева, О. Грива, В. Кузьменко, О. Лазаріди, В. Лекторський, Н. Платонова, Ю. Яценко та інші.

Мета дослідження. У нашій публікації з'ясовано особливості формування толерантності молодших школярів в умовах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу. Актуальність сучасного стану суспільства та суспільних відносин наголошує на необхідність формування гуманістичних стосунків між людьми, розвитку розуміння різних складових звичайної міжособистісної взаємодії в мікрогрупах різного рівня. Цей стан також відбивається на глибині та складності означеної наукової проблеми. Вчені розуміють толерантність як:

- умову певної універсальної основи людського існування;
- умову створення гносеологічних можливостей, що передбачає повну відмову від претензій на істину;
- свідоме вольове або загальне бачення на предмет;
- специфічну відсутність реакції відторгнення на зовнішнє втручання;
- відмову діяти агресивно по відношенню до чогось іншого, крім свого;
- припущення можливості помилки з метою належного функціонування;
- необхідну умову вільної творчості як самоцінне і самодостатнє утворення нових смислів, що розглядається насамперед як процес [5].

У контексті нашої проблеми цінним є твердження феномену «толерантності» розроблене І. Бехом як підхід до особистісно-орієнтованого виховання особистості учня. Толерантність розглядається науковцем в контексті ціннісного ставлення до іншої людини, що проявляється у повазі людської гідності, для якої образи, зневага, глузування несумісні як форми міжособистісних стосунків. Вчений зазначає, що «воно сформувалося як ціннісне ставлення до іншої людини і означає, по-перше, бажання і здатність особистості співчувати її радощам і печалі і, по-друге, її бажання зрозуміти, по-третє, всю можливу допомогу її усвідомлення з моральної точки зору значущих завдань у повсякденній діяльності» [2, 769-770]. [І. Бех розглядає два основних способи навчити дитину вмінню цінувати особистість іншої людини: перший, який передбачає «детальне розкриття перед дитиною позитивних сторін інших людей: дорослих, старших дітей чи однолітків; другий - запобігання зневаги до людини з метою розвитку в учнів почуття людської величі як «міри всіх речей», формування уявлень про людську гідність. Необхідно не допустити прояву руйнівної дії - самоствердження шляхом приниження інших» \[2, 770\].](#)

О. В. Грива пропонує структуру з чотирма компонентами толерантності особистості, з яких наводить такі: когнітивні та інші соціальні характеристики різних груп; процеси, що характеризують сучасність: глобалізація, зростання конфліктів у світі, соціальна криза тощо; аксіологічна: цінності, що пропонують індивідуальну толерантність (цінність особистості та культури як феномен соціального елемента), паритет, відносини взаємної поваги, соціальну відповідальність за свої слова та вчинки, подолання стереотипів, упереджень, агресію); інструментальні: (забезпечує особистісні навички спілкування з іншими культурами, соціальними групами тощо, контакти, взаємодію з іншими

людьми та групами, спілкування, дії в умовах полікультурності, в гетерогенних групах, полікультурне мислення, із здійсненням саморегуляції); якісний компонент: регулює якості особистості (терпіння; відсутність тривожності, емпатії, критичного мислення, соціальна гнучкість, соціальне сприйняття, емоційна стабільність, незалежність) [3, 10-11].

Нам імпонує думка М. Андрєєвої, яка обґрунтовує три позитивні сторони якісної взаємодії с дітьми с обмеженими можливостями. Перший аспект взаємодії полягає в тому, що діти з обмеженими можливостями, спілкуючись з однолітками, набувають великого досвіду взаємин із оточенням, можливості розширити світогляд та соціалізуватися в суспільстві. Важливість другого аспекту полягає в тому, що «здорові діти», спілкуючись з дітьми з обмеженими можливостями стають більш гуманними, милосердними та толерантними одиндо одного, толерантними до людських відмінностей. Цінність третього аспекту визначає те, що суспільство не завжди толерантне, з розумінням ставиться до людей з обмеженими можливостями. Основною причиною часто є брак інформації про людей з обмеженими можливостями та відсутність моделей поведінки, як себе правильно поводити [1, 38-39].

Серед зарубіжних дослідників у цій галузі Б. Рірдон, яка виділила ознаки толерантного вчителя, зокрема: толерантний учитель усвідомлює, що його сприймають як взірець для наслідування; володіє та використовує відповідні навички для розвитку діалогу та мирного вирішення конфліктів; заохочує творчі підходи до вирішення проблем; забезпечує умови для спільної конструктивної діяльності учасників навчально-виховного процесу; не заохочує агресивну поведінку та суперництво; сприяє залученню учнів та батьків до прийняття рішень та спільної діяльності; він вчиться критично мислити і вміє цінувати позиції інших [6, 54-55].

Висновок. Виховання дітей в інклюзивному освітньому середовищі залежить від низки факторів, найважливішими з яких є ставлення вчителів та учнів до дитини з особливими потребами, їх бажання співпрацювати та взаємодіяти. Тільки спільними зусиллями можна досягти позитивного результату. Оскільки інклюзія нерозривно пов'язана з поняттям толерантності, вчителі, батьки та інші мають звернути увагу на це питання для комплексного його вирішення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєва М. О. Формування толерантності учнів початкової школи у інклюзивному навчальному закладі. Проблеми сучасної педагогічної освіти. //Педагогіка і психологія: зб. наук. пр. Кримського гуманітарного університету. Ялта: РВВ КГУ. 2013. Вип. 39(2). С. 36-41.
2. Бех І.Д. Релігійне виховання //Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. ред. В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 769-770.
3. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: монографія. Київ: ПАРАПАН, 2005. 228 с.
4. Лапа В.М. Особливості міжособистісної комунікації старшокласників в

умовах інклюзивного навчання // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечнікова. Психологія. 2017. № 22. Випуск 2 (44). С. 90-99.

5. Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект: колективна монографія [Ф.С.Бацевич, С.А.Грабовська, О.В.Дарморіз та ін.] за заг. ред. проф. В.П.Мельника. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 330 с.

6. Ризердон Б. Э. Толерантность - дорога к миру. М.: Бонфи. 2001. 304 с.

УДК 372.881.116.12

**Наталія Калюжка
(Переяслав-Хмельницький)**

к.п.н., доцент кафедри педагогіки, теорії та методики
початкової освіти Університет Григорія Сковороди в Переяславі

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню та аналізу сутності компетентнісного підходу до формування мовної особистості молодшого школяра в умовах Нової української школи; розкриваються поняття мовної, мовленнєвої компетентностей як основних складових в процесі вивчення української мови; подано теоретичні відомості про поняття мовної компетентності як невід'ємного компонента в структурі загальної підготовки й розвитку особистості. Зроблена спроба виокремити сутність понять мовна та лінгвістична компетентності для засвоєння учнями основних знань про мову та вдосконалення навчально-мовних умінь і навичок.

Ключові слова: компетентнісний підхід, мовна компетентність, мовленнєва компетентність, мовна особистість, здобувач початкової освіти.

Актуальність теми дослідження. В Україні на сьогодні відбуваються суттєві зміни в освітньому просторі, де початкова ланка крокує під девізом «Нова українська школа». Учителі молодших класів все більше спрямовують свою роботу на особистісне виховання здобувачів початкової освіти, головна мета якого полягає у формуванні мовної особистості, що характеризується національно свідомим ставленням до мови, глибоким знанням її, розвиненим мовленням, а отже, і мисленням, інтелектом, емоційною сферою, естетичним сприйняттям мови й мовлення, вміти відчувати й розуміти рідне слово, його значення. Мовна особистість характеризується також розвиненою мовленнєвою пам'яттю, мовним етикетом, мовним чуттям, наявністю моральних якостей, тобто виховання в учнів високого рівня мовленнєвої культури, формування мовної та мовленнєвої компетентностей. Вивчення рідної мови в школі спрямоване на формування мовної особистості – «людини, яка любить, знає й береже рідну мову, користується усіма її виражальними засобами» [1, 5].

Постановка проблеми. Інтеграція України до європейської спільноти актуалізувала потребу в реформуванні й модернізації системи національної освіти. Першим кроком до створення новітнього освітнього простору стала презентація Концепції Нової української школи, що характеризується масштабністю та радикальністю змін. Реформа орієнтована на перебудову української школи для виховання відповідальних і підприємливих громадян, формування згуртованої спільноти освічених, ініціативних, творчих людей,

здатних до критичного мислення та інноваційної діяльності, які забезпечать економічний розвиток України та її конкурентоспроможність на світовому ринку. У «Концепції Нової української школи» зазначається, що випускник Нової школи – це цілісна, всебічно розвинена особистість, патріот з активною життєвою позицією, новатор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку на принципах сталого розвитку, конкурувати на ринку праці та вчитися впродовж життя. Саме ці якості забезпечать конкурентоспроможність молоді в XXI столітті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Базовими в розумінні мовної компетентності є ідеї С. Карамана, Ю. Караулова, Т. Ладиженської, Л. Мацько, Є. Пассова, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін., що розкривають такі основні її характеристики, як здібність до мови, знання мови, реалізація мови в мовленні; Л. Бахмана про комунікативні мовні здібності; К. Дуайє про компоненти мовної компетентності: говоріння, письмо, аудіювання, читання; Г. Шоу та Дж. Вебера про мовну грамотність. Запропоновані вченими визначення в основному зводяться до того, що знання, уміння й навички, які забезпечують здатність школярів уживати слова й синтаксичні конструкції відповідно до норм літературної мови, а також доречно й правильно використовувати синонімічні засоби мови, називають мовною компетентністю.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та аналізі сутності компетентнісного підходу до формування мовної особистості молодшого школяра в умовах Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Мовна компетентність може бути охарактеризована у різноманітних параметрах та аспектах, з яких найбільш очевидними, так би мовити, «поверхневими» є мовлення, письмо, аудіювання (сприйняття на слух) і читання. Останні дві (аудіювання та читання) базуються на ментальних процесах інтерпретації звукових і графічних мовних сигналів, що сприймаються слуховими та зоровими рецепторами.

Більшість методистів оперують термінами мовна і мовленнєва компетентності і відносять ці поняття до концептуальних засад навчання рідної мови. Сучасні лінгводидакти О. Беляєв, Л. Скуратівський, Г. Шелехова, О. Горошкіна та інші наголошують на тому, що «основною метою в навчанні мови є формування й розвиток мовної особистості – людини, яка виявляє високий рівень мовної та мовленнєвої компетентності [4, с.79]». На думку М. Пентилюк мовна й мовленнєва компетентності ґрунтуються на усвідомленні основної функції мови – комунікативної, яка забезпечує мовленнєву діяльність її носіїв і впливає на їхній духовний розвиток.

Потрібно зазначити, що термін мовна (лінгвістична) компетентність пов'язаний із обізнаністю з мовою, із знаннями мовних одиниць, їх виражальних можливостей; володінням мовними вміннями та навичками. Зміст мовної компетентності – це засвоєння категорій і одиниць мови та їх функцій, вивчення закономірностей і правил оволодіння системно-структурними утвореннями семантичного, синтаксичного, морфологічного, фонологічного характеру, які необхідні для розуміння і побудови мовлення, це здатність

розуміти й реалізувати граматичну природу висловлювання. Також, мовна компетентність сприяє формуванню уявлень про устрій мови, її розвиток і функціонування, усвідомленню тих відомостей про значення та роль мови в суспільстві, на яких виховується постійний інтерес до предмета, почуття любові й поваги до рідного слова. Важливим для нашого дослідження є визначення мовної компетентності, сформульоване авторами підручника «Методика навчання іноземної мови»:

«мовна компетентність передбачає опанування знаннями (з лексики, граматики, фонетики та орфографії) та формування відповідних навичок: фонетичних, лексичних, граматичних, морфологічних – пов'язаних зі складом слова та частинами мови; синтаксичних – пов'язаних з побудовою речень та їх різних видів; орфографічних, графічних та каліграфічних – засвоєння особливостей написання [3, с.24-26]».

С. Караман подає чотири типи компетентностей: мовну, мовленнєву, соціокультурну й функціонально-комунікативну [2, с.3]. На думку вченого, мовна компетентність визначається загальноприйнятими орфоепічними, лексичними, словотворчими, граматичними, стилістичними нормами; мовленнєва – чотирма видами мовленнєвої діяльності: аудіюванням, говорінням, читанням, письмом; соціокультурна – рівнем знань національної 236 культури; функціонально-комунікативна – умінням використовувати мовні засоби в межах функціональних стилів [2, с.3-6].

Будуючи модель мовної особистості, А. Нікітіна виділяє такі актуальні з методичного погляду п'ять типів компетентностей: мовну, мовленнєву, предметну, прагматичну, комунікативну [5, с.61-65].

У наукових виданнях з лінгводидактики використовують терміни «мовна компетентність» і «лінгвістична компетентність». С. Єрмоленко, Л. Мацько ці поняття розмежовують. На їхню думку, необхідність цього зумовлена тим, що для володіння мовою, з одного боку, треба засвоїти одиниці мови і правила їх побудови, з іншого боку – знати все про мову, про її систему.

А. Євграфова дотримується тієї думки, що «мовна компетентність включає знання одиниць мови і правил їх поєднання, зв'язку..., має двобічний характер: вона об'єднує мову й мовлення і характеризує особистість як людину, яка володіє мовою і вміє нею користуватися на основі граматичних правил [6, с.81]». Лінгвістична компетентність, на відміну від мовної, «характеризується лінгвістичними знаннями, тими, що належать до лінгвістики як науки..., цей аспект реалізується в осіб, які спеціально займаються мовознавством [6, с.81]». Беручи до уваги всі зазначені погляди на поняття «мовна компетентність» і «лінгвістична компетентність», на нашу думку, ці поняття потрібно розмежовувати. Під лінгвістичною компетентністю розуміємо здатність учнів виконувати елементарний лінгвістичний аналіз мовних явищ різних рівнів.

Мовна компетентність – це практичне оволодіння українською мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловлюваннях мовних норм. На думку Ю. Апресяна, володіти мовою означає:

1) уміти виражати заданий зміст різними (в ідеалі – всіма можливими в цій мові) способами (здатність до перефразування);

2) уміти обирати зі сказаного зміст, зокрема – розрізняти зовнішньо схожі, але різні за значенням висловлювання (розрізнення омонімії) і знаходити спільне значення в зовнішньо різних висловлюваннях (володіння синонімією);

3) уміти відрізнити правильні в мовному відношенні речення від неправильних;

4) уміти вибрати у великій кількості принципово можливих засобів вираження певної думки ті, які найбільшою мірою відповідають соціальним, територіальним та іншим особливостям характеристики її учасників.

Кваліфікуючи володіння мовою як мовну, комунікативну чи соціолінгвістичну компетентність, слід зазначити, що цей навик надзвичайно складний і тільки лінгвістична його інтерпретація недостатня для адекватного опису реального мовного життя.

Мовна компетентність учнів містить знання одиниць мови і правила їх поєднання, зв'язки між ними. Діти вивчають мову, тобто засвоюють відомості з фонетики, лексики, граматики, стилістики, що складаються з лінгвістичних понять і правил. Отже, мовна компетентність – складне поняття, що поєднує мову і мовлення та характеризує особистість як людину, яка володіє мовою, вміє комунікативно доречно користуватися нею на основі граматичних правил.

Мовна компетентність включає різні мовні навички й уміння: володіння лексикою, граматику, уміння адекватно сприймати й породжувати тексти, які відповідають комунікативним завданням та ін. Лінгвістична компетентність являє собою узагальнені знання основ науки про рідну мову, комплексне засвоєння понятійної бази курсу, певного комплексу понять. М. Шанський зауважує, що лінгвістична компетентність передбачає формування уявлення про те, як мова взагалі побудована, що в ній змінюється, які ортологічні аспекти в ній є найбільш гострими [7, с.101-105].

Мовна компетентність учнів забезпечується в процесі вивчення всіх розділів мови (фонетики, лексики, словотворення, граматики) і мовлення (його текстової основи, стильових різновидів, типів мовлення), обох його форм – усної й писемної, норм літературного мовлення. Усе це, засвоєне достатньо ґрунтовно, сприятиме формуванню лінгвістичних та мовленнєвих умінь і навичок учнів.

Отже, мовна компетентність розглядається як сукупність лінгвістичних знань учнів, оволодіння ними мовними одиницями та граматичними правилами; мовленнєва компетентність – мовленнєводіяльна здібність, оволодіння основними засобами формування та формулювання думки за допомогою мовних засобів. Звичайно, у межах однієї статті неможливо розкрити всі аспекти порушеної проблеми. Подальші наукові розвідки можуть бути пов'язані з встановленням нових положень педагогічної науки про мовну, мовленнєву, комунікативну спрямованість навчання та моделювання у навчальному процесі ситуацій реального спілкування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. вид. д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. К. : Ленвіт, 2003. 273 с.
2. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентилюк: Підручник для студентів-філологів. К. : Ленвіт, 2000. 262 с.
3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник / Кол. авт. під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. К. : Ленвіт, 1999. 320 с.
4. Караман С. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.
5. Нікітіна А. Актуалізація категоріальних понять тексту як важливий чинник формування мовної особистості // Зб. наук. пр. Педагогічні науки. Херсон, 2002. Вип. 31. С. 61–65.
6. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской; сост. А. А. Князьков. Изд. 2-е, испр. и доп. М. : Флинта, Наука, 1998. 312 с.
7. Шанский Н. М., Махмудов Ш. А. Филологический анализ художественного текста. / Н. М. Шанский, Ш. А. Махмудов. СПб. : Наука, 1999. 288 с.

Канівець А. Ю.

аспірант кафедри професійної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
Переяслав

СОЦІАЛЬНЕ ВІДТОРГНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА В РОБОТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Анотація. У даному дослідженні досліджуються такі аспекти роботи з тими категоріями населення, які мають схильність не залежно від обставин бути відєднаними від суспільства. Звертається увага на ті життєві проблеми які призводять до виникнення даного явища. Означено, що кожна людина може опинитися в складній ситуації, через різні незалежні фактори розвитку суспільства. Охарактеризовано основні категорії соціального відторгнення, та визначено, що бідність постає одним із наслідків нестабільності у країні. Визначено, що тема даного дослідження актуальна через те, що одна із категорій населення, страждає більш за всіх, через дискримінацію себе в соціумі.

Ключові слова: *нестабільність, особистісна криза, усунення наслідків, порядок дій, бар'єри.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Соціальне виключення чи то відторгнення населення від доступу до життєво необхідних послуг, як фактор дискримінації було опрацьоване та досліджене багатьма вченими та дослідниками. Зокрема Ю. Б Савельєв досліджував та стверджував, що

соціальне відторгнення є порушенням прав кожної особистості, у Національній доповіді розмірковують над тим щоб завдяки соціальному залученню мінімізувати поширення відторгнення. А.П. Савицька виокремлює категорії населення, які віддалені до моменту відторгнення в суспільстві і навпаки хто має ризик опинитися у цьому стані вже незабаром. Різні аспекти досліджень вчених можна охарактеризувати як те що кожен досліджував окремих напрям, але всі дослідження є потенційно інформативними, зокрема дослідники: А. Г. Кондиріна, Т. О. Ларіна, Т. М. Титарко та ін. виявляли у свої дослідженнях закономірності, фактори, наслідки соціального відторгнення як негативного явища для кожної особистості.

Актуальність теми дослідження. На сьогодні багато молодих людей при пошуку роботи, чи при зверненні до медичної установи часто стикаються з проблемами, які виникають при доступі до інституцій. До всіх цих можливостей додаються ще і ситуація на сході із за якої багато людей поміняли місце проживання, а це призвело до різних життєвих обставин і в результаті ми маємо соціальне відторгнення, яке і стало порушенням прав людини у всіх послугах, інтересах, в економічному і політичному житті.

Люди, які проживають в Україні дотепер дуже відчутно переживають різкі зміни в економіці, соціальній сфері. Головним наслідком всіх цих криз у нашій країні є соціальна нерівність між людьми та незахищеністю населення. Молодь є головною опорою у становленні країни, але самотійно з кризами справлятися можуть не завжди.

Мета дослідження – виявити та охарактеризувати ті наслідки та фактори, які можуть призвести до входження населення до категорій, які соціально відторгнуті від суспільства, означити умови недопущення негативних наслідків у житті кожної особистості для непотрапляння до наявної категорії.

Виклад основного матеріалу. Нестабільність в житті змушує кожну людину виживати в екстремальних умовах, старатися віднайти себе, щоб долати життєві кризи, знаходити шляхи для існування в таких умовах, які інколи трапляються в житті. Потрібно старатися знайти вихід з будь-якого нелегкого становища, яке трапляється в житті кожного. Людина не може постійно пристосовуватися до нових викликів які готувать її життя. Розвиток суспільства вимагає від кожного з нас ефективно використовувати свій потенціал і регулятивні ресурси. Адже відомо, що перемагає той хто не боїться протистояти проти несправедливості йти проти течії й відстоювати свої першочергові інтереси [1, с.4].

Через те, що деякі люди часто страждають від таких проблем як низький рівень матеріальних доходів, неотримання в повному обсязі життєво необхідних послуг у медичній та освітній сфері, не мають змоги вільно спілкуватися з друзями чи родичами й все це можна назвати одним поняттям – «соціальне відторгнення» і яке поділяється на чотири види:

- Економічне;
- Політичне;
- Культурне;

Соціальне.

Зокрема, у статті розглянуто соціальне відторгнення, яке має складний характер та поділяється на групи:

1. Особливості на ринку праці, територіальним розміщенням інфраструктури, якістю послуг в соціальній сфері, розглядається на різних рівнях;

2. Особливості фізичних можливостей кожного громадянина, належність до певної раси та ін., розглядається на індивідуальному рівні.

Але кожна з цих груп тісно пов'язана між собою, і тому міра соціального відторгнення осіб з обмеженими можливостями буде залежати від ставлення з боку суспільства, а також від того які умови самореалізації вона матиме і як будуть відноситися до неї оточуючі [2, с.58].

Кризи та бідність, які виникають в певний момент життя є складовими соціального відторгнення. Усвідомлення людиною власної смерті або коли вона стикається зі смертю близької їй людини це є найважчою критичною ситуацією кожної особистості. Кожна критична ситуація переживається по різному. З однієї сторони вона може справити на конкретну особистість руйнівну дію яка виражатиметься у тривозі й депресії з другої додати життю значення, зробивши його більш змістовним. Кожен раз коли людина стикається з певними труднощами на своєму шляху, вона все це переживає, а тому у неї міняється відношення до життя, до себе і цінностей, що формують життєві стратегії. А тому всі ситуації, які вимагають змін у житті можна назвати критичними.

Кожна така ситуація може призвести до кризи, яка містить не тільки позитивний, але і негативний компонент. Негативний полягає в тому, що людина перебуваючи в критичній ситуації відчуває безпорадність, безнадійність, тощо [3, с.138].

Соціально-економічний розвиток на даний період відзначається нестабільністю. Суперечності які накопичувалися упродовж багатьох десятиліть мали системний цивілізаційний характер. Ознаками сучасного розвитку були не тільки фінансові кризи, зростання безробіття, зниження доходів, а й моральна деградація, посилення протестних настроїв серед населення. Враховуючи те, як зараз використовують ресурси ми бачимо що в майбутньому молоде покоління не матиме необхідного вибору способу життя [4, с.7].

При вході на ринок праці й становлення конкурентоспроможності людини велике значення має рівень освіти. Неможливість здобути освіту будь-якого рівня є відторгненням від сфери освіти. Серед відторгнутих від освіти вважаються ті діти, які мають доступу до освітніх послуг, або залишили її маючи незадовільні результати у навчанні. Зв'язок між рівнем освіти й розвитком країни є беззаперечним фактом, а тому усунення проявів соціального відторгнення від цієї сфери й буде досягненням прогресу в розвитку суспільства [5, с.17].

Більша кількість молоді попри те, що в країні не має загрози тероризму,

вуличного насильства, дискримінації, значного рівня безробіття у зв'язку з епідеміологічних проявів у суспільстві, все одно змінюють країну проживання, мають готовність до еміграції. Мотивацією для них є фінансове незадоволення й зневіра в те, що в майбутньому все зміниться на краще і вони матимуть перспективи в українському суспільстві [6, с.26].

Для деяких груп населення існує безліч бар'єрів для участі в політичному житті. Головними чинниками які обмежують осіб старшого віку брати участь у суспільно-політичному житті, є низькі доходи громадян, їх залежність від державної допомоги. Молодь не бере участь тому, що вони втратили довіру до політичних процесів, зокрема жінкам перешкоджають застарілі стереотипи й дуже слабка державна підтримка. Через те, що багато страйків проходять за участю студентів то держава прагне контролювати їх думки та переконання. Завдяки такій тактиці держава створює бюрократичні перешкоди для створення альтернативних шкіл, встановлює державні стандарти, використовує нерівні можливості отримання освіти. Оскільки соціальне відторгнення потребує конкретної реакції суспільства тому масштабним багаторівневим процесом є політика соціального залучення. Соціальне залучення – це процес який повинен забезпечувати тих, хто проживає у бідності та соціальному відторгненні, культурному житті країни, яке відповідає стандартам у суспільстві [7, с.16].

Бідність є певною різновидністю соціального виключення. Ця система дуже складна і вона потребує перебудови як матеріальної, так і духовної культури всієї громадськості. Вона формується як соціальна пастка для життя бідних людей з якої вони не можуть вирватися. Все це породжує тіньову економіку, яка є причиною бідності тому, що людина не може купити лише найнеобхідніше, а це знижує споживчий попит. Наявність безробіття чинить тиск на зарплату і через це біднішою стає частина працюючого населення, погіршується здоров'я і призводить до зниження народжуваності серед жінок [8, с16].

Молодь яка перебуває в стані «відторгнення» характеризують такі три ознаки:

Біологічні ознаки – молодь має порушення психофізіологічного розвитку(постраждалі від сексуального насильства, геї, лесбійки, трансгендери, психічно хворі споживачі наркотиків чи алкоголю та ін.);

Суспільні – молоді жінки та чоловіки зі складу корінного населення, біженці, бездомні, зuboжілі в житті яких були випадки, які стали наслідком економічно-політичних змін у суспільстві;

Індивідуальні – випадки що стали наслідком релігійних, внутрішньосімейних переживань(молоді люди що виключеними внаслідок домашнього насильства, які стали жертвами торгівлі, попередніми задержаними) [9, с.40].

Обмеження людських обмежень вести життя позаяк вони вважають за потрібним і є виключенням у громадськості, яке перешкоджає отриманню важливих соціальних товарів і послуг через бар'єри на інституціональному рівні. Теперішні проблеми які призводять до соціального виключення є

дослідження у сфері людського розвитку. Як говорилося в одній із доповідей про розвиток людей в Україні, що кожна людина має право прожити своє життя в доброму здоров'ї, отримувати освіту, використовувати свої таланти, а тому, якщо буде наявність соціального виключення чи обмеження, то наше суспільство не зможе досягти високого рівня людського розвитку [10, с.25].

Висновки. Значних змін в Україні потребує ситуація з соціальним відторгненням особливо для людей які мають обмежені можливості. Держава повинна створювати відповідні умови для життя цієї категорії, покращувати її стан здоров'я, допомагати у професійному становленні, адже обмеження в усіх сферах життя звужують свободу вибору у житті й це стає перешкодою у досягненні високого індивідуального розвитку свої можливостей.

Тільки подолання зазначених бар'єрів і буде однією з умов розширення можливостей і свободи кожного. Щоб унеможливити негативність, то в Україні доцільно використовувати соціальне залучення, яке потребує багатогранних підходів у різних сферах для розв'язання проблеми соціального відторгнення за всіма наявними перешкоджаючими напрямками, зокрема соціально-політичному та в економічному житті населення.

Список використаних джерел:

1. Ларіна Т. О., Титарнко Т. М. Життестійкість особистості: Соціальна необхідність та безпека : навч.посіб. Бібліотечка соціального працівника. Київ: Марич, 2009. 76 с.
2. Макарова О.В. Соціальне відторгнення в Україні: специфіка проявів та методологія оцінювання. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. № 1. С. 57-68.
3. Кириленко Т. С. Мирончак К. В. Особливості переживання страху смерті в різних життєвих ситуаціях: когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 14. С. 135-145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2012_14_20.
4. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Умань. Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. 412 с.
5. Сергеева Л. М., Софій Н. З. Якісна професійно-технічна освіта - соціально вразливій молоді: навч.-метод. посібник. К.: Арт Економі, 2012. 168 с.
6. Савельєв Ю. Б. Соціальне включення як вимір розвитку суспільства: постановка проблеми. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. С. 25-33. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_s_2012_135_7
7. Національна доповідь про людський розвиток 2011 року: «Україна на шляху соціального залучення». URL: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.
8. Галушка З.І. Соболева М.В. Соціальне виключення як об'єкт економічного аналізу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 7 (160). С. 16–19. URL:

econom.univ.kiev.ua/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=1736

9. Савицька А.П. Класифікація соціально виключеної молоді, *Social Work and Education*, 2018. Vol. 5, No. 2., pp.35-43.

10. Кондиріна А. Г. Соціальне відторгнення як причина низького рівня людського розвитку в Україні. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2013. № 2 (66). С. 24-28.

**Анна Королькова
(Переяслав)**

студентка 2 курсу другого (магістерського)
рівня вищої освіти,
факультету педагогічної освіти,
менеджменту і мистецтва
напряму підготовки (спеціальності)

013 Початкова освіта

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Сембрат А.Л.
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

SCRATCH - ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АЛГОРИТМІЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ

Стаття присвячена дослідженню педагогічних умов формування алгоритмічного мислення молодших школярів на уроках інформатики за допомогою графічного редактора Scratch

Ключові слова: мислення, алгоритмічне мислення, графічний редактор, Scratch.

Актуальність теми. Головним завданням сучасної освіти є озброєння молодших школярів загальними прийомами мислення, навчити міркувати та алгоритмічно мислити. Для цього потрібні ефективні способи розвитку мислення та набір нешаблонних задач. Сучасний світ потребує кращого освітнього результату, який буде допомагати швидко вирішувати нестандартні ситуації. Учень має володіти сформованим інтелектуальним апаратом та розвиненим алгоритмічним і творчим мисленням.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається інтенсивна інформатизація більшості сфер людського життя та діяльності, адже саме це є запорукою того, що новітні інформаційні технології невдовзі стануть визначальними чинниками соціально-економічного, інтелектуального та духовного розвитку українського соціуму. Інформатики в закладах початкової освіти стала вимогою часу, оскільки саме у молодшому шкільному віці у дітей складається стиль мислення. Одним із завдань початкового курсу «Інформатики» є розвиток алгоритмічного мислення учнів, що передбачає формування у них уявлень про алгоритм та його властивості, можливі форми подання алгоритмів, основні алгоритмічні структури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині не існує загально визнаного підходу щодо визначення поняття «алгоритмічне мислення». Зміст та обсяг поняття «алгоритмічне мислення» розглядали Я. Грудьонов, Т. Губіна, А. Єршов, Г. Звенигородський, Г. Лебедев, Т. Лебедева, А. Кушніренко та інші.

Проблеми алгоритмічної підготовки в початковій школі на уроках математики розглядалися в працях Л. Червочкина, С. Іскандаряна, В. Аблової, З. Філера, Т. Фадєєвої та інших. Деякі аспекти формування алгоритмічного мислення молодших школярів при вивченні інформатики висвітлено в роботах М. Гладун, О. Савченко, Н. Стрілецької. Проте проблема формування алгоритмічного мислення молодших школярів на уроках інформатики, не дивлячись на актуальність, наразі залишається недостатньо вивченою.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування алгоритмічного мислення у здобувачів початкової освіти на уроках інформатики.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні відбувається інтенсивна інформатизація більшості сфер людського життя та діяльності, адже саме це запорукою того, що новітні інформаційні технології невдовзі стануть визначальними чинниками соціально-економічного, інтелектуального та духовного розвитку українського соціуму. Поява інформатики в початковій школі стала вимогою часу, оскільки саме у молодшому шкільному віці у дітей складається стиль мислення. Одним із завдань початкового курсу «Інформатики» є розвиток алгоритмічного мислення учнів, що передбачає формування у них уявлень про алгоритм та його властивості, можливі форми подання алгоритмів, основні алгоритмічні структури.

Інформатика в початкових класах займає важливу позицію в процесі формування алгоритмічного мислення. В учнів з'являється розуміння на інтуїтивному рівні понять виконавця, середовища існування виконавця, системи команд виконавця. Учні отримують перші уявлення про основні алгоритмічні структури та навчаються виконувати готові алгоритми, а також складати прості алгоритми, використовуючи зрозумілу систему команд. Головною метою алгоритмічної лінії є вміння розв'язувати значущі для учнів задачі з їх повсякденного життя, застосовуючи алгоритмічний підхід [1].

Учні для розвитку алгоритмічного мислення на уроці інформатики в початковій школі використовують графічний редактор Scratch.

Scratch – це об'єктно-орієнтоване середовище, в якому програмні блоки збираються з різнокольорових командних цеглин, подібно до того, як машини або інші об'єкти збираються з різнокольорових цеглин у конструкторі Lego. Крім того, можна знайти сучасні ідеї в середовищах візуального програмування (таких як Delphi) і навіть демонстраційних системах [3].

Scratch – мультимедійна система. Більшість операторів мови зосереджується на обробці графіки та звуку, створенні анімації і відеоефектів. Використовуючи шаблони зображень та звуку в наявній бібліотеці, створюючи власні файли та виконуючи операції з файлами проєктів (наприклад, зберігання, відкриття, створення), учні можуть швидко навчитися користуватися

файловою системою та стандартними програмами. Scratch був розроблений як нове навчальне середовище для навчання учнів програмування. Водночас учні можуть легко використовувати свої здібності у фільмах, іграх, анімованих листівках та презентаціях, а також повною мірою реалізувати свої творчі таланти; винаходити та реалізовувати різні предмети, визначати їх зовнішній вигляд за різних умов, пересуватися по екрану та встановити об'єкти.

Способи взаємодії один з одним. Діти можуть малювати й оживляти на екрані своїх героїв, а також навчитися користуватися графікою та звуками. Також важливо, що діти мають можливість ділитися результатами своєї роботи з друзями чи іншими користувачами. Для того, щоб діти ефективно здобували знання в новій галузі, вони повинні бути мотивованими. Якщо вони особисто зацікавлені в отриманні знань для досягнення своїх цілей, вони будуть мотивовані навчальною діяльністю.

Програмне забезпечення, що розглядається, дає змогу створювати алгоритми, програми, проекти, які безпосередньо цікавлять молодших школярів та сприяють розвитку алгоритмічного мислення молодших школярів. Регулярне проведення уроку розвитку та організація цікавих завдань систематично створює сприятливі умови для формування таких цінних якостей, як алгоритмічне мислення і незалежність, що виявляється у активному пошуку рішень, глибокому й всебічному аналізі умов та критичних дискусіях [2].

Scratch – це об'єктно-орієнтоване середовище, в ньому блоки програм складаються з різних команд, які виглядають як елементи в конструкторах Лего. Більша частина операторів Scratch працює з графікою або звуком. Школяр легко вчиться працювати з файловою системою, завдяки створенню власних файлів і застосуванню таких команд як «Зберегти», «Відкрити», «Створити».

Середовище Scratch зручне та зрозуміле для молодших школярів. В графічному редакторі Scratch можна навчити школярів поняттю програмування та дати змогу створювати різноманітні анімації. За допомогою Scratch програмування стає доступним, а навчання – цікавим. Графічний редактор можна безкоштовно завантажити і вільно використовувати у школі та вдома.

Висновки. Отже, формування алгоритмічного мислення у молодших школярів є складним та багатограним процесом. Для пошуку рішення проблеми, складання поетапного плану, алгоритму розв'язку задачі для певного виконавця, необхідно залучати технології. На уроці інформатики учні можуть розвивати алгоритмічне мислення, але яким чином це відбувається ми розглянемо в наступному розділі.

Список використаних джерел

1. Вдовенко В. О. Алгоритмічне мислення молодших школярів на уроках інформатики. Кропивницький, 2017. 313 с.
2. Гейн А. Г., Юнерман Н. А. Задачник-практикум з інформатики та інформаційних технологій: навч. посіб. Харків: Просвіта, 2013. 127 с.
3. Мельник Т. О. Використання інноваційних технологій навчання, як шлях формування ключових компетенцій молодших школярів. URL :

https://tatjanatasenko.blogspot.ca/p/blog-page_8264.html (дата звернення: 12.09.2020).

УДК

**Яна Лебідько
(Переяслав)**

Магістрантка 2 року навчання
факультету педагогічної освіти,
менеджменту і мистецтва
н. п. «Початкова освіта»

Науковий керівник:
Ткаченко Л.В. – к. ф. н., доц. кафедри загальної педагогіки і педагогіки
вищої школи Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена проблемі формування екологічної культури молодших школярів в освітньому процесі початкової школи. Розкрито сутність понять «екологічна культура» та «екологічне виховання» молодшого школяра.

Ключові слова: екологічна культура, екологічне виховання, молодший шкільний вік, молодші школярі, початкова школа, освітній процес.

Актуальність теми дослідження. У Державному освітньому стандарті початкової школи та основної загальної середньої освіти неодноразово акцентується увага на гострій необхідності екологічного виховання для формування екологічної культури, усвідомлення учнями цінності екологічно-доцільного, здорового і безпечного способу життя, безперервної екологічної здоров'язберігаючої освіти учнів і, формування у них готовності до соціальної взаємодії щодо поліпшення екологічної якості навколишнього середовища, сталого розвитку екологічного благополуччя території країни як у загальному аспекті так і регіону зокрема.

На сьогоднішній день існує проблема розробки змісту екологічного виховання, яке, по-перше, має бути спрямоване на залучення молодших школярів до культурного досвіду людства, що відображає взаємини людини, суспільства і природи; по-друге, дозволяло б на комплексній основі формувати систему універсальних навчальних дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми екологічного виховання молодших школярів досліджували Т. Бабакова, Т. Дежнікова, А. Захлібний, І. Зверева, П. Іванова, І. Матрусова, А. Сидельковський,

І. Суравегіна, А. Тихонова, Б.Лихачова, Н. Мамедова, Л. Салєєва, О. Барковська, М. Кривошеєва, А. Петіна, Л. Симонова, В. Шилова та ін.

Мета дослідження. Метою дослідження є формування екологічної культури молодших школярів в освітньому процесі сучасної початкової школи.

Виклад основного матеріалу. У даний час питання екологічного виховання розглядаються багатьма педагогами. Академік І. Зверєв пише: «Гострота сучасних проблем взаємодії суспільства і природи поставила ряд нових завдань перед школою і педагогікою, які покликані підготувати молоде покоління, здатне подолати наслідки негативних впливів людини на природу, дбайливо ставитися до неї в майбутньому. Цілком очевидно, що справу не можна обмежити «просвітою» школярів у галузі охорони природи.

Розгляд теорії екологічного виховання необхідно почати з визначення його сутності. Сучасні дослідники А. Захлібний, І. Суравегіна вважають, що екологічне виховання має бути направлено на формування навичок і умінь вирішувати ті чи інші господарсько-екологічні завдання без шкоди для навколишнього середовища та здоров'я людини [5, с. 68].

А. Букін розглядає екологічне виховання як реалізацію середовищного підходу в педагогіці. На його думку, екологія дала науці новий підхід до розгляду процесів і явищ, «стосовно педагогіки його можна назвати середовищним, а його реалізацію екологічним вихованням» [1, с.25].

Екологічне виховання школярів – це комплекс заходів, спрямований на формування у них чуйного і дбайливого ставлення до природи, умінь і здібностей надавати їй практичну допомогу, брати до уваги можливі негативні наслідки взаємодії з об'єктами природи.

Екологічне виховання – формування у людей свідомого ставлення до навколишнього середовища, спрямованого на охорону і раціональне використання природних ресурсів.

Мета екологічного виховання досягається в міру вирішення в єдності наступних завдань: освітніх – формування системи знань про екологічні проблеми сучасності та шляхи їх вирішення; виховних – формування мотивів, потреб і звичок екологічно доцільної поведінки і діяльності, здорового способу життя; розвиваючих – розвиток системи інтелектуальних і практичних умінь з вивчення, оцінки стану та поліпшення навколишнього середовища своєї місцевості; розвиток прагнення до активної діяльності з охорони навколишнього середовища: інтелектуального (здатності до аналізу екологічних ситуацій), емоційного (ставлення до природи як до універсальної цінності), морального (волі і наполегливості, відповідальності).

Мета екологічного виховання – виховання екологічної культури, яка проявляється у відповідальному ставленні до природи як до загальної умови і передумови матеріального виробництва, до об'єкта і предмета праці, природному середовищі життєдіяльності людини.

Однією з умов формування екологічно культурної особистості є ознайомлення молодших школярів з екологічними проблемами і природним середовищем тієї місцевості, в якій вони проживають. На нашу думку,

вирішити це завдання можливо в процесі вивчення природоохоронних понять, яка здійснюється як на уроках, так і в позаурочний час.

Екологічна культура – порівняно нова проблема, яка гостро встала у зв'язку з тим, що людство впритул підійшло до глобальної екологічної кризи. Екологічна культура, на думку А. Захлинного, це твердження в свідомості і діяльності людини принципів природокористування, володіння навичками і вміннями вирішувати соціально-економічні завдання без шкоди для навколишнього середовища і здоров'я людей [4, с. 89].

Під екологічною культурою З. Сидикова розуміє «складову частину загальносвітової культури, яка характеризується глибоким і загальним усвідомленням себе як частини природного середовища, і як суб'єкта, відповідального перед собою і наступними поколіннями» [1, с.12]. Вивчення природничих наук збільшує кругозір, розвиває спостережливість, мислення дітей, виховує уважне ставлення і любов до природи, формує основи екологічного виховання.

На думку Л. Куликової, екологічна культура – частина загальної людської культури, окрема її грань, що відображає взаємозв'язки людини і всього суспільства з природою у всіх видах діяльності.

А. Захлібний розглядає екологічну культуру як похідну екологічної свідомості. Вона повинна будуватися на екологічних знаннях і включати в себе зацікавленість в природоохоронній діяльності.

Екологічна культура передбачає такий спосіб життєзабезпечення, при якому суспільство системою духовних цінностей, етичних принципів, економічних механізмів, правових норм і соціальних інститутів формує потреби та способи їх реалізації, які не створюють загрози життю на Землі.

Екологічна культура – це здатність людей користуватися своїми екологічними знаннями та вміннями в практичній діяльності. Без відповідного рівня культури люди можуть мати необхідні знання, але не володіти ними [3, с. 54].

Екологічна культура, що формується в процесі екологічного виховання, як вказує Л. Бобильова, включає наступні основні компоненти:

- інтерес до природи;
- знання про природу та її охорону;
- естетичні та моральні почуття до природи;
- позитивна діяльність в природі;
- мотиви, що визначають вчинки дітей в природі.

Л. Печко вважає, що екологічна культура включає:

– культуру пізнавальної діяльності учнів з освоєння досвіду людства у ставленні до природи як до джерела матеріальних цінностей, основи екологічних умов життя, об'єкту емоційних, в тому числі і естетичних, переживань. Успішність цієї діяльності обумовлена розвитком моральних рис особистості по відношенню до природного середовища на основі формування умінь приймати альтернативні рішення;

- культуру праці, що формується в процесі трудової діяльності. При

цьому враховуються екологічні, естетичні та соціальні критерії при виконанні конкретних справ у різних галузях природокористування;

– культуру духовного спілкування з природою. Тут важливо розвивати естетичні емоції, вміння оцінювати естетичні достоїнства як природної, так і перетвореної природної сфери [2, с. 45].

Екологічна культура як якість особистості повинна формуватися в системі безперервного екологічного виховання, що роблять істотний вплив на дитину в молодшому шкільному віці, є: сім'я; дитячі освітні установи; школа; позашкільні виховні заклади; засоби масової інформації; самовиховання.

Екологи С. Дерябо і В. Ясвін кажуть, що «...необхідно створювати окремий предмет «Екологія», який необхідно включити в зміст освіти, але нерівнозначно біологічному, хоча вони і знаходяться в тісному взаємозв'язку» [6, С.53]

До компонентів екологічної культури можна віднести:

– екологічні знання (знання про взаємозв'язки природи і людини, знання норм і правил поведінки в природі);

– морально-екологічне ставлення до природи (відносини людини з соціальним і природним оточенням, засновані на знанні і дотриманні моральних норм);

– екологічно грамотна поведінка – сукупність мотивів, дій, умінь і навичок, що визначають розумну взаємодію в системі «Людина-природа».

Екологічні знання – це відомості про взаємозв'язок рослин і тварин із середовищем проживання, їх пристосованості до неї; про людину як частину природи; про використання природних багатств, забруднення навколишнього середовища і т. д.

Знання – не самоціль в екологічному вихованні, але необхідна умова для вироблення ставлення до навколишнього світу, яке повинно носити емоційно-дієвий характер і виражатися у формі пізнавального інтересу, гуманістичних і естетичних переживань, практичної готовності творити, охороняти все живе, дбайливо поводитися з речами не тільки тому, що це чиясь праця, а й тому, що на їх виготовлення були витрачені матеріали природного походження [7, с. 156].

Екологічні вміння – це практичні дії з оцінки впливу людини на природу, по її охороні, які може і повинна виконувати особистість.

На думку А. Захлібного екологічні вміння представляють собою спеціалізовані вміння, які передбачають наявність сформованої здатності володіти комплексом екологічних технологій взаємодії з природними об'єктами, спрямованих на їх дослідження, зміст, створення умов безпеки та збереження.

Морально-екологічне ставлення до природи – це відповідальне ставлення, яке тісно пов'язане з сімейними, громадськими, виробничими, міжособистісними відносинами людини, охоплює всі сфери свідомості: наукову, політичну, ідеологічну, художню, моральну, естетичну, правову.

Отже, екологічно вихована особистість характеризується сформованою

екологічною свідомістю, морально-екологічним ставленням до природи і екологічно орієнтованою поведінкою. Становлення екологічно вихованої особистості в педагогічному процесі, в свою чергу, можливо при вирішенні наступних завдань:

1. Формування елементів екологічної свідомості у молодшого школяра (для цього в зміст навколишнього світу включаються екологічні знання).

2. Формування ціннісного позитивного ставлення до природи (для цього організовується безпосереднє спілкування з природними об'єктами з відповідною педагогічною інструментовкою).

3. Формування у дітей практичних умінь і навичок з різноманітної діяльності в природі (для цього організовуються природоохоронна діяльність дітей).

Отже, в даний час необхідно говорити про екологічне виховання, як соціально необхідну моральну якість особистості. Екологічне виховання спрямоване на формування навичок і умінь вирішувати ті чи інші господарсько-екологічні завдання без шкоди для навколишнього середовища і здоров'я людини. Вона виступає одним з цілісних властивостей особистості, яке обумовлює спрямованість її життєдіяльності, накладає свій відбиток на світогляд. Екологічне виховання – це процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості з метою здійснення нею раціональної взаємодії з навколишнім середовищем. У процесі екологічного виховання здійснюється засвоєння екологічних знань, умінь і навичок, формується екологічний світогляд, відповідальне ставлення до навколишнього середовища, в тому числі до середовища рідного краю.

Джерела та література

1. Бабюк Т. Й. Організація дослідницько-експериментальної діяльності дітей у природі. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2011. 64 с

2. Білоусова Н.В., Ходосенко І.В., Долгоруку О.П. Розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів на уроках природознавства засобами нестандартних уроків. *Наукові записки*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. № 3. 2017. с. 163-167.

3. Власенко Н. О. Формування екологічної грамотності молодших школярів в умовах НУШ // *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Формальна і неформальна освіта у вимірах педагогіки добра Івана Зязюна»*, 5-6 березня 2018 року / Нац. акад. пед. наук України [та ін.] ; [редкол.: Сулаєва Н. В. та ін.]. Полтава : АСМІ, 2018. С. 34-35.

4. Волкова А.С. Екологічне виховання школярів. Київ: Знання, 2015. 46с.

5. Горопаха Н. М. Виховання екологічної культури дітей: посібник для вихователів дошк. закл. та вчителів початкових класів. Рівне, 2001. 212 с.

6. Грицюк Л., Каратаєва М. До екологічного світорозуміння через усвідомлення себе. Формування екологічної культури дітей. *Палітра педагога*. 2015. №2. С. 11-14.

7. Шевчук К.Д. Формування у молодших школярів ціннісного ставлення

до рідного краю: Дис. канд. наук: 13.00.07; Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2019. 220 с.

**Вероніка Макаруха
(Переяслав)**

студентка 2 курсу другого
(магістерського) рівня вищої освіти,
факультету педагогічної освіти,
менеджменту і мистецтва
напряму підготовки (спеціальності)
013 Початкова освіта

Науковий керівник:

кандидат педагогічних
наук, доцент Сембрат А.Л.
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ПОЧУТТІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Стаття присвячена дослідженню педагогічних умов формування естетичних почуттів молодших школярів засобами музичного мистецтва
Ключові слова: почуття, естетичні почуття, музичне мистецтво,

Актуальність теми. Виховання потребує особливої організації спілкування молоді з сучасною музичною культурою, і воно виходить далеко за рамки загальноосвітнього процесу. Це особливо актуально сьогодні, коли проблеми виховання учнівської молоді, її соціальної адаптації й, водночас, виходу на можливості перетворювальної діяльності набувають особливого значення у зв'язку з формуванням соціально відповідальної та естетично вихованої особистості. Виховна криза ще більше загострюється наявністю суперечностей між процесом самовиховання особистості і системою авторитарних впливів, націлених на єдині стандарти; потребами творчого розвитку і зниженням загальної культури молоді; наявністю у неї інтелектуальних потенцій та їх незатребуваністю суспільством; необхідністю створення інноваційної школи, яка має бути осередком розвитку демократії, особистісної свободи і відповідальності, діалогу і співробітництва, та консерватизмом змісту традиційних форм і методів виховання. Вирішити виокремлені протиріччя можливо, осмислюючи педагогічний феномен музично-естетичного виховання, що має орієнтувати на формування творчої соціально цінної особистості.

Постановка проблеми. Сьогодні загальноосвітня школа має не лише забезпечити різнобічний розвиток індивідуальності учня на основі виявлення його здібностей, створення умов для їх самовизначення та самореалізації у професійному й особистісному вимірі, а й виховати особистість зі

сформованою естетичною культурою, усталеними естетичними смаками, розвиненим почуттям прекрасного, здатну керуватися естетичними принципами у житті та творити за законами краси.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема естетичного виховання особистості засобами музичного мистецтва привертає увагу музикознавців, психологів, педагогів, які відзначають значущість цього виду мистецтва у формуванні естетичноціннісних орієнтацій учнів і розвиток її естетично-творчих потенцій, які визначають місце естетичного виховання в суспільному житті та зв'язок з іншими видами виховної діяльності (Л. Виготський, Н. Ветлугіна, Т. Казакова, Т. Комарова, С. Коновець, Б. Неменський, Б. Юсов, П. Якобсон та ін.).

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування естетичних почуттів молодших школярів засобами музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Емоції і почуття характеризуються полярністю і пластичністю. Кожному почуттю протистоять протилежні почуття і переживання, між якими існують безліч переходів. Так, радості протистоїть горе, любові - ненависть, колективізму - егоїзм тощо. Разом з тим, однакові емоції і почуття можуть усвідомлюватися людиною з різною глибиною в залежності від значущості причин, що їх викликали, особливостей діяльності, здійсненою особистістю.

У науковій літературі виділяють такі групи почуттів: моральні почуття, що відбивають ставлення людини до вимог моралі (почуття справедливості, честі, обов'язку, відповідальності, патріотизму, солідарності тощо); естетичні почуття, які є результатом переживання людиною краси або потворності об'єктів сприймання, будь то явища природи, твори мистецтва, вчинки людини; інтелектуальні (пізнавальні) почуття, які виникають у процесі здійснення гностичної і дослідницької діяльності (почуття ясності або нечіткості думки, подиву, здивування, впевненості у знаннях, сумніву) [3, 55].

Естетичні почуття - це тривалі психічні стани, що проявляються в осягненні краси в явищах природи, в праці, в гармонії барв, звуків, рухів і форм. Гармонійна узгодженість в об'єктах цілого та частин, ритм, консонанс, симетрія викликають почуття приємного, насолоди, які глибоко усвідомлюються та вшляхетнюють душу.

Вищий рівень розвитку естетичних почуттів виявляється в почуттях прекрасного, піднесеного, гармонійного, досконалого [5, 87].

Розглянемо сутність кожного поняття більш детально.

Почуття прекрасного. Прекрасне розуміється як найвища естетична цінність, яка збігається з уявленнями людини про досконалість або про те, що сприяє вдосконаленню життя. Прекрасне, як категорія естетики, має декілька особливостей: прекрасне відбивається у так званих законах краси (законах симетрії, міри, гармонії, ритму); категорія «прекрасне» має конкретно-історичний характер і разом з цим залежить від конкретних

соціальних умов життя особистості; розуміння прекрасного зумовлюється рівнем індивідуальної особистісної культури людини .

Почуття піднесеного. Піднесене – категорія естетики, яка відбиває сукупність природних, соціальних та художніх явищ, які є винятковими за своїми кількісно-якісними характеристиками , завдяки чому вони виступають як джерело глибокого естетичного переживання [2, 96]. З метою більш глибокого усвідомлення сутності поняття «піднесене», доцільно порівняти цю естетичну категорію з категорією «прекрасне»: якщо прекрасне завжди несе у собі людську міру , то піднесене являє собою перевищення міри, що вражає людську свідомість силою або масштабом свого прояву; прекрасне – це те, що освоєно людиною , це область людської свободи, піднесене ж несе щось незрозуміле, це область свободи у перспективі , воно – колосальне, могутнє, перевершує можливості сучасного людства . У зв'язку з цим, піднесене пов'язане не тільки з сильними позитивними емоціями (захоплення, захват) , але й здатне викликати почуття трепету, священного жаху тощо [1, 78].

Почуття гармонії сьогодні розглядається в системі споріднених естетичних понять – правильності, симетрії, закономірності. Гармонія виступає як певний тип міри, де якісні протилежності перебувають в єдності і цілісності [1, 80].

Почуття досконалого. У працях давньогрецьких філософів (Аристотель), у східних культурах простежується тяжіння до ототожнення поняття досконалого й естетичного. Досконале залишається основною естетичною категорією: прекрасне , піднесене втрачають своє осердя, якщо віддаляються від досконалості.

На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури здійснено дефінітивний аналіз поняття «естетичні почуття». Що дало можливість дослідити, що естетичне почуття – це безпосереднє емоційне переживання людиною свого естетичного відношення до дійсності, що закріплюється естетичною діяльністю в усіх її видах, включаючи художню творчість. Як тільки це переживання зникає, естетичне відношення людини до дійсності згасає або переходить в план рефлексивного судження. В естетичних почуттях представлений весь духовний світ людини, її індивідуальність і соціальний досвід.

Естетичне виховання впливає на людину різноманітно, різнобічно збагачує її духовний світ і вдосконалює діяльність. Воно сприяє формуванню творчих здібностей особи і зміцненню її моральних позицій. У загальноосвітніх школах України, зокрема і в початкових класах, надається велика увага естетичному вихованню учнів. Створена Концепція художньо-естетичного виховання школярів у загальноосвітніх навчальних закладах, яка повною мірою закладає основи забезпечення високої художньо-естетичної освіченості і вихованості дітей та молоді України.

Концепція в своїй основі ґрунтується на традиціях естетичного виховання, які відомі з часів Київської Русі та козаччини, збагачувались у Києво-Могилянській академії та інших навчальних закладах, у творчості Г.

Сковороди, в концепціях педагогів С. Русової, К. Ушинського та ін., народної естетичної педагогіки. Чималий досвід, накопичений у нашу епоху як педагогами-новаторами, так і вченими, повинен бути використаний в побудові системи естетичного виховання

Схарактеризувавши проблему виховання у молодших школярів естетичних почуттів в історії педагогічної думки та виховний потенціал засобів музичного мистецтва у формуванні естетичних почуттів учнів, ми дійшли до висновку, що проблема виховання естетичних почуттів в учнів початкової школи привертала увагу багатьох педагогів-дослідників. Дана проблема розглядалася у різні історичні періоди провідними педагогами. Питання виховання естетичних почуттів знайшли своє глибоке відбиття в працях відомих педагогів-класиків: А. Макаренка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського, П. Юркевича.

Виховний процес, спрямований на гуманізацію стосунків засобами музичного мистецтва, буде відбуватися успішно, якщо він буде побудований як сукупність послідовних взаємодій учителя та учнів, що забезпечують досягнення вихованцями певного результату. Джерелом гуманних стосунків учнів є діяльність, яка здійснюється заради блага інших людей.

Висновки. Отже, проведене нами дослідження доводить, що музика допомагає формувати у молодших школярів естетичні почуття, розвивати образне мислення й уяву. Вона дозволяє зробити освітній процес доступним та захоплюючим для молодших школярів. Чим раніше розпочати таку роботу зі школярами, тим більше шансів, що творчі можливості учнів та їхні естетичні почуття не згаснуть, а будуть розвиватися та застосовуватися у різних сферах діяльності.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества: книга для учителя. Київ: Освіта, 1991. 111 с.
2. Бех І. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : Навч.-метод. видання. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
3. Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Кривий Ріг, 2011. 238 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

Маринич Тетяна, Коляда Наталія,
студентки II курсу факультету
історичної і соціально-психологічної освіти
(м. Переяслав, Україна)

Науковий керівник: Сергійчук Олена Миколаївна –
канд. іст. наук,
доц. кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО СУЧАСНОГО УРОКУ ПРАВОЗНАВСТВА

Багаторічний досвід традиційної школи, орієнтованої на передавання знань, засвоєння вмінь та навичок, стабільну й результативну систему навчання, має велике значення для розвитку освітянської науки. Національна доктрина розвитку України в XXI ст. ставить основною метою сучасної освіти «створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистої як громадянина України, формування покоління, здатного вчитися впродовж життя, створювати і зміцнювати цінності громадянського суспільства».

Підготовка вчителя права до уроків представляє собою важливий етап професійної діяльності педагога і здійснюється до початку навчального року.

Підготовка до уроку буває попередня і також безпосередня.

Найголовніше для попередньої підготовки є добре знати структуру навчальної програми, розуміти мету та завдання кожної теми. Програма та календарно-тематичне планування є обов'язковими протягом навчального року науково- та навчально-методичними інформаційними джерелами. Програма – найважливіший документ для підготовки до уроку. Програма передбачає структуру, зміст навчального матеріалу, перелік певних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, розподіл годин за темами та певними формами діяльності, містить також критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з правознавства.

Вчителю потрібно проаналізувати свій досвід роботи, досвід колективу в якому працює, а також ознайомитися з підручником, навчальними посібниками, з додатковою педагогічною і методичною літературою. Вчитель повинен орієнтуватися в знаннях ,які учні вивчили з цього предмета в попередніх класах і що вивчатимуть у наступних. Перед навчальним роком учитель планує тривалість кожної теми програми, враховуючи календарні терміни та кількість тижневих годин, відведених на цей предмет навчальним планом і розкладом занять. До початку вивчення розділу або великої теми педагог розробляє тематичне планування, що означає логічне вивчення змісту матеріалу та розвитку вмінь і навичок у школярів.

Попередня підготовка до уроку вчителя передбачає не тільки

ознайомлення з підручниками та посібниками, але і додатково можна прослухати аудіопосібники, подивитись навчальний чи документальний діафільм або ж кінофільм. На етапі попередньої підготовки вчителю потрібно ознайомитися з особливостями учнів, дізнатися методику викладання у конкретному класі інших вчителів.

Для безпосередньої підготовки характерне більш глибоке продумування кожного структурного елемента, оформляється у вигляді плану-конспекту уроку. На цьому етапі необхідно сформулювати теми уроку. Важливим є формулювання мети і завдань уроку.

Відповідно до класифікації, яку пропонують О. Пошетун та Г. Фрейман, існують такі уроки: засвоєння нового навчального матеріалу; формування і вдосконалення вмінь та навичок; закріплення та застосування знань, умінь та навичок; узагальнення та систематизації знань; контролю і корекції знань, умінь і навичок; комбіновані.

Існують такі форми уроку, які можна визначати за видовою організацією або нетрадиційними формами: урок-турнір, урок-телеміст, кіноурок, відеоурок, телеурок, урок-дискусія, урок «КВК», урок-суд, урок пам'яті, урок-прес-конференція, урок-конференція, урок «Що? Де? Коли?», урок-гра, урок-презентація.

Повинні бути незмінні структурні складові уроку, набір яких для кожного уроку буде різним: організаційний момент. Актуалізація опорних знань, умінь та уявлень учнів, або підготовка школярів до сприйняття нової теми. Мотивація навчальної діяльності. Озвучення, представлення теми та передбачення навчальних результатів. Вивчення нового матеріалу. Осмислення нових знань і вмінь. Систематизація й узагальнення нових знань і вмінь на перетворюючому і творчому рівнях. Підведення підсумків уроку та домашнє завдання.

Найголовніших три елементи ,які потрібно враховувати при підготовці до уроку правознавства: підготовчий, основний та заключний.

Коли вчитель визначив тип уроку, необхідно попрацювати над правильністю його структури, зазначити час кожному компоненту, продумати можливість поєднання на уроці фронтальної, групової, парної та індивідуальної роботи.

Сучасному вчителю правознавства необхідно професіонально підбирати та впроваджувати в освітній процес сучасні методи навчання, поєднання їх і взаємодоповнення, виходячи з потреб максимальної пізнавальної діяльності учнів. Потрібно звертати увагу на: провідні мотиви, зацікавлення учнів у предметі, відношення їх до уроків учителя; рівень проявлення особистості, бажання вчитися, здатність працювати, систематичність навчальної праці, виконання домашньої робота; ініціативність на уроках, уважність і дисциплінованість; уміння учнів застосовувати знання на практиці; здібності та особливі навички кожного.

Задаючи завдання до дому, вчитель повинен брати до уваги ступінь завантаженості учня, щоб не перевантажувати його. Учитель має обміркувати та продумати зміст інструктажу щодо його виконання;

План-конспект-завершальний результат підготовки вчителя до уроку на основі тематичного плану. У ньому вказують тему, мету й завдання уроку, тип і структуру уроку – систематичність навчальних ситуацій під час викладання учбового матеріалу та самостійної роботи учнів, перелік і місце навчальних. Також поняття та терміни не є обов'язковим компонентом структури плану-конспекту. Роботу з понятійним змістом варто планувати в ході самого уроку.

Щоденне планування вчителя було послідовним потрібно: враховувати те, який матеріал є найскладнішим для вивчення; з окремих тем програми потрібно мати резервні години за рахунок зменшення доступності для учнів інформації; хороші знання учнів, щоб знати рівень їхньої підготовленості до розуміння програми даного курсу; розуміння внутріпредметних і міжпредметних зв'язків явищ, які вивчаються; підібрати навчальний матеріал, що дає змогу досконало формувати в учнів світогляд, творчу активність і пізнавальну самостійність; знайти та систематизувати в матеріалі програми інформації, яка була б цікава для учнів та яка б звернула і підвищила увагу, сприяла вихованню волевих зусиль; продумати систему використання наочних посібників і додаткової інформації на кожному уроці, системи практичних робіт згідно з вимогами навчальних програм; визначити системи категорій і понять, зрозуміння яких є підґрунтям для оволодіння матеріалом програми (засвоєння категоріального апарату для осмислення та розв'язання практичних завдань); визначити обсяг знань та умінь, якими повинні оволодіти слабкий, середній та сильний учні.

Вагомим способом при підготовці до уроку є самоаналіз проведених уроків, що дозволяє вчителю покращити викладання.

Отже, багаторічний досвід традиційної національної школи, орієнтованої на передавання знань, засвоєння вмінь та навичок, стабільну й результативну систему навчання, має велике значення для розвитку освітянської науки. Закон України «Про освіту» ставить головною метою сучасної освіти «створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистої як громадянина України, формування покоління, здатного навчатися впродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства».

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене. К.: «Академвидав», 2006. 560 с.
2. Рябовол Л. Т. Підготовка вчителя до уроку правознавства як системна діяльність // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2014. Вип. 38. С. 55-60. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2014_38_13.
3. Власов В. Яким має бути сучасний урок історії (До Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року») // Історія в школах України. 2008. №1. С. 15-18.
- 4.

УДК 371.311

Микола Серeda
(Переяслав)

студент III курсу факультету
технологічної та математичної освіти
сп. 014 Середня освіта (трудове навчання та технології) Університет
Григорія Сковороди в Переяславі

Науковий керівник:

Великдан Ю. В. – старший викладач кафедри теорії і методики
технологічної освіти та комп'ютерної графіки Університет Григорія Сковороди в
Переяславі

ДОСЛІДНИЦЬКА ТА ПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. У статті проаналізовано організацію проектної та дослідницької діяльності учнів в ЗЗСО яка вимагає грамотного науково-обґрунтованого підходу і вирішення комплексу завдань.

Ключові слова: *проектна діяльність, проект, освіта, ЗЗСО, проектування.*

Актуальність. Сьогодні в галузі освіти введено багато нововведень. І проектно-дослідницькій діяльності відводиться велике місце. Але, на жаль, поки не створений загальнонавчаний понятійно-термінологічний апарат, немає загальнонавчаних відмінностей термінів, а також немає чіткості в співвідношенні і відмінності проектування і дослідження, немає визначення поняттю «проектно-дослідницька діяльність».

Адже, одним із шляхів підвищення якості освіти учнів є залучення їх до дослідницької та проектної діяльності. Дослідницька і проектна діяльність здатна повною мірою задовольнити пізнавальні потреби учнів в цікавих для них областях знань. Виконуючи дослідницьку або проектну роботу, учні набувають навичок дослідницької роботи, вивчають літературу, освоюють нові методики, аналізують отримані результати і на основі проведених досліджень здійснюють літературне оформлення дослідницької або проектної роботи.

У педагогічній і психологічній літературі нерідко поняття «дослідницька діяльність» і «проектна діяльність», «дослідницький метод навчання» і «метод проектів» використовуються як синоніми, хоча між ними є суттєва різниця. Розуміння їх істинного сенсу, а також з'ясування подібності і відмінностей представляється принципово важливим завданням перш за все з точки зору освітньої практики.

У зв'язку з цим необхідно уточнення змісту понять «проект» і «дослідження», в тому числі в контексті їх заломлення в освітньому просторі.

Проект (від лат. *projectus*, буквально – кинутий вперед) – це прототип, прообраз передбачуваного або можливого об'єкта, стану, в деяких випадках –

план, задум; проектування – процес створення проекту [2, с. 76].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У педагогічній науці поняття «проектування» останнім часом знайшло значну актуальність і новий зміст у зв'язку з розробкою проблеми проектування освітніх систем. У цій області акцентується перетворююча функція проектування по відношенню до рівня знання.

Н.Алексеев виділяє наступні важливі ознаки поняття «проект»:

- віднесення до майбутнього, близького або далекого;
- як такого цього майбутнього ще не має, але воно бажане або небажане;
- це майбутнє проглядається в ідеальному плані.

На основі цих трьох ознак проектування як особливий ідеальний і чистий тип діяльності Н.Алексеев визначає як процес промислювання того, чого ще немає, але повинно (не повинно) бути.

Етимологічний аналіз слова «дослідження» призводить до наступного розуміння даної діяльності «витагти щось «зі сліду», тобто відновити деякий порядок речей за непрямыми ознаками, відбитками загального закону в конкретних, випадкових предметах.

Розглядаючи термін «дослідження», необхідно звернути увагу на те, що воно застосовується до опису тих дій людини, які пов'язані з пізнанням навколишнього світу. Нові об'єкти, нові явища цікавлять людину з народження. Спираючись на роботи С.Рубінштейна, В.Мухіної, можемо визначити перший прояв дослідницької діяльності – орієнтовний рефлекс: вміння людини не просто дивитися, а бачити, споглядати (розглядати спостерігати) і, як наслідок, сприймати те, на що звернено її увага [10, с. 85].

Саме за допомогою сприйняття, мислення і свідомості відбувається чуттєве відображення дійсності, це є основною формою пізнання в процесі історичного розвитку людини. Існує думка, що дослідницька діяльність властива людині філогенетично, тобто, вона перейшла до людини з тваринного світу [12, с. 89].

Дослідження – це вдалий творчий процес вивчення об'єкта або явища з певною метою, але із завідомо заздалегідь невідомим результатом [3, с.46].

С.Рапацевич дає таке визначення поняттю «дослідження»: процес і результат наукової діяльності, який спрямований на отримання значущих нових знань.

Дослідницька діяльність, згідно з визначенням І.Зімньої і Є.Шашенкової, – це «специфічна людська діяльність, яка регулюється свідомістю і енергійністю особистості, орієнтована на задоволення пізнавальних, інтелектуальних потреб, продуктом якої є нове пізнання, придбане в узгодженні зі встановленою метою і відповідно до об'єктивних законів і грошових життєвих обставин, що визначають дійсність і досяжність мети. Визначення конкретних засобів і способів дій через постановку самої труднощі, виділення об'єкта дослідження, проведення досвіду або експерименту, чітке відображення і роз'яснення фактів, які були отримані в процесі досвіду, створення гіпотези (теорії), передбачення і перевірку набутого знання, описує специфіку і сутність

цієї діяльності» [6, с.25].

Дослідницька діяльність – це цілеспрямований творчий процес, що породжується пошуковою активністю особистості відповідно до її інтелектуальним і пізнавальним потребами. Цей процес спрямований на отримання нових знань, на з'ясування істотних характеристик явищ навколишнього світу.

Вчені-педагоги, які займаються проблемами проектних та дослідницьких технологій навчання (В.Бурдун, В.Брагін, О.Коберник, Т.Кравченко, Є.Муравйов, В.Сидоренко, В.Симоненко, Ю.Хотунцев) відзначають, що в процесі роботи над проектом учні залучаються в реальну діяльність предметної галузі, з якої виникла сама задача.

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати проектно-дослідницьку діяльності учнів на уроках трудового навчання.

Виклад нового матеріалу. Дослідницька діяльність завжди пов'язана з вирішенням творчого, дослідницького завдання. Її продуктом є нове знання. Можна виділити функції дослідницької діяльності:

- виявлення нових фактів і закономірностей в області соціальних відносин, природи, техніки і мислення;
- створення умов для виявлення культурних цінностей, що сформувалися в процесі історичного розвитку суспільства;
- проникнення особистості у сутнісні відносини, зв'язки, закономірності освоєння дійсності;
- формування світогляду;
- створення умов для перенесення раніше відомих способів діяльності в нові види діяльності; створення умов для прояву здатності до оригінального розумовому процесу.

Дослідження в повсякденному вживанні розуміється переважно як процес вироблення нових знань, один з видів пізнавальної діяльності людини. Джерело дослідження як виду діяльності – у властивій людській природі прагненні до пізнання.

Звертаючись до порівняння понять «дослідження» і «проектування», слід зазначити, що обидва вони мають відношення до розумової діяльності:

- проектування – до її початку;
- дослідження – до її здійснення [10, с. 165].

Проектування пов'язане з реалізацією задуму; дослідження – з пошуком і розумінням реальний.

Крім того, з точки зору освітньої практики важливо, що проектування та дослідження тісно пов'язані з прогнозуванням, а тому можуть служити ефективним інструментом розвитку інтелекту і креативності дитини в навчанні.

Як зазначає А.Савенков, при побудові прогнозів в процесі проектування, майбутнє зазвичай розкладається на три складових: детерміновану (повністю передбачувану, обумовлену дією відомих причин), імовірнісну (передбачувану з великою часткою ймовірності) і випадкову (не піддається прогнозуванню). І якщо проектування розгортається і розвивається в основному в рамках першої –

передбачуваною, детермінованою складовою, то дослідження – в рамках третьої, випадкової, принципово не піддається ніякому прогнозуванню складової. Друга ж складова – імовірнісна – в силу свого проміжного положення може бути присутнім і при проектуванні, і в так званих «проблемних дослідженнях».

На думку А.Савенкова, принципова відмінність дослідження від проектування полягає в тому, що дослідження не передбачає створення будь-якого заздалегідь планованого об'єкта, навіть його моделі або прототипу. Дослідження, по суті, процес пошуку невідомого, пошуку нових знань.

Подібної точки зору дотримується і А.Обухов: «якщо при проектуванні промислюється неіснуюче, то в дослідженні важливо побачити, послухати, проаналізувати існуюче. Головна мета дослідження-встановлення істини, «того, що є», спостереження за об'єктом, по можливості без втручання в його внутрішнє життя».

На відміну від дослідження проект і, отже, проектування завжди орієнтовані на практику. У процесі реалізації проекту людина не просто шукає щось нове, але вирішує реальну, посталу перед ним проблему.

І хоча розробка проекту – процес творчий, теоретично проект можна виконати, користуючись готовими схемами дій, послідовно виконуючи серію чітко визначених, алгоритмізованих кроків (тобто на репродуктивному рівні).

Не випадково А.Савенков вважає, що проектування – це не творчість в повній мірі, це творчість за планом в певних контрольованих рамках. У той час як дослідження – шлях виховання справжніх творців: «на відміну від проектування дослідження – завжди творчість, і в ідеалі воно являє собою варіант безкорисливого пошуку істини. Якщо в підсумку дослідження і вдається вирішити якусь практичну проблему, то це-не більш ніж побічний ефект» [7, с. 65].

Прагматична спрямованість поняття «проект» на результат, який можна отримати при вирішенні тієї чи іншої практично або теоретично значущої проблеми, знаходить відображення в роботах Є.Полат, на думку якої результати виконаних проектів повинні бути, що називається, «відчутними»: якщо це теоретична проблема, то конкретне її рішення, якщо практична – конкретний результат, готовий до використання (на уроці, в школі, в реальному житті). Однак даний автор не применшує і творчу складову проектної діяльності, в процесі якої має відбуватися активне застосування одержуваних знань або для отримання нового знання, або для отримання практичного результату на основі їх застосування.

На думку вченого, в основі методу проектів лежить розвиток умінь творчої діяльності. Якщо ж говорити про метод проектів як про педагогічну технологію, то ця технологія передбачає сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за самою своєю суттю.

Є.Полат вважає, що важливо не ототожнювати зміст понять «проект як результат діяльності» (певне її оформлення) і «проект як метод пізнавальної діяльності». Робота над проектом відрізняється від методу проектів, тобто

способу організації самостійної діяльності учнів за досягнення певного результату.

Метод проектів – це спосіб пізнавальної діяльності, інструмент пізнання. Під методом проектів в освітній практиці розуміється система навчання, при якій учні набувають знання і вміння в процесі планування і виконання поступово і послідовно ускладнюються практичних завдань – проектів [5, с. 77].

Сутність дослідницького методу навчання визначається А. Савенковим як «шлях до знання через власний творчий, дослідницький пошук. Його основні складові – виявлення проблем, вироблення і постановка гіпотез, спостереження, досліди, експерименти, а також зроблені на їх основі судження і умовиводи».

Як вважає А.Савенков, дослідницький метод навчання слід розглядати як один з основних шляхів пізнання, найбільш повно відповідний природі дитини і сучасним завданням навчання. Дослідну діяльність автор розглядає як особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, що породжується в результаті функціонування механізмів пошукової активності і будується на базі дослідницької поведінки.

Дослідницька діяльність може виступати одним з напрямків роботи в рамках проекту. Говорячи про метод проектів як про «організовану пошуковою, дослідницькою діяльністю учнів», Є.Полат акцентує увагу на тому, що ця діяльність передбачає не просто досягнення того чи іншого результату, оформленого у вигляді конкретного практичного виходу, але організацію процесу досягнення цього результату [8, с. 74].

В процесі проектної діяльності найчастіше доводиться вдаватися до досліджень. В якості одного з основних вимог до використання методу проектів в школі Є.Полат називає наявність значущої в дослідницькому, творчому плані проблеми (завдання), що вимагає інтегрованого знання, дослідницького пошуку для її вирішення, використання дослідницьких методів.

Говорячи про типологію проектів, автор зазначає, що дослідницька діяльність може бути домінуючою в проекті, і виділяє такий тип проекту як «дослідницький проект».

Саме дослідження і укладена всередині нього експертна процедура, зазначає А.Леонтович, дозволяють як на стадії передпроектної підготовки, так і на різних етапах реалізації проекту проводити аналіз можливих сценаріїв його розвитку, передбачуваних наслідків і вносити необхідні корективи.

У методичному плані важливо враховувати, що проектна діяльність передбачає складання чіткого плану дій, формулювання і усвідомлення досліджуваної проблеми, вироблення реальних гіпотез та їх перевірку відповідно за чітким планом. Цей процес повинен бути досить детально технологічно опрацьований.

Дослідницька діяльність – на відмінну від проектної – більш вільна і гнучка. А.Савенков вважає, що в ідеалі її не повинні обмежувати навіть рамки найсміливіших гіпотез. Серед рис, характерних для найбільш успішних дослідників, А.Петровський виділяє прагнення до постійного поглиблення в

проблему, так звану «надситуативну активність», тобто здатність суб'єкта підніматися над рівнем вимог ситуації, ставити цілі, надлишкові з точки зору вихідної задачі. За допомогою надситуативної активності суб'єкт долає зовнішні і внутрішні обмеження («бар'єри») діяльності [9, с. 89].

Для обдарованого учня рішення завдання не є завершенням роботи: це початок майбутньої, нової роботи. І якщо проектування спочатку задає межу, глибину вирішення проблеми, то дослідження будується принципово інакше, допускаючи нескінченний рух вглиб проблеми.

Таким чином, проектування і дослідження – спочатку принципово різні за спрямованістю, змістом і змістом види діяльності. Істотні відмінності виявляються і при визначенні понять «дослідницька діяльність учнів» і «проектна діяльність учнів».

Проектна діяльність учнів визначається як спільна навчально-пізнавальна, творча або ігрова діяльність учнів, що має спільну мету, узгоджені методи, способи діяльності, спрямована на досягнення загального результату. Неодмінною умовою проектної діяльності є наявність заздалегідь вироблених уявлень про кінцевий продукт діяльності, етапів проектування (вироблення концепції, визначення цілей і завдань проекту, доступних і оптимальних ресурсів діяльності, створення плану, програм і організація діяльності з реалізації проекту) і реалізації проекту, включаючи його осмислення і рефлексію результатів діяльності.

Н.Матяш, визначаючи проектну діяльність як інтегративний вид діяльності, що синтезує в собі елементи ігрової, пізнавальної, ціннісно-орієнтаційної, перетворювальної, навчальної, комунікативної та творчої діяльності, особливо підкреслює, що проектна діяльність школярів тісно пов'язана з проблемою творчості і є творчою за своєю суттю.

У науковій літературі з педагогіки багато вчених підкреслюють певні моменти в поділі понять «проект» і «дослідження». Так, автори навчально-методичного посібника «Основи дослідницької діяльності» пишуть про відмінності з позиції основних етапів проведення проектних робіт та наукового дослідження, які представлені в таблиці 1.1 «Відмінні риси наукового дослідження та проектних робіт» [3, с. 10].

Таблиця 1.1.

Відмінні риси наукового дослідження і проектних робіт

Основні етапи	Дослідження	Проект
Вибір сфери діяльності, доказ актуальності планувати роботу	Усвідомлення проблеми, що існує в даній науковій сфері. Формулювання гіпотези, яка повинна бути спрямована на дозвіл даної проблеми	Формулювання задуму проекту. Попередній опис продукту проектних робіт, його відповідність умовам майбутнього використання.

Формулювання цілей на вирішення	Наукової проблеми (велика ступінь свободи)	На виконання задуму проекту (конкретно)
Інтерпретація цілей на мовою завдань	Різнобічне наукове дослідження об'єкта вивчення	Отримання конкретного продукту проектних робіт
Вибір методологічний інструментарій	Включає звітку методологічний інструментарій: від загальнонаукових і специфічних методів до різних необхідних операцій дослідження	Специфічні методи предметних областей, операції і прийоми отримання заданих властивостей продукту проекту
Проведення дослідницьких або проектних робіт	Проведення наукового дослідження, яке спрямоване на вирішення існуючої наукової проблеми, експериментальна перевірка висунутої гіпотези, досягнення поставлених цілей дослідження, рішення задач, що конкретизують цілі дослідження.	Реалізація проектних робіт у відповідно до задуму, поставленими цілями і завданнями, з використанням вибраного інструментарію – отримання конкретного продукту проектної діяльності.
	Аналіз і обробка результатів наукового дослідження. Оформлення результатів дослідження для їх подальшої	Підготовка отриманого продукту до його подальшого використання: розробка

	презентації. Оцінка відповідності всіх властивостей продукту розробок задуму проекту.	рекомендацій та інструкцій до використання.
	Обговорення отриманих результатів наукового дослідження з компетентними особами.	Перевірка можливості використання отриманого продукту в конкретних умовах.
	Прогноз подальшого розвитку наукових досліджень даного напрямку	Практичне використання отриманого продукту.

З вище викладеного можна зробити висновок і прийти до такого визначення поняття «проектно-дослідницька діяльність – це діяльність, яка спрямована на проектування власного дослідження, яка повинна припускати виділення цілей і завдань, принципів відбору методик, планування ходу дослідження, визначення очікуваних результатів, оцінка реалізованості дослідження, визначення необхідних ресурсів».

У науковій педагогічній літературі багато вчених пишуть про те, що проектно-дослідна діяльність сприяє розвитку творчих, орієнтаційних, загальних здібностей і навичок. Чому повинен навчитися учень в процесі проектно-дослідницької діяльності показано в табл. 1.2.

Таблиця 1.2.

Основи проектно-дослідницької діяльності [1, с. 65]

Учні навчаються	планувати і виконувати проектно-дослідницьку діяльність, використовуючи обладнання, моделі, методи і прийоми, адекватні досліджуваній проблемі;
	вміти ставити питання, на які відповіді можуть бути отримані шляхом наукового дослідження, відбирати адекватні методи дослідження, сформулювати висновок;
	використовувати різні методи і прийоми (математичні, природничо-науковий);
	викладати точку зору, використовувати мовні засоби, адекватні обговорюваній проблемі;
	коментувати зв'язок наукового знання і ціннісних установок, моральних суджень при отриманні, поширенні та застосуванні наукового знання.

Таким чином, незважаючи на існуючі відмінності в підходах до визначення змісту понять «дослідження» і «проектування», абсолютно очевидні високі розвиваючі можливості дослідницької та проектної діяльності в роботі з учнями, пов'язані зі стимулюванням їх інтересу,

розвитком пізнавальних навичок і мислення, вміння самостійно конструювати знання, орієнтуватися в інформаційному просторі.

Оцінюючи особистісно розвиваючий потенціал дослідження і проектування, слід підкреслити, що і проектна діяльність, і дослідницька діяльність учнів є досить актуальною для інноваційної освітньої практики сучасній школі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Байняшкіна О.Є. Метод проектів як засіб дефективного та якісного навчання молодших школярів // *Початкове навчання та виховання*. 2013. №30. С.23–30.
2. Бакинська Т. Проектувальна діяльність – основа взаємодії вчителя та учнів // *Початкова школа*. 2013. № 7. С. 59–62.
3. Башинська Т. Проектувальна діяльність // *Початкова освіта*. 2015. №1. С.53–68.
4. Бербец Т. Самостійна робота учнів під час виготовлення творчих проектів. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2014. № 4. С. 13-15.
5. Бугайова Н. Дослідницька робота учнів на уроках та в позаурочний час. *Методичний посібник*. Олександрія, 2013. 416 с.
6. Волощук І.С. Науково-педагогічні основи формування творчої особистості. Київ : Педагогічна думка, 2018. 160 с.
7. Демченко Л.В. Проектна діяльність – умова активізації пізнавальних мотивів. *Основи здоров'я*. 2013. № 3. С. 2-6.
8. Комар Т.В. Методологія проектної діяльності: методологічний аспект // *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету „ Україна ”*. 2013. №2. С.102–107.
9. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
10. Терещук А.І., Дятленко С.М. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі. Київ : Літера ЛТД, 2010. 128 с.

УДК 316.772.2:159-227.22-051

**Томащук Марина
(Переяслав)**

Студентка 4 курсу навчання
факультету історичної та соціально-психологічної освіти
н. п. «Психологія»

Науковий керівник:
Грейліх О. О. – к. псих. н., доцент, кафедри психології
Університет Григорія Сковороди у Переяславі

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

У данній статті проаналізовано наукові підходи до вивчення проблеми невербальної комунікації у професійній діяльності практичного психолога. Представлено аналіз психологічних особливостей невербальної комунікації та їх види. З'ясовано засоби невербальної комунікації, які використовуються в діяльності практичного психолога, до яких можна віднести: мова тіла, мова жестів, зовнішній вигляд, поведінка, міжособистісний комунікативний простір та часові характеристики, які допомагають практичному психологу в професійній діяльності. Розглянуто можливі методи зчитування, кодування та інтерпретації інформації, яка надходить за допомогою невербальних каналів комунікації.

Ключові слова: *невербальна комунікація, невербальна поведінка, засоби невербальної комунікації, зовнішній вигляд, поведінка, мова жестів, міміка, жести, міжособистісний комунікативний простір.*

У сучасній психології комунікацій є ряд досліджень, що присвячені діагностуванню розвитку та використанню невербальних засобів спілкування на різних етапах людського життя. Саме невербальна комунікація допомагає налагодити контакт при першій зустрічі з клієнтом, зрозуміти його емоційний стан та налаштованість до співпраці, а також більш глибоко зрозуміти суть його проблеми. Невербальне спілкування дає можливість особистості оцінити емоційне переживання, зосередженість на іншій справі, зацікавленість в іншій людині, а також зрозуміти ворожість і спостерігати за поведінкою. Невербальна комунікація допомагає вербальній доповнити, узагальнити характеристику про іншу особистість. Дана стаття спрямована на поповнення знань про невербальну взаємодію між особистістю практичного психолога та особистістю клієнта, що звернувся за допомогою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблеми невербального спілкування в різний час зверталися філософи і психологи, медики та лінгвісти, навіть мистецтвознавці, що призвело до широкого розвитку проблеми у багатьох науках з різних точок зору. Дана проблема впродовж століть

наповнювалася науковими і псевдонауковими фактами.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній психології можна прослідкувати вияв особливого інтересу до розвитку та перебігу процесу невербального спілкування у процесі взаємодії між практичним психологом та клієнтом (В.Н. Куніцина, Н.В. Казарінова, В.М. Погольша, М. Й. Боришевський, Н. Г. Ничкало, Н.Г. Богданович, Н. В. Чепелева та ін.). Теоретичні та прикладні аспекти цього напрямку досліджень спрямовані на вивчення різноманітних феноменів даної проблеми, наприклад, таких як: потреби в систематичному різноманітному обміні інформацією між клієнтом, що потребує допомоги у вирішенні своїх проблем та практичним психологом в ситуаціях міжособистісної взаємодії (А.В. Юнда, Ю. М. Адамов, Н. І. Пов'якель та ін.); наявність у суб'єктів спілкування здібностей до здійснення комунікації (О. О. Бодальов, В. А. КанКалик, Я. Л. Коломінський, Т. С. Яценко та ін.); переживання емоційного задоволення на різних етапах комунікації; спрямованість на набуття комунікативних умінь та навичок; формувати вміння й навички, можливості доступно, цікаво й емоційно передавати інформацію; пошук ефективних способів емоційної регуляції й саморегуляції поведінки, як клієнта, так і психолога (І. А. Зязюн, В. А. Семиченко, О. Я. Чебикін та ін.).

Мета дослідження полягає у теоретичному аналізі проблеми невербальної комунікації у діяльності практичного психолога та вивченні характеристик невербальної комунікації.

Виклад основного матеріалу.

Будь-яка людина використовує у своєму спілкуванні 2 типи передачі інформації:

1. Вербальна комунікація;
2. Невербальна комунікація.

Вербальне або мовленнєве спілкування - це засіб, пов'язаний з використанням мови. Іншими словами, мовленнєве спілкування - це комунікативний акт. За допомогою мовлення передаються інформація, думки, почуття. [4, 25 с.]

В той час, як невербальне спілкування - вид спілкування, для якого характерне використання невербальної (безсловесної) поведінки і невербальних комунікацій як головного засобу передачі інформації, організації взаємодії, формування образу, думки про співрозмовника, здійснення впливу на іншу людину. Невербальні засоби спілкування доповнюють вербальну мову, допомагають охарактеризувати емоційний стан партнерів зі спілкування, а також допомагають налагодити психологічний контакт між партнерами комунікації. [3, 46 с.]

Головним завданням процесу невербальної комунікації є отримання інформації про особистість з якою ми контактуємо. При використанні невербального спілкування, інформація між співрозмовниками передається за допомогою жестів, міміки, інтонації, оскільки вони здатні передавати емоційний стан та настрій особистості. [11, 28 с.]

Невербальні засоби комунікації можуть передавати величезну інформацію. Зокрема це може стосуватися і особистості комунікатора: його емоційного стану, темпераменту, особистісних якостей і властивостей, соціальний статус, комунікативну компетентність, а також самооцінки.

Невербальні компоненти спілкування допомагають встановлювати контакт при першій зустрічі з клієнтом, а також відіграє велику роль протягом спілкування в подальшому процесі терапевтичної взаємодії. Невербальні прояви особистості клієнта показують його реальні, справжні, емоції, його міжособові реакції. Окрім невербальних проявів особистості клієнта, важливо також враховувати невербальні прояви, які використовує практичний психолог у міжособистісній взаємодії. В залежності від невербальних проявів, як клієнта, так і терапевта, можна передбачити можливість комфортної спільної роботи щодо проблеми з якою звернувся клієнт. [2, 74 с.]

Так як невербальні прояви більш спонтанні, чим вербальні, тому їх важче контролювати. Мова тіла не лише передає те що ми хочемо виразити, але й те що ми хочемо приховати. Саме тому психолог, при першій зустрічі з клієнтом, а також при подальшій спільній взаємодії має звертати увагу не лише на те, що говорить клієнт, але й на те, як саме він це говорить, тобто, що показує його вираз обличчя, постава, рухи та положення тіла. [3, 25 с.]

У спілкуванні практичного психолога та клієнта, як і в спілкуванні будь-яких людей, невербальна комунікація виконує три функції, а саме:

- збір інформації один про одного;
- прояв намірів до співпраці та дружності;
- регуляція та вплив на міжособистісне залучення до розмови та співпраці.

Інакше кажучи психолог вирішує чи зможе він допомогти клієнту, чи зможе він впоратись з його темпераментом та характером, а також чи зможе він стати для клієнта людиною, якій би вона змогла довіряти. В свою чергу клієнт при першій зустрічі з психологом має зрозуміти для себе, чи компетентний психолог у його проблемі та чи зможе він йому довіритись? [12, 85 с.]

Таким чином, і практичний психолог, і клієнт, який звернувся за допомогою, до того, як вони починають процес терапевтичного втручання та роботу над терапевтичними цілями, мають досить швидко досягнути початкового розуміння щодо незнайомої людини, з якими вони мають підтримувати контакт. Даний процес першого оцінювання особистості відбувається більшою мірою неусвідмлено, тобто при використанні невербальних знаків, а також при їх зчитуванні.

Розуміння рівня значення використання практичним психологом засобів невербального спілкування істотно підвищує ефективність і привабливість процесу терапевтичного втручання в житті особистості клієнта, також допомагає у його регуляції і, навпаки, їх відсутність неминуче викликає комунікативні труднощі. Тобто, при проведенні терапевтичної співпраці, як клієнт, так і психолог має активно слідкувати за поведінкою іншої особи. [4, 74 с.]

Слід зазначити, що в ряді проведених досліджень підкреслювалась роль кінесичних та мімічних невербальних засобів, застосування яких дозволяють підвищити ефективність впливу усного слова, а також – здійснювати управління терапевтичним процесом. У ряді досліджень розглядаються окремі елементи експресії в діяльності психолога, зокрема емоційно-інтонаційна виразність мовлення.

Невербальне спілкування виступає одним з засобів репрезентації особистості, прояву свого «Я», міжособистісної взаємодії та впливу на партнера по спілкуванню, регуляції взаємовідносин, а також створює образ партнера по комунікації, виступає в ролі уточнення та попередження вербального спілкування. Для невербальної комунікації характерна відсутність чіткого мовлення – це найбільш головний фактор, який підкреслюється у більшості досліджень з цієї теми. [8, 64 с.]

Коли мова йде про поведінку практичного психолога у процесі міжособистісної комунікації з клієнтом, можна сказати, що вміння спілкуватися для психолога є значним фактором, що супроводжує усі форми його діяльності. Крім того рівень володіння комунікативними навичками для психолога входить в коло його професійних умінь.

У вербальних проявах комунікації мова практичного психолога повинна бути чіткою та зрозумілою, логічною та виразною. Висловлювання психолога мають бути досить чітко сформованими, а також обов'язково зрозумілими для клієнта. Окрім того, варто враховувати стиль та діалект мови клієнта. Практичний психолог має вміти користуватися засобами невербальної передачі інформації, тобто:

- Його зовнішній вигляд повинен відповідати ситуації консультивання, одяг має бути зручним, охайним та комфортним.
- Пози та жести мають підтверджувати сказане психологом.
- Варто навчитись доречно використовувати паралінгвістичні засоби, тобто гучність, інтонацію, тембр голосу та екстралінгвістичні засоби: паузи, сміх, тем мови.
- Також важливо підтримувати комфортну просторову дистанцію між клієнтом та психологом
- Встановлювати та підтримувати зоровий контакт. [7, 85 с.]

Таким чином, не дивлячись на прості умови використання засобів невербальної комунікації, усі засоби потребують досить великої кількості часу для їх засвоєння та вмілого використання в практичному процесі діяльності психолога. Практичний психолог має не лише вміти емпатійно слухати та чути інформацію, яку йому надає клієнт, але й аналізувати його поведінку, емоційний стан, прояви позитивного чи негативного настрою, орієнтуватись на мову тіла особистості. [7, 87 с.]

Таким чином, вміння правильно інтерпретувати невербальні знаки особистості клієнта, допомагає психологу зрозуміти суть його проблеми, рівень щирості та налаштованість клієнта на подальшу співпрацю.

Відстеження та регуляція власних афективних (невербальних) проявів є

одним із ключових навичок у психотерапевтичній діяльності, а прагнення до усвідомлення власних прихованих процесів у взаємодії з клієнтами – це одна з умов безперервного професійного розвитку психотерапевта.

Отже, використання практичним психологом невербальних засобів комунікації у професійній психологічній діяльності забезпечує його здатність до активного й ефективного міжособистісного спілкування, характеризує його вміння передачі та адекватного сприймання інформації, сприяє оптимальній організації взаємодії з клієнтами. Чим краще психолог зможе використовувати засоби невербального спілкування, тим легше йому буде у спілкуванні з колегами та своїми клієнтами. Практичний психолог має не лише вміти самостійно користуватися засобами невербальної комунікації, а також повинен вміти «зчитувати» невербальні знаки в період співпраці з клієнтом, для ефективного спілкування та налагодження контакту з ними.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богданович Н.Г. Эффективное общение как фактор социальной адаптации / Учеб. Пособие. Иркутск:ИГУ, 2004. 110 с
2. Волкова Н.П. Невербальні засоби професійно-педагогічної комунікації. Київ: «Академія», 2006. 256 с.
3. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація: навч. посібник. Київ: «Освіта України», 2014. 289 с.
4. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування: навч. посібник. Харків: НФаУ, 2011. 132 с.
5. Кнапп М.Л. Невербальные коммуникации. Москва: «Наука», 1978. 308 с
6. Куницына В.Н., Казаринова Н.В. Межличностное общение Учебник для

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ**УДК 796.332.011.1-053]:613.954**

Віктор Коровіков
(Переяслав)
магістр II року навчання
факультету фізичної культури, спорту і здоров'я
н.п. «Середня освіта (Фізична культура)»

Науковий керівник
Горденко С.І. – к.і.н. доц. кафедри медико-біологічних
дисциплін і валеології
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

**ВПЛИВ ЗАНЯТЬ ФУТБОЛОМ НА МОРФО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН
ДІТЕЙ**

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню та експериментальній перевірці впливу футболу на морфо-функціональні резерви організму дітей.

Ключові слова: морфо-функціональний стан, футбол, середній та шкільний вік.

Актуальність теми. Навчання дітей в школі є тривалим процесом і збігається з активним ростом і розвитком дитини. У цей період спостерігаються інтенсивні морфо-функціональні перебудови у відповідь на комплекс часто мінливих умов, серед яких велике значення мають особливості навчальної діяльності та шкільного середовища. Те, наскільки організм дитини адекватно на них реагує, визначає якість її подальшого життя. У відповідь на навчальну діяльність в організмі дитини запускаються адаптаційні механізми як спосіб підтримки гомеостазу, які ведуть до змін в діяльності різних функціональних систем організму. Зазвичай ці зміни є функціональними і не призводять до патологічних процесів. Будь-яке відхилення протягом фізичного розвитку вказує на дисгармонійність, яка може вести до нозологічних станів.

Постановка проблеми. Проаналізувати морфо-функціональні характеристики організму дітей та підлітків. Висвітлити особливості морфо-

функціональних резервів дітей середнього та старшого шкільного віку які займаються футболом. Розглянути вплив занять футболом на морфо-функціональний статус дітей. Провести оцінку морфо-функціональних резервів організму дітей середнього і старшого шкільного віку які займаються футболом. Розробити методику підвищення рівня фізичної та функціональної підготовки дітей за допомогою гри у футбол.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблеми висвітлення специфічного впливу занять з футболу на організм дітей зверталось багато науковців і тренерів-практиків (В. Дублінський, І. Швигов, А. Антіпов, В. Блюдік, П. Готовцев, В. Дубровський).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити вплив футболу на морфо-функціональні резерви організму дітей середнього та старшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Проблема зростання захворюваності за період навчання у ЗЗСО залишається однією з гострих і невирішених у теперішній час. Разом з тим, система освіти входить в число найбільш важливих соціальних структур: вона закладає основи здорового способу життя, тим самим сприяючи збереженню психічного, фізичного і морального здоров'я підростаючого покоління.

Підтримка високої працездатності, розвиток і активне функціонування всіх життєзабезпечуючих систем організму можливі тільки при систематичних заняттях школярів, що реалізуються в тих чи інших організаційних формах. Фізичне виховання учнів у ЗЗСО здійснюється як на уроках фізичної культури, так і в процесі позакласної роботи. За деякими даними, урок фізичної культури компенсує лише незначну частину необхідного обсягу добової рухової активності. Таким чином, резерви підвищення рухової активності, мабуть, зосереджені за межами шкільного розкладу.

На думку багатьох фахівців, вкрай необхідно тісне зближення різних форм обов'язкових і факультативних занять. Один із шляхів поліпшення шкільної фізичної культури – це використання футболу, що враховує спортивні інтереси учня. Шкільна спортивна секція дозволяє враховувати інтереси дітей, а при відносній однорідності і наявності елементів спортивної підготовки може дати хороший оздоровчий і тренувальний ефект.

Організм людини являє собою складну систему ієрархічно (супідрядно) організованих підсистем і систем, об'єднаних спільністю будови і виконуваної функцією. Вікова морфологія вивчає мінливість соматопсихічної цілісності людини, обумовлену віком, а також функціональну обумовленість її будови на різних етапах індивідуального розвитку (онтогенезу). В процесі онтогенезу окремі органи і системи дозрівають поступово і завершують свій розвиток в різні терміни життя. Ця гетерохронія дозрівання обумовлює особливості функціонування організму дітей різного віку [1, с. 122].

Індивідуальний розвиток поєднує періоди еволюційного (поступового) морфо-функціонального дозрівання і періоди «революційних», переломних стрибків розвитку, які можуть бути пов'язані як з внутрішніми (біологічними) факторами розвитку, так і з зовнішніми (соціальними) факторами. На відміну від сенситивних періодів, що характеризуються підвищеною чутливістю окремих функцій, ці періоди відрізняються істотними якісними перетвореннями, одночасно відбуваються в різних фізіологічних системах і мозкових структурах, що визначають формування психічних процесів.

Морфо-функціональні перебудови основних фізіологічних систем на цих етапах розвитку обумовлюють навантаження гомеостатичних механізмів, збільшення енерговитрат, високу чутливість до сукупності факторів зовнішнього середовища, що дозволяє віднести ці періоди до категорії критичних. Невідповідність середовищних впливів особливостям і функціональним можливостям організму на цих етапах розвитку може мати особливо згубні наслідки [1, с. 126].

Середній та старший шкільний вік – це віковий діапазон 11-18 років. В даний період відбувається формування основних морфофункціональних структур організму дитини, а також він збігається з періодом навчання в школі, і від того, як будуть враховуватися адаптаційні можливості організму, залежить його становлення і фізичний розвиток. У цьому віці в основних рисах завершується фізичний розвиток людини і перший період статевого дозрівання. Морфо-функціональні перебудови основних фізіологічних систем на цих етапах розвитку обумовлюють навантаження гомеостатичних механізмів, збільшення енерговитрат, високу чутливість до сукупності факторів зовнішнього середовища, що дозволяє віднести ці періоди до категорії критичних.

Футбол є одним з найпопулярніших ігор у світі. Сьогодні він перетворився на суспільний і соціальний вплив, з кожним роком зберігаючи і посилюючи свій вплив на мільйони людей. Футбол дуже популярний серед дітей і служить прекрасним засобом виховання, залучення їх до занять фізичною культурою і здорового способу життя [2, с. 271].

Аналіз науково-методичної літератури доводить, що до проблеми висвітлення специфічного впливу занять з футболу на організм дітей зверталось багато науковців і тренерів-практиків (В. Дублінський, І. Швигов). Однак, в експериментальних і теоретичних дослідженнях існує певна суперечливість щодо відносно окремих аспектів оцінки стану фізичного розвитку, соматичного здоров'я, фізичної і розумової працездатності у дітей шкільного віку, які займаються футболом.

Слід особливо підкреслити, що футбол є грою, а гра, за своєю суттю, є історично сформованим загальним явищем, самостійним видом діяльності, властивим людині. Гра може бути засобом самопізнання, розваги, відпочинку, засобом фізичного і загального соціального виховання, засобом спорту. Футбол

як спортивна гра являє собою дуже ефективно і доступний засіб розвитку всіх фізичних якостей підлітків.

Найважливішою особливістю футболу є те, що він являє собою універсальний вид фізичних вправ. Заняття футболом одночасний вплив на рухову і психічну сферу підлітків. Вибір лінії поведінки в постійно мінливих умовах гри зумовлює активне і широке включення механізмів свідомості в процеси регуляції і контролю. В результаті чого збільшується сила і рухливість нервових процесів, поліпшуються функції регуляції діяльності всіх систем організму центральною нервовою системою і корою головного мозку. При цьому ігровий процес відрізняється складністю і різноманіттям рухів, в які як правило, можуть бути залучені практично всі м'язові групи, що сприяє гармонійному розвитку провідних фізичних якостей підлітків [3, с. 155].

Футбол – це командна гра, але на початкових етапах багаторічної підготовки командні завдання вторинні. На перший план виходить індивідуальне навчання техніці ігрових дій і розвиток координаційних здібностей юних футболістів. В футболі майбутнього особливо затребуваними виявляться гравці, технічна майстерність яких дозволить їм ефективно контролювати м'яч в насичених суперниками зонах поля. Футбол спрямований на розвиток швидкісних і швидкісно-силових якостей, визначає поліпшити показники загальної фізичної підготовленості.

Футбол спрямований на розвиток швидкісних і швидкісно-силових якостей, визначає поліпшити показники загальної фізичної підготовленості. Доведено, що підлітки, що займаються футболом, володіють кращими психофізіологічними показниками, які запевняють про величину розумової працездатності. Комплексна відмітка стану фізичного розвитку, здоров'я дітей з урахуванням імунологічного статусу і стану інтелектуальної працездатності з визначенням столітніх особливостей внутрішньогрупового поділу цих показників дозволяє запросити морфофункціональні якості і запаси організму дитини, що потрібно враховувати при розробці програм з матеріального виховання школярів [4, с. 352].

При правильній методиці спортивні заняття в дитячому віці роблять позитивний вплив на формування організму. Цей вплив проявляється двояко: морфологічними змінами у вигляді підвищеного приросту антропометричних ознак і функціональними зрушеннями у вигляді підвищення працездатності. У підлітків 11-17 років при вивченні складних по координації рухів помітно гальмуючий вплив пубертатного періоду.

Особливо помітно вплив фізичних вправ на розвиток кісткової системи, яка в дитячому віці ще зазнає глибокі зміни. Так, багато досліджень говорять про більшу податливості дитячого хребта і про можливі викривлення при неправильних положеннях, супроводжуваних тривалими напруженнями. Найбільшою рухливістю володіє хребет дітей 11-річного віку. До початку шкільного періоду у дітей формуються шийний і грудний вигин. Поперековий

вигин повністю формується тільки до періоду повноліття. Найбільша кількість порушень постави, що супроводжуються викривленням хребта, відбувається у віці 11-17 років.

Виховання якості сили здійснюється переважно в ігровій діяльності, де різні ігрові ситуації змушують школярів змінювати режими навантаження різних м'язових груп і боротися з наступаючим стомленням організму. Засобами силової підготовки є і переважно силові вправи у футболі. В залежності від природи опору вони можуть бути обтяжені вагою власного тіла або зовнішнім опором [5, с. 76-77].

Гра у футбол найбільшою мірою сприяє різнобічному фізичному розвитку дітей, пред'являючи високі вимоги до серцево-судинної системи, нервово-м'язового апарату, до всіх сторін психіки, тобто, гра у футбол впливає на морфо-функціональний резерв організму дітей середнього та старшого шкільного віку. Доведено, що підлітки, що займаються футболі, володіють кращими психофізіологічними показниками, які запевняють про величину розумової працездатності. Особливо помітно вплив фізичних вправ на розвиток кісткової системи, яка в дитячому віці ще зазнає глибокі зміни.

Для здійснення регулярної і систематичної роботи з розвитку провідних якостей підлітків, а також для того, щоб підвищити рівень морфо-функціональних резервів організму за допомогою гри в футбол необхідна розробка спеціальної програми, яка буде використана протягом усього навчального року і застосовуватися як на уроках фізичної культури, так і у позакласній і секційній роботі.

Основними завданнями програми має стати: розвиток спритності, розвиток швидкості, розвиток витривалості, розвиток сили, розвиток гнучкості, формування і вдосконалення техніки гри в футбол, підвищення морфо-функціональних резервів організму. Також необхідно використовувати різні вправи, які будуть застосовуватися в процесі реалізації програми, вони повинні бути спрямовані на розвиток фізичних якостей підлітків в процесі навчання їх техніці гри в футбол.

У футболі фізичні якості не проявляються ізольовано, а завжди в комплексі. Проте, оптимальний розвиток сили, швидкості, спритності і витривалості вимагає окремого підходу до виховання кожної якості. І в залежності від того, який період, етап мається на увазі, приділяється більше уваги вихованню тієї чи іншої якості.

Таким чином, заняття футболі дозволяють підліткам вирішити цілий комплекс важливих завдань: задовольнити потребу в русі і стабілізувати емоції, навчитися володіти своїм тілом, розвинути не тільки фізичні якості, а й розумові, психічні та творчі здібності в досягненні успіху в змаганнях.

Спортивне тренування під час занять з футболі впливає на поліпшення центральних механізмів регулювання, оптимізації міжсистемних і внутрішньосистемних функцій, високому розвитку процесів саморегуляції на

всіх рівнях життєдіяльності організму – системному, органному, клітинному, субклітинному. Ці механізми забезпечують покриття великих енергетичних запитів і компенсацію дефіциту в кисні при напруженій м'язовій роботі, що є фактором запобігання організму від появи порушень стану здоров'я спортсменів, тобто, ефективно впливають на морфо-функціональний стан дітей середнього та старшого шкільного віку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов В., Борисов Ю. Рухова активність і здоров'я. Оцінка рівня здоров'я дітей шкільного віку // *Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: Збірник наукових праць*. Рівне: РВЦ Міжнародного університету "РЕГГ" ім. С. Дем'янчука, 2013. Ч. 1. С. 122- 126.

2. Коломоєць Г. Футбол у школі – розвиток рухових якостей та джерело здоров'я школярів // *Футбол в Україні : витоки, традиції, перспективи : матеріали наук. конф.* Київ, 2014. С. 271–275.

3. Марущак М. О. Взаємозв'язок показників фізичного стану та спеціальної рухової підготовленості учнів основної школи в процесі навчання футболу // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: педагогічні науки, фізичне виховання та спорт*. Вип. 147. Т.1. Чернігів, 2017. С.155-159.

4. Романюк В. Вплив занять футболом в умовах додаткового уроку на фізичну підготовленість школярів // *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр.* Луцьк, 2015. С. 352 – 356.

5. Ярій Р. О. Вплив занять футболом на морфофункціональні властивості школярів // *Вісник Прикарпатського університету. Фізична культура*. Івано-Франківськ. 2016. Вип. №1. С. 76-77.

«НАУКОВІ ГОРИЗОНТИ»

Збірник наукових праць Випуск XII

Матеріали XII Міжнародної науково-практичної
конференції молодих учених, аспірантів та студентів,
22-23 червня 2022 року

«Основні напрями розвитку наукових досліджень молодих учених»

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на **«Наукові горизонти» (Випуск XII)**.

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати та скорочувати текст. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Адреса оргкомітету: 08401, Київська обл., м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30 а (к. 102 а), тел.: + 38 (093) 986 11 43, + 38 (096) 703 12 71.

Матеріали збірника розміщені на сайті: <https://nt.phdpu.edu.ua/> (розділ «Збірники»).

Комп'ютерна верстка та дизайн: Луцик О.О.

Підписано до друку 28.06.2022 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура Times. Наклад 100.
Зам. № . Ум. друк. арк.
Виготівник: ФОП Домбровська Я. М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 6366 від 22.08.2018 р.
08055, Київська обл., Макарівський р-н, с. Вільне, вул. Чапаєва, 16 а
e-mail: devis519@ukr.net